

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

MİLLİ GÖRÜŞ PARTİLERİNİN ANAYASA YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERDEM BAYSAL

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT YILDIZ

AKSARAY 2022

**AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

MİLLİ GÖRÜŞ PARTİLERİNİN ANAYASA YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERDEM BAYSAL

DANIŞMAN

DR. ÖĞR.ÜYESİ MURAT YILDIZ

AKSARAY 2022

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Erdem

Soyadı : BAYSAL

Bölümü : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

İmza :

Teslim tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı : Millî Görüş Partilerinin Anayasa Yaklaşımı

İngilizce Adı : The Constitutional Approach Of The Millî Gorus Parties

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Erdem BAYSAL

İmza:

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Erdem BAYSAL tarafından hazırlanan “**Millî Görüş Partilerinin Anayasa Yaklaşımı**” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ

İmza

Siyaset ve Sosyal Bilimler / Aksaray Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Abdullah AYDIN

Kentleşme ve Çevre Sorunları / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Melih DUMAN

Siyasi Tarih / Aksaray Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 24/06/2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ GÖRÜŞ PARTİLERİNİN ANAYASA YAKLAŞIMI
(Yüksek Lisans Tezi)

Erdem BAYSAL, Aksaray 2022

ÖZET

Demokrasilerin olmazsa olmazı olan anayasalar, tarihsel süreçte olgunlaşarak geçmişten günümüze uzanmaktadır. Türkiye’de anayasa faaliyetlerinin kökleri Osmanlı dönemine kadar uzanmakta olup, zaman içerisinde siyasi iktidarların girişimleri neticesinde günümüzdeki halini almıştır. Türkiye’de iktidarda olan veya muhalafet cephesinde yer alan siyasi partiler de bu değişimlerin bir tarafı olmuş ve anayasal görüşlerini çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir.

Bu çalışma, Türk siyasal hayatında önemli yer edinmiş olan Millî Görüş hareketinin temsil edildiği siyasi partiler olan MNP, MSP, RP, FP ve SP’nin dönemsel olarak mevcut anayasalara ilişkin görüşlerini ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, söz konusu siyasi partilerin tüzük ve programları, seçim beyannameleri ile birlikte partiyi temsil eden siyasilerin görüşleri çerçevesinde anayasalarda değişmesini düşündükleri ve öne çıkardıkları kısımların ele alınarak analiz edilmesidir.

Bilim Kodu: 117111

Anahtar Kelimeler: Millî Görüş, Anayasa, Siyasi Partiler, Necmettin Erbakan.

Sayfa Adedi: 119

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ

**AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES**

THE CONSTITUTIONAL APPROACH OF THE MİLLÎ GÖRÜŞ PARTİES

(M.A. Thesis)

Erdem BAYSAL, Aksaray 2022

ABSTRACT

Constitutions, which are indispensable for democracies, mature in the historical process and extend from the past to the present. The roots of constitutional activities in Turkey date back to the Ottoman period, and over time, it has taken its current form as a result of the initiatives of political powers. Political parties that are in power or in the opposition front in Turkey have also been a part of these changes and have expressed their constitutional views in various ways.

This study deals with the views of MNP, MSP, RP, FP and SP, which are the political parties representing the Millî Görüş movement, which has an important place in Turkish political life, on the current constitutions periodically. In this context, the aim of the study is to analyze the bylaws and programs of the political parties in question, their election manifestos, and the parts they think should be changed in the constitutions within the framework of the views of the politicians representing the party.

Science Code: 117111

Key Words: Millî Görüş, Constitution, Political Parties, Necmettin Erbakan.

Page Number: 119

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	iv
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	v
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	vi
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
ANAYASA KAVRAMI VE TÜRKİYE’DE ANAYASA’NIN TARİHSEL SÜRECİ	5
1.1. Anayasa Kavramı.....	5
1.2. Anayasaların Sınıflandırılması	6
1.2.1.Çerçeve Anayasa / Kazuistik Anayasa.....	6
1.2.2.Yumuşak Anayasa/ Katı Anayasa.....	7
1.3. Anayasanın Bölümleri ve Kavramsal İçeriği	8
1.3.1. Temel İlkeler Ve Kavramlar.....	8
1.3.1.1. Cumhuriyet.....	9
1.3.1.2. Üniter Devlet.....	9
1.3.1.3. Sosyal Devlet	10
1.3.1.4. Hukuk Devleti.....	11
1.3.1.5. Laiklik	12
1.3.1.6. Eşitlik	12
1.3.1.7. Demokrasi	13
1.3.2. Siyasi Partiler	16
1.3.3. Hükümet Sistemleri	17
1.3.4. Temel Haklar ve Hürriyetler	20
1.4. Türkiye’de Anayasa Kavramının Tarihçesi	23

1.4.1. Osmanlı Dönemi Anayasa Faaliyetleri	23
1.4.1.1. İlk Anayasa 1876 Kanun-i Esasi.....	25
1.4.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Anayasa Faaliyetleri.....	27
1.4.2.1. 1921 Anayasası.....	27
1.4.2.2. 1924 Anayasası.....	28
1.4.2.3. 1961 Anayasası.....	29
1.4.2.4. 1982 Anayasası.....	31
İKİNCİ BÖLÜM	34
TÜRK SİYASAL HAYATINDA MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ	34
2.1. Millî Görüş Kavramı.....	34
2.2. Millî Görüş Partileri.....	35
2.2.1. Millî Nizam Partisi.....	36
2.2.2. Millî Selamet Partisi	40
2.2.3. Refah Partisi	43
2.2.4. Fazilet Partisi	45
2.2.5. Saadet Partisi	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
MİLLÎ GÖRÜŞ PARTİLERİNİN ANAYASA YAKLAŞIMI	54
3.1. Millî Nizam Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı	54
3.2. Millî Selamet Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı	61
3.3. Refah Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı	67
3.4. Fazilet Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı.....	82
3.5. Saadet Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı.....	94
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	104
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	109

GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşayarak toplumu meydana getirmesi insanlık tarihinin en önemli aşamalarından biri olmuştur. İnsanoğlu, hayatın devamlılığı için güvenlik, barınma, iae ve neslin devamı gibi birçok temel ihtiyacı bir arada yaşayarak sağlamak zorundadır. Bu zorunluluk dağınık halde yaşayan insanların bir araya gelmesiyle toplum kavramını meydana getirmiştir. Toplumlar, üretim tarzları, dini inanışları ve yaşadıkları coğrafya gibi birçok etmen neticesinde şekillenen kültürlerini inşa ederek nesilden nesile aktarmışlardır. Birlikte yaşama kültürü, mevcut düzenin korunması adına birçok düzenleyici mekanizmayı da beraberinde getirmiştir. Bu anlayış neticesinde ortaya çıkan devlet anlayışı, insanların yöneten ve yönetilen şeklinde ayrışmasını sağlamış ve böylelikle toplumların kendi içlerinden çıkardıkları iktidarlar ortaya çıkmıştır.

Modernizm sonrasında toplumların iktidarlar karşısında güç kazanması, iktidarların toplumu yönetme kabiliyetleri, sahip oldukları güç ve imkânların sınırsızlığı karşısında bireylerin bazı temel haklara sahip olması gerektiği düşüncesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Tarihsel süreçte iktidar karşısında başlayan hak arayışları çetin mücadelelere sahne olmuş, bu bağlamda bilhassa Avrupa merkezli gerçekleşen ihtilaller, ayaklanmalar ve devrimler gibi toplumsal hareketler neticesinde anayasa kavramına giden süreç başlamıştır. Her ne kadar kökleri çok eskilere dayandırılmış olsa da anayasalar, modern toplumlarda iktidarların yetkilerini sınırlandıran ve iktidar ile birey arasındaki ilişkileri düzenleyen temel yazılı kurallar olarak insanlık tarihindeki yerini almıştır.

Anayasalar, modern devletlerin yönetim sistematığının temel taşlarından birisini oluşturmaktadır. Anayasalar, hem devletin niteliğini belirleyen hem de devletin yönetim organları olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargı erklerinin kurgulanması, birbirleriyle ilişkilerini ve etkileşimlerini düzenleyen çatı ve en üstün normlardır. Bunun yanı sıra bireylerin temel hak ve hürriyetlerini, bunların korunmasını ve güvencelerini ve hangi

durumlarda kamu eliyle sınırlandırılacaklarını de tanzim etmektedirler. Diğer yandan anayasalara bu şekilde önem verilmesinin esas sebebi, yönetim üzerinde yaptığı sınırlamanın ve tanımladığı özgürlükleri korumanın bir aracı olmalarından kaynaklanmaktadır (Heywood, 2018a:29).

Demokratik devletlerin olmazsa olmazlarından biri de yönetime katılımın bir aracı olan siyasi partiler olmuştur. Demokratik sistemlerde bireyler doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde seçtikleri temsilciler aracılığı ile yönetimin bir parçası haline gelmektedirler. Bu noktada toplumsal grup ve kitlelerin talep ve beklentileri ile şekillenen ve belirli ideolojiler etrafında şekillenerek siyasallaşan bu fikirler eylem boyutuna geçerken siyasi partileri oluşturmuştur. Siyasi partiler, ileri sürdükleri vaatler ve sahip oldukları temel doktrinler ile topluma seslenerek bir taban kazanma yarışı içerisine girmektedirler. Bu bakımdan siyasi partiler, devlet idaresine namzet olan ve ileri sürdükleri vaatleri halkın teveccühüne sunan demokratik yapılanmalardır. Siyasi partilerin hedefleri iktidara gelebilmektir. Bu amaçla ülke genelinde teşkilatlar kurarak siyasi propagandalar yapmakta ve seçmenleri etkilemek üzere siyasi faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Türk siyasal hayatında partileşme süreci Meşrutiyet dönemi ile başlamış ve Cumhuriyet dönemine de bu siyasi tecrübe olduğu haliyle devredilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar çok partili hayata geçiş denemeleri olsa da, pratiğe geçirilemeyen bir süreç olmuştur. 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) karşısında Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşundan itibaren kalıcı olarak çok partili düzene geçilmiştir. 1960'lı yıllarda, 1961 Anayasası'nın da getirdiği demokratik hava neticesinde siyasi anlamda bir ayrışma süreci yaşanmış ve Türkiye'deki siyasi partiler genel anlamda sağ-sol olarak tanımlanmış olsa da bir çeşitlenme sürecine girmiştir. Bu süreçte sol düşünce de CHP'nin yanı sıra Türkiye İşçi Partisi (İP), Türkiye İşçi Çiftçi Partisi (TİÇP) ve Sosyal Demokrat Parti (SDP) gibi partiler de kurularak sol düşüncede bir çeşitlenme yaşanmıştır. Bu ayrışma, benzer siyasi düşüncelere sahip olsalar da yöntem ve metot olarak birbirinden farklı partilerin siyaset sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aynı durum sağ tandanslı partiler içinde geçerli olup, Adalet Parti'sinin (AP) dışında yeni partilerin de kurulduğu gözlemlenmektedir. Bu süreçte sol anlayışta olduğu gibi sağ görüşün temsil edildiği siyasi mecrada da, Milliyetçi ve mukaddesatçı anlayışa sahip siyasi düşüncelerin daha netleşerek belirli ideolojilere dayanan daha spesifik görüşleri temsil eden siyasi partilerin kurulduğu görülmektedir. Bu noktada

genel anlamda milliyetçiliği esas alan siyasi partiler olduğu gibi siyasi düşüncelerini İslami öğeler ile temellendiren siyasi partiler de kurulmuştur. Sağ görüşlü partiler her ne kadar dini duygu ve düşüncelere saygı duymuş ve benimsemiş olsalar da bu durum parti tüzük ve programlarına çok yansımamış, genel anlamda popülist bir yaklaşımla siyasi bir hamle olarak kalmıştır. Nitekim DP ve AP dindar kesimlere yeşil ışık yakmış olsalar da belirli konularda CHP'den çok da farklı bir politik söylem geliştirmemişlerdir. 1969 yılında siyaset sahnesine giren Prof. Dr. Necmettin Erbakan, ilk kez İslami değerleri öne çıkaran ve genel olarak ahlak ve maneviyat vurgusu yapan bir anlayışla Millî Nizam Partisi'ni (MNP) 1970 yılında kurarak siyasal hayata yeni bir anlayış getirmiştir. Prof. Dr. Necmettin Erbakan, 1970 yılında kuruculuğunu üstlendiği MNP ile Türk siyasal hayatına giriş yapmış ve sırasıyla Millî Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) çatısı altında siyasi hayatına devam etmiştir. Erbakan, genel anlamda üstlendiği siyasi misyonu sistematik hale getirerek “Millî Görüş” adını vermiş ve bu çatı altında teşkilatlanan siyasi teşekküllerin tamamına “Millî Görüş Hareketi” adı verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Millî Görüş partileri olarak adlandırılan bu beş partinin fiilen Türk siyasi hayatının yarım asrında siyaset yürütüyor oluşu, Türk siyasal hayatında toplumun belirli kesimlerine hitap eden siyasi bir hareketin tarihsel süreçte anayasaya ilişkin görüşlerini ortaya koyarak Türkiye'deki anayasal düzene ve değişimlere bakış açısını ortaya koymaktır. Böylelikle Millî Görüş hareketinin dönemsel olarak Türkiye'deki mevcut anayasalara olan bakış açısı, anayasal düzenlemelere ilişkin değerlendirmeleri ve teklifleri incelenerek literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır. Türkiye'deki anayasal düzenlemelerin ve hali hazırda mevcut anayasanın tarihsel süreçte yaşadığı değişimlere ilişkin Millî Görüş partilerinin yaklaşımları dönemin anlaşılması açısından önem arz ettiği gibi günümüzde yapılacak olan anayasal düzenlemelere de ışık tutması beklenmektedir. Bununla birlikte siyasi partilerin anayasa yaklaşımı, dönemin siyasi konjonktürüne, sistemsel tikanıklıklara ve toplumun beklentilerine ışık tutacağından başta hukuk, kamu idaresi ve tarih disiplinlerini ilgilendiren bilgiler sunması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmada yöntem olarak karma yöntem benimsenmiş olup, parti programları, tüzükleri, seçim beyannameleri, meclis tutanakları gibi birincil kaynaklardan istifade edildikten sonra konuya ilişkin tetkik eserlerden de istifade edilerek durum analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan literatür taramasında gerek siyasi partiler ve gerekse anayasal düzenlemelere ilişkin

çok sayıda çalışma yapılmış olsa da Millî Görüş Hareketini esas alarak söz konusu partilerin anayasa hakkındaki görüşlerini irdeleyen doğrudan bir çalışma bulunamamaktadır. Bu çalışma ile alandaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, kavramsal çerçeve kapsamında Anayasa kavramı, içeriği, temel ilke ve kavramlarına değindikten sonra Türk siyasal hayatında anayasanın tarihsel sürecine ve geçirdiği değişimlere değinilmiştir. İkinci bölümde ise Millî Görüş kavramına değinilmiş ve ardından Millî Görüş Partileri olan MNP, MSP, RP, FP ve SP'nin tarihsel süreçlerine değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Millî Görüş Partilerinin sırasıyla dönemsel olarak mevcut anayasa hakkındaki görüşleri, değiştirilmesi teklif edilen kısımları ve bireysel hak ve özgürlüklere olan bakış açıları gibi temel konular ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASA KAVRAMI VE TÜRKİYE’DE ANAYASA’NIN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. Anayasa Kavramı

Anayasa literatürde ifade bulan geniş anlamıyla yönetimin çeşitli kurumlarının görevlerini, yetkilerini, fonksiyonlarını belirleyen; bu müesseseler arasındaki ilişkileri tanzim etmeyi ve birey/devlet ilişkisini tanımlamayı amaçlayan bir kurallar bütünüdür. Özü itibarıyla anayasalar, yönetimi yöneten kurallardır. Anayasaların ifade ettikleri anlam daha yüksek hukuku; gerçekte ülkenin en yüksek seviyedeki kanunlarını oluşturmaları anlamında otoriter kabul edilmişlerdir (Heywood, 2018a:28). Anayasalar, devletin kişilere, kişilerin de devlete karşı hak ve görevlerini tanzim eden, onları teminat altına alan; temelinde toplumsal düzenin sağlanması ile, devletin ve ona mensup olan toplumun karşılıklı ödevlerini yerine getirmelerini temin eden belgelerdir.

Bir anayasanın geniş anlamda düzenlediği başlıca konular; devlet başkanının yetkileri, bireysel ve toplumsal hak ve özgürlükler, toplumu temsil noktasında bulunan kurumların yetkileri, yürütme gücünün yetkileri ve adalet organlarının yetkileridir (Berkes, 2018:214). Anayasalar özellikle devletin faaliyet alanlarını, tasarruflarını ve girişimlerini kontrol eden denetim aracıdır. *“Devletin faaliyetlerini incelemek ve kanunların hukukun hakimiyetine ilişkin standartları karşılamalarını sağlamak için yargıçların hukuki değerlendirme yapma güçleri olmalıdır. Yargıçlar bu faaliyetleri değerlendirmek için üç kaynağa başvurabilirler. Bu kaynaklardan biri yazılı ya da düzenli anayasadır; bu nedenle hukukun hakimiyetinin savunucuları çoğunlukla yazılı anayasanın da taraftarıdır. ABD Anayasası’nın kurucu babalarından biri ve The Federalist Papers’ın yazarlarından biri olan Alexander Hamilton’ın ifade ettiği üzere: “Anayasa gerçekte temel bir kanundur ve yargıçlar da onu böyle görmelidir.” Anayasalar devletlerin yapabilecekleri şeylerin üzerine konulmuş sağlam sınırlardan oluşurlar”* (Ashford,2015:125).

Bir görüşe göre anayasacılığın kökleri, 1215'teki Magna Carta'ya veya 1689'daki Haklar Bildirgesi'ne kadar götürülse de anayasaların 18. Yüzyıl'ın ürünleri olduğunu düşünmek daha rasyoneldir. “Anayasalar çağı” olarak adlandırılan bu dönem, ilk yazılı anayasaların kanunlaştırılması ile başlatılmıştır: 1787 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (Heywood, 2018a:29). Bir başka görüşe göre ise dünyada ilk yazılı anayasa, 622 yılında Müslümanların peygamberi olan Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra Araplar ile Yahudiler arasında yaptığı ve Medine Vesikası olarak bilinen sözleşmedir. (Hamidullah, 2017)

Anayasalar, seçimler, parlamentolar, bürokrasiler, yargı sistemleri, parti sistemleri vs. siyasal kurum örnekleridir (Heywood, 2018a:176). Devletin işlemlerini tasvir eden kanunları ve yöntemleri belirleyen bir anayasanın olması zaruridir (Ashford,2015:33). *“Aristoteles'ten bu yana, siyaset felsefecileri, ideal anayasayı tanımlama ümidiyle yönetim biçimlerini normatif temelde değerlendirmişlerdir”* (Heywood, 2018a:336). İktidarlar da kendilerini anayasa yapan veya anayasa değiştiren iktidarlar olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir (Gözler,2018:20).

1.2. Anayasaların Sınıflandırılması

Anayasa yazılı veya yazısız olsa da değişme ve değiştirmeyi içerir ve bu anlamda hükümet yolu ve yöntemidir (Hamidullah, 1995:11). Yazılı anayasa, anayasasın içeriğinde olması beklenen kuralların bir belge olarak ortaya konulmasıdır (Gözler,2018:15). Günümüzde pek çok devletin norm sistemlerinin tepesine oturttuğu yazılı anayasaları mevcuttur.

Yazısız anayasalar ise hiçbir yerde yazılı kayıtlar barındırmazlar bile uzun zamanlardan beri uygulanagelen ve dönemler boyunca ait olduğu kitlelerce benimsenen kurallardan oluşur. Örneği pek az olan ve en belirgin örneklemenin İngiltere üzerinden yapıldığı bu anayasa türüne “teamüli anayasa” veya “geleneksel anayasa” da denmektedir (Bilgili, Demirkapı, 2018:60).

1.2.1. Çerçeve Anayasa / Kazuistik Anayasa

Çerçeve anayasalar, sınırlı sayıda maddeden oluşan ve ana hatlarıyla yönetim sistemine ilişkin prensipleri sıralayan kısa metinlerdir. Devletin yapılanmasına ilişkin temel ilkeleri belirleyip, düzenlemeyi kanunlara ve diğer normlara bırakıyorsa çerçeve anayasadan söz

etmek mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası 7 maddeden oluşmakta ve çerçeve anayasa örnek teşkil etmektedir. Yine Osmanlı sonrası ilk anayasası olan 1921 anayasası da çerçeve anayasa olarak tanımlanmaktadır.

Kazuistik (ayrıntılı) anayasalar ise, devletin niteliklerine, temel ilkelere, temel hak ve hürriyetlere, yasamaya, yürütmeye ve yargıya ilişkin detaylı düzenlemeler yapan kapsamlı metinlerdir. Türk Anayasa tarihinde 1876 Kanun-ı Esasi, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası kazuistik anayasa sınıfında yer almaktadır.

1.2.2. Yumuşak Anayasa/ Katı Anayasa

Bu sınıflandırmada yumuşak anayasa, katı (sert) anayasa ayrımı, anayasaların değiştirilebilirliği noktasında yönetsel ve biçimsel kolaylıkların varlığı ya da yokluğuna göre gelişmiş bir ayrımdır. Yumuşak anayasa, kanunlarla aynı yöntemlerle ve aynı organlarca değiştirilebilme vasfı ile tanımlanabilmektedir (Gözler,2018:16). *“Yasama, yürütme ve yargı organlarının doğal haklar ile anayasa koşullarına sürekli olarak uyma zorunluluğunu sağlayacak maddeler konur”* (Berkes, 2018:214).

Yazısız anayasaların aynı zamanda yumuşak anayasalar kategorisinde değerlendirilmesi de mümkündür. Bir anayasanın yumuşak anayasa olup olmadığı yine o anayasanın metninden anlaşılabilmektedir. Eğer anayasa kendi içinde, anayasa değişikliğinin nasıl yapılabileceği belirtmekten kaçınmışsa veya anayasa değişikliğinin kanunlarla aynı usullerle yapılabileceğini bir norm olarak bünyesinde belirtmişse bu anayasa yumuşak anayasadır. Dolayısıyla herhangi bir kanundan farklı bir yöntem aranmadığına göre bu tip anayasaların üstünlük iddiasının olmadığı varsayılır (Gözler,2018:16). Türkiye’deki 1921 Anayasası ve İtalyanların 1848 Anayasası, bünyelerinde herhangi bir değişiklik hükmü barındırmadıkları için yumuşak anayasalara örnek gösterilebilmektedir.

Katı anayasalar ise yumuşak anayasaların aksine, değiştirilme iradesine karşı birtakım zorluklar veya merhaleler belirlemeyi tercih eden anayasalardır. Her şeyden önce katı anayasaların, değiştirilme usullerini bizzat yine kendilerinin belirlediğini saptamak gerekmektedir. Bu usule ilişkin belirleme işlemi sadece lafızda kalmamalı; çeşitli yöntemlerle nitelikli hale büründürülmelidir.

Bir anayasayı katılaştırma yöntemleri olarak bazı yollar kabul edilegelmiştir (Gözler,2018:17,18): Özel Meclis Usulü ile sadece anayasa değiştirmek üzere bir meclisin

oluşturulması öngörülmektedir. Üye Tamsayısının Salt Çoğunluğu Kuralı ile de kanunlarda aranmadığı halde anayasa değişikliği için üye tamsayısının yarısından bir fazlasın kabul oyunun aranması şartı öne sürülmektedir. Nitelikli Çoğunluk Kuralı'nda ise anayasa değişikliği için salt çoğunluktan daha fazla, örneğin üye tamsayısının 5'te 3'ü veya 3'te 2'si gibi daha nitelikli çoğunluk oyunun aranması ana esastır. Anayasayı katılaştırma yöntemi olarak, mecliste kabul edilen değişikliğin ayrıca halk tarafından da onaylanıp onaylanmadığının tespiti için benimsenen "halkoylaması" yöntemi de benimsenebilmektedir. Bir anayasaya "değiştirilemeyecek maddeler" konması da bir katılaştırma yöntemi olmaktadır. Bunlara ilaveten, bir anayasa değişikliğinin üzerinden belli bir "süre" geçmeden veya belirli "dönem"lerde yeniden değişiklik yapılamayacağı öngörülüyorsa bu durumlarda da anayasanın katı anayasalar arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Birkaç istisna dışında bütün yazılı anayasaların aynı zamanda katı anayasalar olduğu kanaati hakimdir (Gözler,2018:16).

1.3.Anayasanın Bölümleri ve Kavramsal İçeriği

Pek çok ülke anayasasında başlangıç kısımları manifesto niteliğindedirler ve anayasanın temsil ettiği misyonu, anayasanın değerini, ruhunu ve evrensel değerlere verdiği önemi deklare ettikleri kısımlar olarak kabul edilmektedirler. Anayasaların başlangıç kısımları genel itibariyle anayasa metnine dahil sayılmamaktadırlar.

1982 Anayasası'nda da başlangıç kısmı vardır ve devletin niteliğine ilişkin temel ilkelere bu kısımda da yer verildiği kabul edilmektedir. 1982 Anayasası, dünyanın çeşitli anayasalarındaki uygulamaların aksine, başlangıç kısmını anayasa metninin içinde saymıştır (Gözler,2019:89). Anayasanın 176. maddesinin ilk fıkrası "*Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıç kısmı, Anayasa metnine dahildir*" (1982 Anayasası) şeklinde bir hüküm barındırmaktadır. Anayasada başlangıç metni 9 paragraftan oluşmaktadır.

1.3.1. Temel İlkeler ve Kavramlar

Anayasaların olduğu temel ilkeler ve içerisinde barındırdığı temel kavramlar, sonrasında ele alınan konularda bağlayıcılık arz etmektedir. Söz konusu ilkeler ve kavramlara değinilmesi konunun anlaşılması açısından önemlidir.

1.3.1.1.Cumhuriyet

Cumhuriyet rejiminin köklerinin 1789 Fransız İhtilali'ne dayandığı hususunda (Karpas, 2017:519) genel bir kanı mevcuttur. Doktrinde cumhuriyet kavramı üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım yoksa da genel itibariyle; cumhuriyeti “monarşinin zıddı” olarak tanımlayan ve cumhuriyeti “demokrasi ile özdeş” kabul eden iki farklı yorum olduğu varsayılmaktadır (Gözler,2018:55). Birinci görüşe göre; şayet devlet başkanı veya hükümdar veraset dışında bir yol ile göreve geliyorsa bu cumhuriyet kabul edilmelidir. İkinci görüşe göre ise; bir devlet demokrasinin bütün değerlerini içselleştirmiş bir yönetim anlayışına sahipse o devlet cumhuriyet kabul edilmelidir. Cumhuriyet anlayışı yönetim bağlamında özel etkinlik karşısında kamusal etkinliğe vurgu yapmaktadır (Heywood, 2018a:61).

1982 Anayasası'nın 1. Maddesinin ifadesi ile “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*”. Nitekim yönetim şekli olarak cumhuriyetin benimsenmiş olduğunu düzenleyen bu anayasa maddesi, anayasanın 4. Maddesi ile ayrıca koruma altına alınmış ve değiştirilemez, değiştirilmesi teklif edilemez hükümler arasında yer almıştır.

1.3.1.2.Üniter Devlet

Devletin nitelikleri anayasal zemine yerleştirilirken, Jellinek tarafından üç öge teorisi ile nitelendirildiği üzere, devletin, bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve bir kamu otoritesi ile donatılmış insan topluluğu olduğu hususu göz önünde tutulmaktadır (Doehring, 2002:38). Devletin unsurları olarak ele alınan millet, ülke ve egemenlik unsurlarının tamamı üniter devlet olabilmenin özneleridir. Üniter devletten bahsedildiğinde devletin unsurlarında ve organlarında teklik aranmaktadır (Gözler,2018:59). Devletin unsurlarında aranan teklik; ülkesi, milleti ve egemenlik yetkisi bakımından bölünemez ve paylaşılamaz kabul edilmesi noktasındadır. Devletin organlarında aranan teklik ise; o devlette yasamanın, yürütmenin ve yargının sistemsal olarak tek bir yapıya tabi olduğu, erkler boyutuyla birbirleriyle eş güçte ve yetkide organların bulunmadığı noktasındadır.

1982 Anayasası'nın 3. Maddesinin ilk fıkrasında belirtilen “*Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür*” hükmü ile üniter yapı ifade edilmektedir. Üniter yapı bu maddeden de anlaşılacağı üzere 2 boyutu bünyesinde barındırmaktadır: ülkenin bölünmezliği ve milletin bölünmezliği (Gözler,2018:197). Ülkesi ile bölünmezlik ilkesi beraberinde, ülkenin herhangi bir parçasının yabancı devletlere verilemeyeceği, ülkeyi

oluşturan toprakların devletten ayrılamayacağı, ülkenin parçalanıp üzerinde başka devletler kurulamayacağı ve nihayetinde ülkenin bir bütün halinde de olsa başka bir devletin idaresi altına giremeyeceği hususiyetlerini de kapsamaktadır. Milleti ile bölünmezlik ilkesi ise ırk, din, mezhep veya dil farklılıkları sebebiyle milleti oluşturan insanlar arasında ayrım yapılamayacağına işaret etmektedir. Yani anayasa, devletin federalizme kapalı olduğunu üniter yapıya vurgu yaparak ifade etmektedir. Yine anayasanın başlangıç kısmının girişi *“Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa...”* ifadesiyle üniter yapıya işaret etmektedir. Başlangıç kısmı *“...Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının...”* ibaresinin yer aldığı beşinci paragrafta da tekraren üniter yapı vurgusu yapılmaktadır.

1.3.1.3.Sosyal Devlet

Sosyal devlet, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesinin gerekliliğini, sosyal barışın ve sosyal adaletin sağlanması gayesiyle açıklayan bir anlayıştır (Özbudun, 2012:137). Sosyal devletin vatandaşlarına vaadi asgari bir yaşam seviyesi ve insan onur ve saygınlığına yakışır bir hayat tarzıdır. Bu vaadini gerçekleştirmek için de gerek sosyal alanda gerekse ekonomik alanda birtakım düzenlemeler yapar ve tedbirler alır. Vatandaşların, saygın bir hayat sürebilmeleri maksadıyla konut, sağlık, eğitim, çalışma ve sosyal güvence gibi birtakım haklara kavuşması hedefleri sosyal devlet anlayışının bir ürünüdür. Sosyal devlet, insanların ekonomik refahı için vergi politikalarından, kamulaştırma politikalarına; toprak reformundan, devletleştirmeye kadar bir dizi önlemleri devreye sokmalıdır (Özbudun, 2012:146,147).

1982 Anayasası da sosyal devlet anlayışına sahip olduğunu, cumhuriyetin temel niteliklerini saydığı 2. maddesinde belirtmiştir. Yine anayasanın başlangıç kısmında sosyal devlet anlayışının tezahürleri *“Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu... huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu...”* (1982 Anayasası) ifadeleriyle ortaya koyulmuştur.

1.3.1.4.Hukuk Devleti

Hukuk devleti hem vatandaşlarına hukuki güvenlik sağlayan hem de işlem ve eylemlerinde hukuk normlarına bağlı devlet olarak tanımlanmaktadır (Özbudun, 2012:123). Hukuk devleti olabilmenin gerekleri; devletin hukuk dairesinde hareket etmesini, hukukla sınırlanmasını ve halkı için hukuki teminatların mevcudiyetini de beraberinde getirir (Erdoğan,2001:87). Özgür bir toplum için siyasi iktidarın sınırlandırılması hem kaçınılmaz hem de zorunlu koşul olmalıdır. “*Hukuk devleti, geniş anlamda modern devletlerin can attığı anayasacılık ve sınırlı yönetim gibi fıkirlere vücut kazandıran merkezi bir liberal demokratik ilkedir*” (Heywood,2018a:130).

Hukuk devleti olma, tüm uygulama ve davranışların tabi olması gereken bir çerçeve oluşturması bakımından yasanın yönetmesinin gerekliliğine ilişkin bir ilkedir (Heywood,2018b:506). Bu doğrultuda her şeyden önce hem yasama, hem yürütme hem de yargı organlarının bilfiil hukuka bağlı olması gerekmektedir. Hukuk devletinde hakimler bağımsız olmalı ve hakimlik teminatı var olmalıdır. Hukuk devleti olma konusunda en belirgin görünümünden birisi de idarenin tüm işlem ve eylemlerinin yargı tarafından denetlenebilir olması gerekliliğidir. Yine hukuk devletinde idarenin faaliyetlerin önceden bilinebilir olması ve idarenin yaptığı faaliyetlerin sonucunda mali yükümlülüklerinin olabileceğini kabullenmesi gerekmektedir.

1982 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin hukuk devleti olma vasfını yine cumhuriyetin temel niteliklerini saydığı 2. Maddesinde belirtmiştir. Kanunların anayasaya aykırı olamayacağı hükmünü düzenleyen anayasanın 11. Maddesi yasama organının hukuka bağlı olması gerektiğini dile getirmiştir. Anayasanın 8. Maddesinde “*yürütme görevi ve yetkisinin kanunlara uygun olarak kullanılması ve yerine getirilmesi*” hususunu düzenleyen hüküm, yürütme organının da her şart altında hukuka bağlı kalması gerektiğini ifade etmiştir. Anayasa hükümlerinin yargı organlarını da bağlayıcı olduğunu ifaden 11. Maddesinin yanı sıra 125. Maddesinde de yargının denetim sınırının hukukilik olduğu, yerindelik denetimi yapamayacağı vurgusu vardır ve bunlar da yargı organlarının hukuka bağlılığına dikkat çekmektedir.

1.3.1.5. Laiklik

Laiklik kavramı yaygın olarak “din ve devlet işlerinin ayrılığı” yani, “yönetim işlerine dinin dahlinin olmaması ve dinsel işlere yönetimin dahlinin olmaması” (Heywood, 2018b:121) olarak nitelendirilse de esasında din hürriyetini güvence altına alan boyutu da ihmal edilmemelidir. Teokratik devletin zıddı olarak ifade edilen laik devlet olgusu bu yönüyle din hürriyeti boyutunu ihmal etmiştir. Laiklik kavramının sekülerizm kavramı ile özdeş kabul edilmesi bu yanılgıyı doğurmaktadır (Berkes, 2018:18).

Laikliğin hem inanç hürriyetini hem de ibadet hürriyetini güvence alan tarafının yanı sıra dine ve devlet işlerinin ayrılığını öngören yapısı da mevcuttur. Laik bir ülkede insanlar istedikleri dini seçebilirler veya herhangi bir dine mensup olmayı tercih etmeyebilirler. Yine laik bir ülkede belli bir dine inanan insanların o dinin gerekleri olan ibadetlerini yapabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılacağı gibi; ibadet etmeyen kimselere ibadet etmeleri yönünde baskı yapılamayacağının da garantisi sunulur.

Laiklik anlayışını ilkeselleştirmiş bir devlette, devletin resmi dininin olmaması, dini teşekküller ile devlet kurumlarının ayrı olması, devletin bütün inanç gruplarına eşit davranması, devletin bütün dinler karşısında nötr olması ve din kurallarının hukuk kurallarının belirleyicisi rolünde bırakılmaması gereklilikleri belirtilmiştir (Gözler, 2018:204-206). Laiklik anlayışının yorumlanmasında herhangi bir dine ya da dinsizliğe mensup olmanın, devlet ve hukuk nezdinde; ne özel bir imtiyaz ve saygı ne de kasıtlı bir mağduriyet ve mahrumiyet sebebi sayılmasının zarureti ortaya koyulmuştur.

Laiklik ilkesi Türk anayasalarına, devletin dininin İslam olduğu ibaresinin kaldırılmasından 9 yıl sonra, 1937 yılında girmiş bir ilkedir ve cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan kavramlardandır. Laiklik, Osmanlı devletinin 13. Yüzyıl sonundaki doğuşundan bu yana dayandığı teokratik esaslardan büsbütün farklı, yeni bir kültürel-politik felsefe olarak anayasada vücut bulmuştur (Karpas, 2017:132).

1.3.1.6.Eşitlik

Eşitlik ilkesi esasında kanun koyucuya, kanunun uygulayıcılarına ve idari makamlara hitap eden bir ilkedir. (Özbudun, 2012:152). John Stuart Mill, özgürlük ve eşitliğin insan haklarının iki temel unsuru olduğunu vurguladığı eserinde, bu iki unsurun çatışması halinde de özgürlüğün eşitliğin önünde tutulması gerektiğini vurgular (Mill, 2014).

Temel olarak mutlak eşitlik ve nispi eşitlik ayrımı üzerinden sınıflandırmalar yapılmaktadır. Mutlak eşitlik, herhangi bir istisnaya ve özel duruma yer vermeksizin kanunların herkese eşit uygulanmasına işaret ederken; nispi eşitlik ise, aynı konumda bulunanların aynı işlemlere, farklı konumda bulunanların farklı işlemlere tabi tutulması gerektiğini ifade etmektedir. Nigel Ashford’a göre ise en az beş farklı türden eşitlik tanımlanabilir: “*ahlaki (biçimsel) eşitlik, kanun önünde eşitlik, politik eşitlik, fırsat eşitliği ve gelir eşitliği*” (Ashford,2015:37).

1982 Anayasası’nın 10. Maddesi eşitlik ilkesini düzenlemiştir. Anayasanın ilk halinde mutlak eşitlik ilkesine uygun olarak “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir*” hükmüne yer verilmişken; geçen süre zarfında anayasada yapılan değişikliklerle önce 2004 yılında “*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür*” cümlelerini içeren bir fıkra maddeye eklenmiş, devamında da 2010 yılında bu fıkra “*Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz*” cümlesi ilave edilmiştir. Yine 2010 anayasa değişikliği ile eşitlik ilkesini düzenleyen 10. Maddeye “*Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz*” fıkrası eklenmiştir. Bu yönüyle anayasal temayül artık nispi eşitlik prensibine de yaslanmaya başlamış ve pozitif ayrımcılık kavramı anayasaya da girmiştir. Eşitlik bu yönüyle “*ne insanlar arasındaki farklılıkların düşmanıdır ne de herkesi aynı yapmayı amaçlar*” (Heywood, 2018c:350).

1.3.1.7.Demokrasi

Klasikleşmiş haliyle demokrasi tanımı, halkın halk tarafından yönetimi şeklinde yapılmaktadır. İlham noktası olarak da Abraham Lincoln’ün meşhur konuşması, demokrasinin en bilinen tanımını yapmıştır: demokrasi, “*halkın, halk tarafından, halk için yönetilmesidir*” (Ashford, 2015:24). Demokrasinin var olup olmadığının ölçülmesinde belli kriterler üzerinde durulmaktadır. En yaygın ve kabul gören anlayışa göre: etkin siyasal makamların seçimle iş başına geldiği, seçim serbestliğinin sağlandığı, seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlandığı, siyasi partilerin tekelleşmediği, muhalefetin de iktidara gelme

olanağının bulunduğu, kamusal karakterli temel haklarının teminat altına alındığı yönetimler demokratik yönetimler olarak tanımlanmaktadır (Gözler, 2018:104,105).

“Demos” ve “kratos” sözcüklerinin birleşimi olan demokrasi kelime kökleri itibariyle halkın yönetimi şeklinde anlaşılmışsa da bu zamanla halkın doğrudan mı, yoksa temsilcileri vasıtasıyla mı yönetim hakkını kullanacağı tartışmasına evrilmiştir. Egemenlik teorileriyle de ilintili bir biçimde halk egemenliği teorisinin yansıması olarak doğrudan demokrasi; millî egemenlik teorisinin yansıması olarak da temsili demokrasi anlayışları türemiştir. Bu iki anlayışın, yerine ve duruma göre birlikte veya karma uygulanmasının mümkün olduğunu savunan yarı-doğrudan demokrasi anlayışı da ortaya çıkmıştır.

Doğrudan demokrasi, antik Yunan site devletlerinde vücut bulmuş, vatandaşların agora veya forum olarak adlandırılan alanlarda toplanarak, yönetime ilişkin kararları bizzat aldıkları ve hatta bu yolla yargılama faaliyetinde bulundukları Ecclesia adlı meclislerde uygulanmıştır. Nüfusun az olduğu, toplumun önemli bir kısmını oluşturan kölelere oy hakkının verilmediği, mülkleri ve asaletleri oranında belirli kimselere oy hakkının tanındığı bu dönemin “mükemmel demokrasinin” ortaya çıkış evresi olarak gösterilmesi tartışmalıdır. Sosyal sözleşme teorisinin gereği olarak ortaya çıkan “egemenliğin devredilmezliği” ilkesine (Rousseau, 2020) dayanan ve halk egemenliği teorisinin yansıması olan doğrudan demokrasi, zamanla ülkelerin kalabalıklaşması sebebiyle terk edilmiş bir anlayıştır. Günümüzde İsviçre’nin birkaç kantonu haricinde doğrudan demokrasi ile yönetilen herhangi bir devlet bulunmamaktadır.

Temsili demokrasi anlayışında ise, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla egemenlik yetkisini kullandığı, bu yetkinin yönetime ilişkin bir vekalet ilişkisinden ibaret olduğu varsayılır. Temsili demokrasideki bu vekalet ilişkisinin emredici vekalet veya temsili vekalet boyutları vardır. 1789 Fransız İhtilali’nden önde sıkça uygulanan emredici vekalet teorisi, günümüzde yerini tamamen temsili vekalet teorisine bırakmıştır. Temsili vekalet teorisine göre milletvekilinin temsil kabiliyeti seçildiği seçim çevresi ile kayıtlı değil, bütün millete şamildir. Yine bu teoriye göre kolektif vekalet ilkesi uyarınca egemenliğin kullanılmasında millet tarafından verilen vekalet tek tek değil, temsilcilere bir bütün halinde verilmiştir. Bu teori kapsamında emredici vekalet yasağı vardır ve milletvekilleri seçim dönemlerinde

millete verdikleri sözlerle bağılı değildirler. Temsili vekalet teorisine göre azil yasağı vardır ve halk seçtiğı vekilleri görevden alamamaktadır (Gözler, 2018:111).

Günümüzde gelinen noktada, yarı-doğrudan demokrasinin ise sıkça uygulanan bir demokrasi modeli olduğu söylenebilir. Yarı-doğrudan demokrasi; temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin bazı özelliklerini bünyesinde barındıran karma yapılı bir sistemdir. Bu sistemde asıl olan, yine halkın egemenlik yetkisini temsilciler eliyle kullanmasıdır. Buna mukabil bazı durumlarda ve dönemlerde, çeşitli demokratik katılım yöntemleriyle halkın doğrudan yönetime katılması veya görüş bildirmesi de öngörülür. Yarı-doğrudan demokraside seçmen çeşitli usullerle yönetime katılır, bunlar referandum, temsilcilerin azli, halk teşebbüsü ve halk vetosudur.

Referandum, yasama organı tarafından yapılan veya yapılacak olan kanunların halkın oyuna sunulmasıdır. Referandumlar kanundan önce veya sonra yapılabilirler, danışma veya onaylama oylaması olabilirler. Referanduma gitmek sistemsal bir gereklilik olabileceğı gibi devlet başkanının seçimlik hakları arasında da yer alabilir. Referandum yapılmış veya değiştirilmiş bir anayasa üzerinde olabileceğı gibi, çıkarılmış veya değiştirilmiş kanunlar üzerinde de yapılabilir. (Gözler, 2018:112,113)

Halk vetosunda ise halk artık tepkisellik boyutuyla aktif unsurdur. Mecliste kabul edilen yasanın şayet halkta karşılığı yoksa, halk imza toplamaktadır, kanun hakkında halk oylaması talep etmektedir, yeterli sayı ile kanun halk tarafından reddedilirse halk vetosu gerçekleşmiş olmakta ve kanun yürürlüğe girememektedir.

Halk teşebbüsü ise halkın aktivite boyutunu daha da ileri taşınır ve meclisin gündeminde olmayan bir konu, yasalaştırılmak üzere meclisin gündemine sokulmaktadır. Temsilcilerin azli yönteminde ise halk, icraatlarından memnun olmadığı vekillerini tek tek veya bir bütün halinde görevden alabilmektedir.

1982 Anayasası, cumhuriyetin temel niteliklerini saydığı 2 no.lu maddesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokratik bir devlet olduğunu ifade etmiştir. Nitekim anayasanın muhtelif maddelerindeki hükümler ile demokratik devlet olabilmenin gereklerine ilişkin düzenlemelerin var olduğu görülmektedir. Anayasada kamusal haklar, “Temel Haklar ve Hürriyetler” bölümünde genişçe düzenlenmiştir. 68. Maddeye göre siyasi partiler,

demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirilmiştir. 67. Maddenin 2. Fıkrasında “Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır” hükmü ile seçimlerin serbestliği ilkesi benimsenmiştir. Anayasanın 77. Maddesine göre seçimler en geç beş yılda bir tekrarlanır ve bu da seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlanması şartının varlığına bir işaretir. 1982 anayasası yarı-doğrudan demokrasi araçları arasından sadece referandum müessesesine yer vermiştir; temsilcilerin azli, halk vetosu ve halk teşebbüsüne ise yer vermemiştir.

1.3.2. Siyasi Partiler

Özbudun’un (2012:94) ifade ettiği gibi “modern demokrasiler partiler demokrasisidir”. Çağdaş demokrasilerde oy verme hakkı, kural olarak siyasal partiler sistemi çerçevesi içinde işler, oy verme hakkının kullanılması için parti üyeliği şart değilse de kullanılan oy ile kimin seçileceğine ağırlıklı olarak siyasal partiler karar vermektedirler (Eroğul, 1991:211). Siyasi partilerin varlık sebebi millî iradenin tecelli etmesini sağlamaktır, bu amaçlarına da seçimler vasıtasıyla ulaşırlar. Siyasi partiler tüzel kişiliklerdir ve faaliyet alanları bütün ülke sathıdır (Gözler, 2019:160).

Siyasi partilerin temel iddiası iktidara talip olmaktır, seçimlerde yarışan partiler arasında kazanan iktidarı elde eder, kaybeden ise iktidara muhalefet etmek fonksiyonunu üstlenir. Muhalefet anayasal bir çerçevede işlemektedir. “Bu durum, yönetimin dışındaki siyasal partilerin genellikle muhalefet partileri olarak görüldükleri; en büyük siyasal partinin kimi zaman muhalefet olarak tasarlandığı parlamenter yönetim sistemleri söz konusu olduğunda en açık biçimde görülmektedir” (Heywood,2018a:212). Demokrasinin erdeminin, iktidarı muhalefeti yok etme arzusundan uzak tutma ve muhalefete de iktidarın uzağında olmasına rağmen güven içinde yaşama imkânı vermesi olduğu savunulur (Yayla, 2001:122).

Siyasi Partilerin olmadığı bir düzen demokratik ve anayasal bir düzen olarak kabul edilmemektedir. “Siyasal kültür, aslında inançlar, semboller ve değerlerle ifade edilen partiler, yönetim ve anayasa gibi siyasal nesnelere ilişkin genel bir yönelim modelidir (Heywood,2018a:269). 1982 Anayasası da her vatandaşın kanunda gösterilen şartlar istikametinde “seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma hakkına sahip olduğunu” ifade etmektedir (md.67) Yine anayasanın 68. Maddesine göre de vatandaşların siyasi parti kurma hakları vardır.

1.3.3. Hükümet Sistemleri

Hükümet Sistemlerinin belirlenmesinde 3 temel kuvvet üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır: Yasama, Yürütme, Yargı. Bu üç kuvvetin birbirleriyle ilişkisindeki kuvvet veya bağımsızlık hükümet sistemlerinin de temelini oluşturmaktadır. Gelineen noktada kuvvetler ayrılığı olarak adlandırılan yapının kurumsallaşması demokrasi geleneği ile mümkün olacaktır (Chandran, 1999:31).

Yasama kuvveti John Locke tarafından kanun yapma; Montesquieu tarafından ise “*geçici veya sürekli kanunlar yapma, eskiden yapılmış olanları düzeltme ya da yürürlükten kaldırma*” fiili olarak tanımlanmıştır. Kimi düşünürlere göre ise kanun yapıcının fonksiyonu kişilerin ve onlara ait mülkiyetlerin güvenliğinin sağlanmasından ibarettir (Bastiat, 1997:58) daha öte bir fonksiyonu yoktur. Yasama yetkisi devredilemez özellikte olup, aynı zamanda asli bir yetkidir; zira yasama organı araya herhangi bir dayanak norm koymaksızın doğrudan bu faaliyetini icra edebilmektedir.

Yürütme organına dair en kapsamlı perspektif, bu organı kanunların ve politikaların uygulanması noktasında yükümlü sayan yorumda açıklanmıştır. John Locke yürütme erkini “kanunları devamlı olarak ve aralıksız uygulama” olarak nitelendirirken; Montesquieu ise yürütme kuvvetini “*savaş veya barış yapar, elçi gönderir ya da kabul eder, güvenliği kurar, istilaları önler*” şeklinde tanımlamıştır. Siyasal yapılar meclisler, yargı organları, anayasalar ve hatta siyasal partiler olmadan işleyebilirler ama bir yürütme dalı olmaksızın yaşayamazlar (Heywood, 2018a:343).

Yargı, hukuki uyuşmazlıkların çözümü konusunda karar vermek üzere oluşturulmuş bir mekanizmadır. Yargı, bir yandan yasamanın ürettiği normları esas alarak faaliyetlerini icra ederken; diğer yandan da bir yönüyle yürütmenin işlem ve eylemlerini bu normlara göre denetleme fonksiyonuna da sahiptir. Yargı da hiç şüphesiz kendi içinde dallara ayrılmaktadır: adli yargı, idari yargı, anayasa yargısı ve uyuşmazlık yargısı gibi halen aktif olarak görev yapan yargı kollarının yanı sıra, artık hukuk sisteminde yer almayan askeri yargı kolu gibi bazı türleri bünyesinde barındırmaktadır. Yargının önemi özellikle uluslararası hukukun öneminin artışı ile birlikte daha da güçlenmiştir (Heywood, 2018b:506). Bu da beraberinde uluslararası yargı kolunu doğurmuştur.

Yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı ise anayasa çerçevesinde hayati önem arz etmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinden bahsedilirken ekseriyetle yasama ve yürütmenin birbirleri

karşısındaki ayrılığına işaret edilmektedir. Bunun doğal çıkarımı olarak yargı erkinin zaten bağımsız olması gerektiğinin bir ön kabul haline geldiği ortadadır. Yargı bağımsızlığı, yargı organı ile yönetimin diğer dalları arasında sıkı bir ayrımın olması gerektiğine işaret eden anayasal bir ilkedir (Heywood,2018b:509) ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulamadaki doğal sonuçlarından biridir.

Yargının yasama ile ilişkisi, anayasa yargısını dışarıda tutarsak, yasamanın ürettiği normları uyumsuzluk konusu olaylara uygulamaktan ibarettir. Yargıçlar, normların uygulanması noktasında, Montesquieu'nun ifadesiyle, “kanun koyucunun ağzı” olmakla birlikte (Gözler,2018:75) yine kanun koyucunun çizdiği çerçeve dahilinde takdir ve yorum yetkisini kullanabilmektedir. Anayasa yargısı kolunda ise hem yasamanın ürettiği kanunların anayasaya uygunluk denetimi, hem de yasama organı olan meclislerin yaptığı anayasa değişikliklerinin denetimi yapılabilmektedir.

Yargının yürütme ile olan ilişkisi anayasa yargı kolu bakımından, Türkiye'deki örneği cumhurbaşkanlığı kararnamesi olan, kanun gücünde olup, normlar hiyerarşisinde kanunların hemen altında bulunan ve genellikle kararname şeklinde tezahür eden normların anayasaya uygunluk denetimi ile sınırlıdır. İdari yargı kolunun ise esas ilgi alanı zaten yürütmenin işlemleri olduğuna göre; idarenin ürettiği diğer norm tiplerinin denetimi, idarenin işlemleri ve eylemleri yürütme ile yargı arasındaki ilişkinin ana eksenini belirlemektedir.

Hiç şüphesiz bir erk olarak yargı erkinin aynı zamanda yargı organlarına karşı da bağımsız olması ana esastır. Yargıçlar, herhangi bir surette yasama ve yürütme aktörlerinden talimat alamayacakları ve çekinemeyecekleri gibi yüksek yargı organları karşısında da bu serbestiyetlerini muhafaza etmek durumundadırlar.

Yasama kuvveti sınırlı bir kuvvettir zira kendi koydukları kanunları uygulayamazlar. Yürütme erki de sınırlı bir erktir zira onlar da nihayetinde yasamanın koyduğu kanunları uygulamaktadırlar. Yargı organı da sınırlıdır zira hakimler olayların çözülmesinde yasamanın koyduğu kanunları tatbik etmektedirler. Bu yönüyle her üç erk de birbirine üstünlük sağlayamadığı bir düzen, ideal kuvvetler ayrılığı olarak benimsenmiştir.

Hükümet sistemlerinin tasnifi kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği temelinde yapılmaktadır. Yargı erkinin bu sınıflamada dışarıda tutulduğu göz önünde bulundurulursa, yasama ve yürütme erklerinin bir tarafta toplanıp toplanmadığının tespiti kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliğinin de tespiti olmaktadır.

Kuvvetler birliğinde yasama ve yürütme erkleri tek bir elde ve yürütme organında toplanmışsa bu sistem ya mutlak monarşidir veya diktatörlüktür. Mutlak monarşi örneği olarak Osmanlı devleti, Rusya Çarlığı, Suudi Arabistan gibi ülkeler öne çıkarken, diktatörlük örneği olarak da totaliter diktatörlükler bakımından Stalin dönemi Sovyetler Birliği veya Hitler dönemi Nazi Almanyası; otoriter diktatörlükler yönündense Kaddafi dönemindeki Libya, Saddam dönemindeki Irak ve Franko dönemindeki İspanya örnekleri verilebilir.

Kuvvetler birliği sisteminde yasama ve yürütme erkleri bu sefer yasama organında toplanmışsa Meclis Hükümeti sisteminden söz edilmektedir. Meclis hükümeti sisteminin kuramsal kökeni Rousseau'nun "egemenliğin tekliği ve bölünmezliği" teorisinde bulunmaktadır (Gözler,2018:78). Meclis Hükümeti sisteminin örnekleri ise 1920-1923 arası Türkiye ve 1792-1795 arası Fransa devletleridir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi ise Montesquieu ile kuram halini almış; yasama, yürütme ve yargı erklerinin tamamen bağımsız olarak kurulanmasını hedef tutmuştur. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin doğal sonucu olarak: Yasama organı yasayı yapar, yürütme organı yasayı uygular, yargı organı da yasayı yorumlar. Kuvvetler ayrılığı sistemi anayasal olma vasfı açısından da mühimdir. *"Anayasal devlet sistemlerinde katı bir kuvvetler ayrılığı, yazılı anayasalar ve kamu görevlilerinin işlem ve eylemlerini genel kurallarla sınırlayacak diğer araçlar vardır"* (Barry,2018:95).

Kuvvetler ayrılığı ilkesi en katı biçimde, ABD'deki gibi başkanlık yönetim sistemlerinde uygulanmakla birlikte, bütün liberal demokrasilerde, özellikle yargı bağımsızlığı ilkesi içinde belli biçimlerde gözetilmektedir. Bu ilkenin avantajları, hem yönetimin herhangi bir dalını küçülterek gerçek boyutuna dönmesini sağlaması, hem de iktidarın kullanılmasının asla denetimsiz kalmamasını sağlayacak bir iç gerilim ağı kurmasıdır. (Heywood,2018a:113)

Kuvvetler ayrılığının uygulamadaki yansıması ve farklı görünüşleri Başkanlık sistemi ve Parlamenter sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Bir sistemin Başkanlık sistemi Mİ, Parlamenter sistem mi olduğunu tespit edebilmek için 6 kriter belirlenmiştir (Lijphart, 1997:62-67): 1. Yürütme organı tek kişilikse başkanlık sistemi; çift başlı ise parlamenter sistemdir. 2. Başkan doğrudan halk tarafından seçiliyorsa başkanlık sistemi, başkan doğrudan halk tarafından seçilmiyorsa parlamenter sistemdir. 3. Başkanın görevine yasama organı tarafından son verilemiyorsa başkanlık sistemi, son verilebiliyorsa parlamenter

sistemdir. 4. Başkan yasama organını feshedemiyorsa başkanlık sistemi, feshedebiliyorsa parlamenter sistemdir. 5. Bir kişi aynı anda hem yürütme hem yasama organında görev alamıyorsa başkanlık sistemi, görev alabiliyorsa parlamenter sistemdir. 6. Yürütme organı yasama faaliyetlerine katılamıyorsa başkanlık sistemi, katılabiliyorsa parlamenter sistemdir.

Bu 6 ölçüt üzerinden değerlendirme yapıldığında sadece ikinci kriter bakımından başkanlık sistemiyle uyumlu olup, diğer kriterler yönünden parlamenter sistem özelliği gösteren istemler ise, Duverger'in nitelendirmesiyle, yarı-başkanlık sistemi olarak adlandırılmaktadırlar. *“Başbakanlar parlamenter yönetim sistemlerinde ya da yarı-başkanlık sistemlerinde çalışmaktadırlar ve bu yüzden parlamento içinde ve parlamento aracılığıyla yönetmektedirler; anayasal güçler ayrılığı tarafından engellenmemektedirler”* (Heywood, 2018a:41). 2014-2018 yılları arası Türkiye'deki yönetim modeli, yarı-başkanlık sistemi olarak tanımlanmaktadır. 2014 öncesi Türkiye yönetim modeli saf bir parlamenter sistemdir zira 6 kriterin tamamı parlamenter sistem özelliği yansıtmaktadır. Türkiye'nin 2018 sonrası yönetim modeli ise 3. ve 4. Kriterler bakımından parlamenter sistem özelliği göstermekle birlikte diğer 4 kriter bakımından başkanlık sistemine benzemektedir. O sebeple doktrinde mevcut yönetim modelinden başkanlık sistemi olarak değil cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak bahsedilmektedir.

1.3.4. Temel Haklar ve Hürriyetler

İnsan hakları kavramı, insanın sadece insan olması sebebiyle edindiği haklardır, şeklinde genel bir tanıma sahiptir. İnsan hakları tüm insanlar için var olan, insanlara doğumuyla yapışık halde gelen haklardır. Özgürlük, kişinin başkalarının müdahalesi kapalı bir biçimde kendi hareket tarzını ve tutumunu belirleyebilme olanağına sahip olmasıdır (Ashford,2015:59).

İnsan hakları anayasa veya kanunlarla bahsedilen haklar değildir; bilakis bunların üstünde ve genelinde haklar olup, anayasa ve kanunlarla teminat altına alınması gereken haklardır. Temelde insanı birey/yurttaş kimlikleri çerçevesinde devlete karşı koruyan haklar gibi görülse de insan hakları bireyi bir başka bireye karşı da koruyan haklardır. Bu hakların eşitlik ve özgürlük temelinde vücut bulması dil, din, ırk, renk, yaş ve cinsiyet ayrımı olmadan herkese ait olduğunu ifade etmektedir.

İnsan haklarının tanınma ve oluşma sürecinde bazı nitelikleri de ortaya çıkmıştır. Ortak kabul bu niteliklerin ahlaki olma, genel olma, evrensel olma, en üstün ve en güçlü olma, dokunulmaz ve vazgeçilmez olma, doğal olma, bireysel olma, siyasi olma olduğudur. Haklar temelde ahlaki haklar ve hukuki haklar olarak ikiye ayrılabilir. *“Hukuki haklar bir hukuk sistemi tarafından tanınan haklardır ve bu hakların varlığı hukuk sistemine atıfla kolayca temellendirilir”* (Barry, 2018:343). Hukuki hakların teminatının yasalar olduğunu kabul edilirse, insan haklarının teminatın da ahlaki değerler olduğunu varsaymak gerekir. İnsan haklarının genel olma özelliği, her insanın bu hakları zaman ve mekân gözetmeksizin haklı bir gerekçeye sahip olması bakımından diğer ahlaki haklardan ayrışmalarında yatar. İnsan haklarının evrensel olma niteliğine, sırf insan olma hasebiyle sahip oluşu da işaret eder. Ronald Dworkin’in bir nevi ‘koz’ olarak tanımladığı (Barry, 2018:362) bir diğer nitelik ise insan haklarının en güçlü ve en üstün olma niteliğidir. Bu insan haklarının her türlü talep, anlayış ve hak çeşidinden daha güçlü ve onların üzerinde duran talepler olması anlamına gelir (Uslu, 2017:367). İnsan hakları her şeyden önce mevcut hukuk sisteminin üstündedir, yani pozitif hukuk ile insan hakları çatıştığında insan hakları pozitif hukukun önünde ve üzerinde olmalıdır. Bunun yanı sıra hukuk sistemi tasarlanırken insan hakları perspektifinden ele alınarak düzenlemeler yapılmalıdır. İnsan haklarının dokunulmazlık ve vazgeçilmezlik nitelikleri bu hakların tahkim edilmesi konusunda ön plana çıkar. Dokunulmazlık hak sahibine başkaları tarafından müdahalesizlik zırhını giydirenken; vazgeçilmezlik ise bu hakların bizzat hak sahibine karşı korunmasını içerir. Dokunulmazlığın muhatabı dış dünya iken; vazgeçilmezlik bireyin iç dünyasına yöneliktir. İnsan hakları teorisinin bir doğal haklar teorisi olarak ortaya çıkmış olması beraberinde doğuştan sahip olma, siyasi toplum öncesinde sahip olma ve insan doğasının referans alınması gibi vasıfları da getirmektedir. Doğuştan sahip olunmasıyla birlikte sonradan edinilmiş haklardan ayrılır. İnsan haklarının bireyselliği çerçevesinde ise Robert Nozick’e göre *“bireylerin hakları vardır ve bu hakların çiğnenmesi için hiç kimsenin ya da hiçbir grubun onlara yapamayacağı şeyler vardır”*, toplum bu haklara saygılı olmaya mecburdur (Kymlicka, 2016:150). İnsan haklarının siyasi olma niteliğinin öne çıkan yönü, insan hakları taleplerinin öncelikle ve başlıca muhatabının devlet olmasıyla ilintilidir (Uslu, 2017:373).

İnsan haklarının içeriği sayılmaya başlandığında dört beş temel hak sıralanır veya uzunca listelerle karşılaşılmaktadır. Hak listesi konusunda en sınırlı saptamayı yapan filozof olan Thomas Hobbes’a göre insanın tek doğal hakkı kendini koruma hakkıdır. John Locke ise

bunu insanın hayat, hürriyet ve mülkiyet olmak üzere üç doğal hakkı olduğu şeklinde yorumlar (Uslu, 2017:377-378).

İnsan haklarının tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkış dönemlerine göre ele alan sınıflandırma ise kuşak sınıflandırmasıdır. Birinci kuşak haklar olarak bireysel haklar tanımlanmıştır ve genelde negatif statü özellikleri baskındır. İkinci kuşak haklar sosyal devlet ilkesini arzulayan ve ekonomik ve kültürel talepler içeren isteme haklarıdır. Üçüncü kuşak haklar genelde topluluk merkezli taleplerle ortaya çıkmış aktif statü haklarıdır.

Haklar sınıflandırmasında en çok kabul gören Georg Jellinek tarafından yapılan üçlü tasniftir: negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları. Tüm bu tanımlar ve tasnifler çerçevesinde ele alınan insan haklarına dair batılı kaynaklarda kabul edilen en eski yazılı belge İngiltere Kralına 1215’de kabul ettirilen Magna Carta (Büyük Özgürlük Fermanı)’dır. Yine İngiltere’de 1628’de yayınlanan Haklar Bildirgesi, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 1789’da okunan Virginia Haklar Bildirgesi ve aynı yıl yayınlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransa’da ise 1789’da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi diğer insan hakları belgeleri olarak ele alınmaktadır. Bu belgelerin yayınlanmasında liberal düşünce akımının çok büyük tesiri olduğu gibi, sanayi devriminin de etkisi yoğun olmuştur (Fukuyama, 2016).

İnsan hakları, eşit ve özgür bir şekilde yaşayabilmek amacıyla fiilen devletlere karşı ileri sürülen, devletleri meşruiyet içinde tutmaya hizmet eden ve bireylerin doğuştan sahip oldukları genel, evrensel, dokunulmaz, vazgeçilmez ve en üstün-en güçlü ahlaki taleplerdir. *“Jefferson’un ifadesi ile bu haklar devredilemez niteliktedirler. Çünkü insanlar bu hakları sadece insan olma erdemi ile hak ederler. Yani bu haklar insandan koparılamaz”* (Heywood, 2015:62).

İnsan hakları söyleminin ve savunusunun işlevi, insanların eşit ve özgür olduğu bir dünyayı amaç edinmekte ve ideal olarak ortaya koymaktadır. Böyle bir dünyaya ulaşmanın makul yolu insan haklarını korumayı gaye edinen ve meşruiyetini buradan alan bir sosyal-hukuki-siyasi sistemin kurulması veya talep edilmesidir (Karpas, 2017).

Batılı düşünce yapısının oluşmasında önemli etkilere sahip iki düşünür John Locke ve Thomas Jefferson’a göre insan hakları, insana doğa veya Tanrı tarafından bahşedildikleri için doğal haklardan olması sebebiyle insan hakları olarak adlandırılır (Heywood, 2015:62).

Özgürlük ise başka birisinin keyfî isteğinden bağımsız olmak durumu olarak (Yayla, 2000:23) nitelendirilmiştir.

İnsan haklarının anayasal metinlere girmesi 1948’de deklare edilen Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) ile yaygınlaşmıştır. 1919 yılında teşekkül ettirilen Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) gayretleri ve zorlamaları 1945’te kurulan Birleşmiş Milletler’i (BM) insan hakları konusunda bir adım atamaya zorlamıştır. İnsan haklarının derli toplu bir metin halini aldığı ilk yazılı metin böylece 10 Aralık 1948’de BM Genel Kurulunda okunmuş ve kabul görmüştür. Beyannamede dile getirilen birtakım haklar bazı teorisyenlerin (Ashford, 2015) tepkisini çekmiştir, öyle ki toplumsal ve ekonomik hakların, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi temel haklarla aynı potada değerlendirilmesini eleştirmişlerdir. 1948’de yayınlanan İHEB zamanla bazı hakların da korunmasına yol açmıştır. Öyle ki, 1965’te ırk ayrımcılığının kalkması, 1966’da kişisel ve siyasal haklar sözleşmesi, 1979’da kadınlar hakkında ayrımcılığın kaldırılması, 1984 yılında işkenceye karşı sözleşme, 1989 senesinde çocuk hakları, 1990’da göçmen sözleşmeleri gibi onlarca temel insan haklarını içerir düzenlemeler yapılagelmiştir. İnsan hakları ihlallerinin yoğunlaşmasının BM üzerindeki baskıyı arttırması bu düzenlemeleri zaruri kılmıştır. (Huntington, 2018) Devletlerarası hukukta da ulusal haklar ve halkların kendi kaderini tayin hakkı tartışıl原因lagelmiştir (Said, 2016:295).

1.4. Türkiye’de Anayasa Kavramının Tarihçesi

Türk siyasal hayatında tam teşekküllü bir anayasa Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Avrupa’daki gelişmelere kayıtsız kalmaması neticesinde meydana getirilmiştir. Ancak öncesinde de anayasaya giden süreçte önemli adımlar atılmış olup bu birikim cumhuriyet dönemine aktarılmıştır.

1.4.1. Osmanlı Dönemi Anayasa Faaliyetleri

Genellikle Osmanlı Devleti dönemine ilişkin ilk anayasal belgenin Sened-i İttifak (1808) olduğu savunulur. Sened-i İttifak, Osmanlı padişahı III.Selim’in 1807 yılında çıkan Kabakçı Mustafa ayaklanması sonucunda hal edilmesi, buna karşı Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa’nın tahta çıkarılan IV.Mustafa’nın yerine tekrar III.Selim’i oturtmak üzere harekete geçmesi, bu esnada III.Selim’in öldürülmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşa’nın

II.Mahmud’u tahta oturtması olaylarının akabinde Alemdar Mustafa Paşa eliyle tanzim edilen bir misaktır. Sened-i İttifak’ın hazırlanış gayesi kaybolduğu düşünülen merkezi otoritenin taşrada yeniden hâkim kılınmasıydı (Gözler,2018:161,162). “*Sened-i İttifak’ın özünü, ayanın bir taraftan merkezi hükümete karşı bazı güvenceler verirken, diğer taraftan bazı hak ve yetkileri kendisi için saklı tutması oluşturmaktaydı*” (Erdoğan,2001:3). Bu boyutuyla hükümdarın tekelinde tuttuğu bir kısım iktidar yetkilerinin sınırlandırılabilceği ve hatta paylaşılabileceği fikrini barındırması sebebiyle Sened-i İttifak anayasal bir belge olarak kabul edilmektedir. Türk Magna Carta’sı (Ahmad,2017:41) olarak nitelendirilmesinin temelinde de esasında bu düşünce yatmaktadır. Bunun yanı sıra feodal beylere ait haklar ve özerklikler kazanımı olarak görüldüğü ve bu sebeple de Magna Carta’ya benzetildiği (Lewis,2018:604) olmuştur. Sened-i İttifak’ın maddelerinin anayasal terminoloji içermemesi ve kendi içinde barındırdığı çelişkiler sebebiyle “ölü doğmuş bir belge” (Berkes,2018:145) olarak adlandırılması da kabul edildikten hemen aylar sonra hükümsüz kalması sebebiyle, yerini bulmuştur.

Osmanlı dönemi bir diğer anayasal belge de 1839 tarihli Tanzimat Fermanı’dır. Padişah II. Mahmud’un vefatı sonrası yerine geçen Sultan Abdülmecid, Dış İşleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa’nın kaleme aldığı Tanzimat Fermanı’nı yani başka bir deyişle “Gülhane Hatt-ı Hümayununu” ısdar etmiştir. Tanzimat Fermanı’nın anayasal belge olarak nitelendirilmesinin temel sebebi de iktidarı sınırlama özelliği olmuştur. Bunun yanı sıra bünyesinde barındırdığı temel haklar ve hürriyetler manzumesi de bu belgeyi anayasal niteliğe kavuşturmuştur. Tanzimat Fermanı; can emniyeti, ırz ve namus emniyeti, mülkiyet hakkı, eşitlik ilkesi, müsadere yasağı gibi birtakım hakları düzenlemiştir. “*Gülhane Hatt-ı Şerifi’nin bir diğer çarpıcı özelliği de yeni kurallara açık yüreklilikle atıfta bulunmasıydı*” (Lewis, 2018:150). Ferman, aynı zamanda “Meclis-i Ahkam-ı Adliye” adında bir yasama meclisi de öngörmüştür. Tanzimat Fermanı hukuki işlem yapısı olarak Sened-i İttifak’tan ayrılır, zira biçim olarak ferman şeklinde ilan edilmiştir. Anayasacılık açısından bakıldığında da Tanzimat Fermanı bir anayasa değildir lakin padişahın kendi otoritesini sınırladığı anayasal bir belgedir (Erdoğan, 2001:8).

1856 tarihli Islahat Fermanı da yapısı itibariyle Tanzimat Fermanı’na benzemektedir; zira hem bir ferman belgedir hem de yine Sultan Abdülmecid tarafından ısdar edilmiştir. Islahat Fermanı’nın karakteristik özelliği onu Tanzimat Fermanı’ndan ayırmaktadır zira Islahat Fermanı anayasal nitelik taşıma arzusundan çok Tanzimat Fermanı’nın içeriği uygulamaya

dökmek gayretinde olmuştur (Berkes, 2018:216). Islahat Fermanı'nın anayasal belge karakteri daha ziyade temel hak ve hürriyetler bakımından çok geniş düzenlemeler içermesidir. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında var olan pek çok eşitsizlik bu ferman ile ortadan kaldırılmıştır. Askere alınma, memuriyet, vergi uygulamaları, mahkemelerde yargılanma konularında Müslümanlarla eşit statüye kavuşan gayrimüslimlerin bu kazanımlarına mukabil; onlara tanınan bir nevi bedelli askerlik imkanlarından Müslüman ahalinin de faydalanması düzenlemesi de dikkat çekmiştir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın Osmanlı toplum yapısının kırılma noktası ve hatta Osmanlı'nın yüzünü doğudan batıya çevirdiğinin işareti olarak tavsif edildiği de görülmüştür. *“İmparatorlukta karar ve itimat mercileri Avrupa'ya, lisanına ve meselelerine dair bir şey bilenlere açılıyordu”* (Lewis, 2018:165). Tanzimat Fermanı Müslüman vatandaşlar için çıkarılmışsa; Islahat Fermanı da Hristiyanlar için yayınlanmış bir belgedir (Berkes, 2018:217) şeklinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.4.1.1. İlk Anayasa 1876 Kanun-i Esasi

Osmanlı devletinde anayasal düzene geçiş fikri 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile adım adım gün yüzüne çıkmıştır. Padişah Abdülaziz'in tahttan indirilip katledilmesi, akabinde V. Murat'ın alelacele tahta çıkartılması, V. Murat'ın akıl sağlığını kaybedip tahttan indirilmesi süreçleri veliaht II. Abdülhamid'in önünü açmıştır. Kendisini sadrazam yaptırmak ve bir anayasa ısdar etmek koşulu ile II. Abdülhamit'i tahta geçiren Mithat Paşa, oluşturulacak anayasa hazırlama kurulunun da başında yer almıştır. *“Gerçekte Mithat Paşa bir naip ya da geçici bir padişah değil, kanun-ı esasiyi ve meşruta rejimini kabul edecek bir padişah aramaya çıkmıştı”* (Berkes,2018:316).

Nihayetinde halkın seçtiği bir kurucu meclis tarafından hazırlanmasa da bir padişah fermanı olarak ilan edilmiş olsa da Kanun-u Esasi 1876 yılında resmen anayasa olarak kabul edildi. Kanun-u Esasi hem anayasa tekniği bakımından hem de içerdiği hükümler bakımından tam bir anayasadır (Gözler, 2018:166). Buna mukabil Kanun-u Esasi'nin ilanıyla resmen anayasal bir rejime geçilmiş olmakla birlikte anayasanın gücü padişahı ciddi anlamda sınırlayan bir niteliğe sahip değildir (Erdoğan, 2001:14). Hem yazılı, hem de katı olan Kanun-u Esasi, aynı zamanda kazuistik bir anayasadır. Kanun-u Esasi bir monarşi anayasası

olmasına rağmen barındırdığı meşrutiyet niteliği sebebiyle modern anayasalarla pek çok noktada örtüşmektedir.

Kanun-u Esasi devletin irsi monarşiye dayalı yapısını ilk maddelerinde belirtmiştir. Bu anayasaya göre devlet üniter yapıya sahiptir (md.1), laik değildir; devletin dini İslam'dır (md.11), devletin resmi dili Türkçedir (md.18). Kanun-u Esasi temel hak ve hürriyetlere de önemli ölçüde yer vermiştir, bu yönü Kanun-u Esasi'nin en anayasal yönü (Erdoğan, 2001:16) olarak görülmüştür.

Yasama organı olarak çift meclisli bir yapı benimsemiş; Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ı bünyesinde barındıran Meclis-i Umumi adında bir meclis kurmuştur (md.42). Buna rağmen yasama faaliyetlerinde padişahın iradesinin her aşamada arandığı bu sistemde nihai olarak padişaha mutlak veto yetkisi de verilmiştir (md.54).

Kanun-u Esasi yürütme mekanizmasını da çift yönlü kurgulamıştır. Bir yanda padişah, diğer yanda Heyet-i Vükela adında hükümet vardır. Heyet-i Vükela'ya sadrazam başkanlık etmektedir (md.28) ve bu kabine meclise karşı değil padişaha karşı sorumludur (md.27). Kanun-u Esasi'nin hem yasama hem de yürütme alanında padişaha tanıdığı olağanüstü yetkiler sebebiyle tam olarak bir parlamenter monarşi veya sınırlı monarşi kurduğunu ifade edebilmek güçtür (Gözler 2018:168).

Kanun-u Esasi yargı alanında anayasal güvenceyi azami seviyede tutmuş, kendisinden sonra uzun bir süre değiştirilmeye gerek duyulmayacak bir yargı sistemi kurgulamıştır. Bu anayasa ile birlikte yargı yetkisi artık padişah'ta değil, bağımsız mahkemelerdedir. Uygulamada Kanun-u Esasi yaklaşık 1 yıl bütün yönleriyle yürürlükte kalmış, daha sonra Meclis-i Umumi çalışmalarına Sultan Abdülhamid tarafından ara verilmiş (Berkes, 2018:335) ve 1908 yılına kadar tekrar toplanmamıştır (Lewis, 2018:231).

Osmanlı'da, anayasal bir devrime yol açan Temmuz 1908 ve Nisan 1909 hareketleri (Ahmad, 2016:9) Kanun-ı Esasi üzerinde kapsamlı değişikliklerin yapılması sonucunu doğurmuştur. İkinci Meşrutiyet olarak adlandırılan bu dönem hemen yanında Kanun-u Esasi'nin de tekrar yürürlüğe girmesi sonucunu doğurmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idarede söz sahibi olduğu bu dönemde Kanun-u Esasi üzerinde 1909 yılında oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin boyutu Kanun-u Esasi'yi neredeyse 1909 Anayasası olarak yeniden adlandıracak boyutlara ulaşmıştır (Erdoğan, 2001:24). Anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlere yenileri eklenmiş, padişahın sürgün

yetkisi (md.113) kaldırılmıştır. Yasama organının çift meclisli yapısı korunmuş, buna mukabil padişahın yasama evreleri üzerindeki üstün gücü sınırlanmıştır. Yürütme alanında da yetkileri azaltılan padişahın sürgüne gönderme ve fesih hakkı gibi bir kısım hakları elinden alınmıştır. Heyet-i Vükela'nın da bundan böyle padişaha karşı değil; Meclis-i Umumi'ye karşı sorumlu olduğu ilkesi benimsenmiştir (md.30). Neticede 1909 yılındaki kapsamlı değişiklikler Osmanlı devletinde yönetim modelini anayasal monarşi veya parlamenter monarşi (Erdoğan, 2001:24) düzlemine çekmiştir.

1.4.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Anayasa Faaliyetleri

Cumhuriyet dönemi her ne kadar 1923 yılında başlasa da daha ziyade Osmanlı hükümetinden bağımsız olarak hareket etmeye başladığı dönem olan TBMM'nin kurulduğu 23 Nisan 1920 tarihi esas alınmaktadır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet teşkilatı ve kurum kültürü, Osmanlı bakiyesi üzerine kurulduğu için tarihsel süreci çok net bir biçimde ayırmak mümkün olmamaktadır.

1.4.2.1. 1921 Anayasası

1921 Anayasası henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce hazırlanıp yürürlüğe girmişse de yeni bir dönemin ilk evreleri olarak kabul edildiğinden Cumhuriyet Dönemi Anayasaları arasında sayılmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra da kısa bir süre yürürlükte kalmıştır. Osmanlı devletinin 1. Dünya Savaşı'ndan mağlup devletler arasında çıkması, Türkiye topraklarının galip devletlerce paylaşılma çabası, Mustafa Kemal önderliğinde Kurtuluş Savaşı verilmesi ve devamında 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı, 1921 Anayasası'nı hazırlayan süreci teşkil etmiştir. Mustafa Kemal'in 1920 senesinde Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada *“zannederim bugünkü mevcudiyetimizin temel gerçeği milletin eğilimlerini açıkça göstermiştir ve bu da halkçılıktır ve halk hükümetidir”* (Lewis, 2018:345) ifadesiyle halk yönetimi kurgulayan bir anayasanın işaretini vermiştir. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” olarak da adlandırılan 1921 anayasasının en karakteristik özelliği 23 maddelik çerçeve anayasa oluşudur. Öyle ki, Osmanlı dönemi anayasası olan Kanun-u Esasi ile birlikte yürürlükte kalmıştır. 1921 anayasası teknik bakımdan yumuşak anayasalar sınıfındadır zira kendisini kanunların üstünde gören bir tanımlama cihetine gitmemiştir ve değiştirilme biçimi için de bir şekil öngörmemiştir.

1921 anayasası “*hakimiyet bilakaydu şart milletindir*” (md.1) cümlesiyle başlamış ve millî egemenlik anlayışını benimsediğini deklare etmiştir. 1921 anayasası yönetim modeli olarak meclis hükümeti sistemini benimsemiştir; dolayısıyla yasama ve yürütme yetkileri yasama organında yani mecliste birleşmiştir. Büyük Millet Meclisi hem yasama hem yürütme kudreti ile teçhiz edilmiştir. 1921 anayasasının öngördüğü meclis hükümeti modeline göre bir devlet başkanlığı makamı yoktur ve devleti temsil yetkisi Büyük Millet Meclisi Başkanı’ndadır. 1921 anayasası ülkeyi vilayetlere, vilayetleri kazalara, kazaları da nahiyelere ayıran bir idari yapılanma modelini öngörmüştür (Lewis, 2018:529). 1921 anayasası yargı alanında herhangi bir düzenleme yapmadığı için bu alanı Kanun-u Esasi hükümlerine bırakmıştır. 30 Ekim 1922’de saltanatın kaldırılması kararı ile birlikte yeni bir devlet modeline kapı aralanmış ve 29 Ekim 1923’de Cumhuriyet resmen ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından da 3 Mart 1924’te hilafet kaldırılmıştır ve bu adım modernleşme yolunda kilometre taşı kabul edilmiştir (Zürcher, 2016:249). Halifeliğin kaldırılması kararının anlamı sadece siyasi yönden değil, kültürel ve tarihi boyutlarıyla da ele alınmaktadır (Karpata, 2017:130).

1.4.2.2. 1924 Anayasası

1924 anayasası, 1921 anayasasının ilkelerine uygun olarak yeni rejimi ve görevlerini daha ayrıntılı belirten (Karpata, 2017:131) kazuistik yöntemle hazırlanmış bir anayasadır. 1924 Anayasası 20 Nisan 1924’te TBMM’de onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Nitelik itibarıyla katı bir anayasadır ve değiştirilebilmesi için 3’te 2 çoğunluk aramaktadır. 1924 anayasası “anayasanın üstünlüğü” prensibini benimsemiştir (md.103) ve çift başlı anayasal düzene son vererek hem 1921 anayasasını hem de Kanun-u Esasi’yi yürürlükten kaldırdığını açıkça belirtmiştir (md.104).

1924 anayasasının ilk maddesi “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” olmuştur (md.1) ve devletin şeklinin cumhuriyet olduğuna ilişkin bu hükmün değiştirilmesi yasaklanmıştır (md.102). 1924 anayasasının ilk şekline göre devletin dini İslam’dır (md.2), fakat bu hüküm 1928 senesinde anayasa maddelerinden çıkarılmış; laiklik ilkesi de 1937 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’nin amblemindeki altı oku simgeleyen umdeler olarak cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, Milliyetçilik ve inkılapçılık ilkeleriyle birlikte anayasaya girmiştir. 1924 anayasasına göre de egemenlik kayıtsız şartsız milletindir (md.3).

1924 anayasası yasama organı olarak TBMM'yi kabul etmiş ve yasama yetkisini bu meclise vermiştir (md.26). Mecliste yapılan kanunların cumhurbaşkanınca onaylanması şartı vardır (md.35), ve anayasa TBMM'ye yasama yorumu yetkisi de vermiştir. Milletvekili sayısı belirtilmemiş, milletvekili seçilebilmek için 30 yaş sınırı öngörülmüş (md.10), seçme hakkı için anayasanın ilk halinde 18 yaş öngörülmüşse de bu sınır 1934 yılında 22 yaşına çıkarılmıştır, aynı yıl kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Anayasaya göre seçimler 4 yıllık periyotlarda yapılır ve milletvekilleri yasama sorumsuzluğuna ve dokunulmazlığına sahiptirler (md.117).

1924 anayasasının yürütme modeli düalist yapıdadır; bir tarafta Cumhurbaşkanı, diğer tarafta İcra Vekilleri Heyeti vardır. Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu yoktur ve yetkileri semboliktir. İcra Vekilleri Heyeti'nin başı olan Başvekil, Cumhurbaşkanı'nca, meclis üyeleri içinden atanır (md.44), sair bakanlar ise başvekilce meclis içinden atanır ve cumhurbaşkanının onayına sunulur (md.45). Hükümet sistemi ise meclis hükümeti modeli ile parlamenter model arasında karma bir yapı arz etmektedir (Gözler, 2018:181). 1924 anayasası yerinden yönetim ve görevler ayrılığı ilkesini teyit etmektedir (Lewis, 2018:529). Yasama organının yürütme ve yargı organları üzerindeki üstünlüğüne dikkat çeken bir görüşe göre (Karpat, 2017:533) 1924 anayasası ruhu itibariyle demokratik ve ferdiyetçi kabul edilmekte fakat içerdiği kurumlar ve yöntemler sebebiyle siyasi hürriyeti sağlamaya elverişli değildir.

1924 anayasası yargı sisteminde bağımsız mahkemeleri yetkili kılmış lakin olağanüstü mahkemeleri yasaklamış olması sebebiyle İstiklal Mahkemeleri örneği gibi negatif bir uygulamayı da beraberinde getirmiştir. 1924 anayasası temel haklar ve hürriyetleri ise "Türklerin Hukuk-u Ammesi" başlığı altında geniş boyutta düzenlemiştir (md.69-82).

1.4.2.3. 1961 Anayasası

1961 Anayasası'nı doğuran olay 27 Mayıs 1960 askeri darbesidir. Tek partili siyasal sistemden vazgeçiş sürecinin sembol partisi olan Demokrat Parti'nin (Sakallıoğlu, 2005:92) icraatları ve ülkede oluşan geriye gidiş gerekçe gösterilerek yapılan askeri darbe Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sınavını baltalayan bir vaka olmuştur. Darbeyi yapan askeri kanat ilk olarak 1924 anayasasının bazı hükümlerini yürürlükten kaldıran 1 sayılı Kanun'u yayınlamışlar ve bu kanunla Millî Birlik Komitesi'ni kurmuşlardır. Millî Birlik Komitesi Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında darbeci askerlerden oluşuyordu. Bu komite 157 sayılı

Kanun'un işaretiyle, anayasa yapmakla görevli bir Kurucu Meclis ihdas etmişti, bu meclisin iki kanadı vardı; birisi Millî Birlik Komitesi, diğeri de Temsilciler Meclisi idi. Kurucu Meclis'in oluşturduğu Anayasa Komisyonu önündeki iki taslak metni değerlendirmeye almış ve oluşturduğu nihai metni Temsilciler Meclis'ine sunmuştur. Temsilciler Meclisinde tartışılan anayasa metni, Millî Birlik Komitesi'nde de görüşülmüş ve Kurucu Meclis bileşik toplantısında kabul edilmiştir. 9 Temmuz 1961 günü yapılan referandumla 1961 anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa da kazuistik yöntemle hazırlanmış ve katı bir anayasa örneği olmuştur.

1961 anayasası devletin şeklinin cumhuriyet olduğu hükmüne dokunmamıştır fakat cumhuriyetin niteliklerini düzenleyen anayasa maddesinde önemli ölçüde yeniliğe gitmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 6 umdesini simgeleyen ilkelerden devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık ilkelerine yer verilmemiştir. Laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerini ise aynen bırakmış ve Milliyetçilik ilkesini ise millî devlet olarak değiştirmiştir. Bunlara ilaveten hukuk devleti, sosyal devlet ve demokratik devlet ilkelerini kavramsal olarak ilk kez anayasaya sokmuştur. 1961 anayasasının insan haklarına dayalı devlet anlayışı doğrultusunda temel haklar ve özgürlükler alanında cömert bir perspektife sahip oluşu, özgürlükçü bir anayasa olarak kabul görmesine neden olmuştur (Erdoğan, 2001:81).

1961 anayasasında yasama organı ikili yapıda tasarlanmış ve Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu kurumları ihdas edilmiştir. Millet Meclisi genel oyla seçilen 450 vekilden oluşmakta iken Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir kısmı halk tarafından seçilmekte, bir kısmı Cumhurbaşkanı tarafından seçilmekte, üçüncü kısım üyeler ise tabii üyelerdir, bunlar eski cumhurbaşkanlarından ve Millî Birlik Komitesi üyelerinden meydana gelmektedir. Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu'na nazaran daha etkin ve sorumludur zira, hükümet senatoya karşı değil meclise karşı sorumludur.

1961 anayasası yürütme görevini de çift yapıli kurgulamış ve bu görevi Cumhurbaşkanı'na ve Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Cumhurbaşkanı tek dönemle sınırlı olmak koşuluyla 7 yıl için TBMM tarafından seçilmektedir (md.95); Bakanlar Kurulu ise Başbakan ve Bakanlardan oluşan, Başbakan'ı Cumhurbaşkanı'nın, Bakanları ise Başbakan'ın belirlediği bir sistem sahiptir (md.102).

1961 anayasası yargı yetkisini “*Türk milleti adına bağımsız mahkemeler kullanır*” (md.7) hükmü ile bağımsız mahkemelere vermiştir. Mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik

teminatı esas alınmıştır. Yargı alanında 1961 anayasasınca getirilmiş önemli bir yenilik Yüksek Hakimler Kurulu'nun oluşturulmasıdır, bunun yanı sıra 1961 anayasasının getirdiği en önemli yargısal yenilik anayasaya uygunluk denetimi yapacak bir Anayasa Mahkemesi'ni kurmasıdır (Gözler 2018:188).

1961 anayasası üzerinde 12 Mart 1971 tarihinde askeri güçlerce hükümete verilen muhtıra sonucunda yapılan 1971 ve 1973 değişiklikleri önem arz etmektedir. Bu değişikliklerle temel hak ve özgürlükler bakımından ayırım yapılmaksızın genel bir sınırlama hükmü öngörölmüş (md.11), yasal sınırlama sebepleri arttırılmıştır (Gözler, 2018:189). Bakanlar kuruluna kanun hükmünde kararname üretme yetkisi vermiş (md.64), üniversitelerin özerkliği zayıflatılmış (md.120), TRT'nin özerkliği ise kaldırılmıştır (md.121). Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmış (md.124), Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması sağlanmıştır (md.136). 1961 anayasasının ilk halindeki anlayışın sağladığı özgürlükçü alan, muhtıra sonrası değişikliklerle tekrar daraltılmıştır.

1.4.2.4. 1982 Anayasası

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından el konulan anayasal düzen 7 Kasım 1982'de yeni anayasanın halk oylamasına sunulması ve kabulü ile tekrar kurulmuştur. 1982 Anayasasının yapılış sürecini koordine eden yapı ise bu sefer Millî Güvenlik Konseyi adını taşımaktadır. Millî Güvenlik Konseyi'nin oluşturduğu Kurucu Meclis ise bu dönemde Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden meydana gelmekteydi. Darbeyi gerçekleştiren askeri kanadın başında buluna Orgeneral Kenan Evren Millî Güvenlik Konseyi'nin de başkanıydı. Referandumla kabul edilen 1982 anayasası da yöntem olarak ayrıntılı ve katı bir anayasa olmuştur. 1982 anayasasında şimdiye kadar 19 kez değişiklik yapılmıştır, bunlardan 1995 değişikliğinde 15 madde, 2001 değişikliğinde 33 madde, 2007 değişikliğinde 5 madde, 2010 değişikliğinde 26 madde, 2017 değişikliğinde ise 69 madde değişiklikten etkilenmiştir (Gözler, 2018:194).

1982 anayasası devletin şeklinin cumhuriyet olduğu hükmünü muhafaza etmiş, insan haklarına saygılı olma anlayışına evrilmiş, demokratik devlet, sosyal devlet ve hukuk devleti olma vasıflarını devam ettirmiştir. 1961 anayasasında yer alan millî devlet olma özelliğinin yerini ise "Atatürk Milliyetçiliğine bağlı devlet olma" ilkesi almıştır. Devletin üniter yapısı, laiklik ve eşitlik yaklaşımı da korunmuştur. Temel haklar ve hürriyetler de anayasada "kişinin hakları ve ödevleri", "sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler" ve "siyasi

haklar ve ödevler” başlıkları altında Jellinek’in oluşturduğu sınıflandırmaya uygun bir yapıda tanzim edilmiştir.

1982 anayasası yasama organındaki çiftli yapıyı teke indirmiş ve yasama yetkisini TBMM’ye hasretmiştir. Milletvekilliği seçimlerinin 5 yılda bir yapılmasını öngörmüş (md:77), milletvekili sayısını 400 olarak belirlemiştir; buna mukabil milletvekili sayısı daha sonra sırasıyla 450’ye, 550’ye ve son olarak da 600’e çıkartılmıştır (md.75). Anayasada 2017 yılında yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanı’nın ve TBMM’nin karşılıklı olarak birbirlerinin görev sürelerini sona erdirecek şekilde seçim kararı alabilmelerinin yolu açılmıştır, zira bu iki organın da birlikte seçime gitmesi ana prensip olarak benimsenmiştir (md.116).

Seçimlerin serbestliği, genel oy, eşit oy, gizli oy, açık sayım ve döküm, tek dereceli seçim ve seçimlerin yargı organları yönetiminde yapılması ilkeleri 1982 anayasasında düzenlenmiştir (md.67). Seçim sistemini düzenleyen kanuna göre de D’hondt seçim sistemi benimsenmiş ve seçim barajı öngörülmüştür. Milletvekilliği ile bağdaşmayan işlerin (md.82) yanı sıra, yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı (md.83) hükümleri de anayasada ele alınmıştır.

Anayasa ile TBMM’ye kanun koymak, anayasayı değiştirmek, içtüzük yapmak, savaş ilanına karar vermek, OHAL ilan kararını onaylamak, milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Anayasa Mahkemesi’nin 3 üyesini seçmek, genel ve özel af ilanına karar vermek, bütçe ve kesin hesap kanunlarını görüşmek ve kabul etmek, cumhurbaşkanını, cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları denetlemek, para basılmasına karar vermek, RTÜK üyelerini seçmek, 2010 anayasa değişikliği sonrası kamu baş denetçisini seçmek gibi yetkiler halihazırda tanımlanmış yetkilerdir. Anayasanın ilk haline göre Cumhurbaşkanını seçme, KHK çıkarmaya yetki verme ve onaylama yetkileri de TBMM’ye verilmiş yetkilerdi.

Yürütme yapısında parlamenter hükümet modelini benimsemişse de 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Başkanlık sistemi karakteri ağır basan yeni bir hükümet modeline geçilmiştir. Yüksek yargı organlarının oluşum yapısı da yine anayasa değişiklikleriyle son halini almıştır. Bu haliyle Cumhurbaşkanı yürütme yetkisinin tek sahibidir. Anayasa’da cumhurbaşkanının oldukça geniş yetkilerle donatıldığı görülmektedir. 1982 anayasası yargı

kolları bakımından herhangi bir farklılığa gitmemiş; zamanla DGM'ler ve askeri yargı kolları, yargı sisteminden çıkartılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ

2.1. Millî Görüş Kavramı

Millî Görüş kavramını Türk siyasi hayatına bu hareketin doğal lideri Necmettin Erbakan sokmuştur. Millî Görüş'ü “milletin görüşü” olarak en kısa şekilde tanımlayan yine hareketin kurucu ve öncü ismi Necmettin Erbakan olmuştur (Yılmaz, 2022:136). Yine Erbakan'ın ifadesiyle “*Milletimizin tarihi ananevi ve bütün değerlerine saygılı olan görüş Millî Görüş'tür*” (Uçar, 2001:77). Necmettin Erbakan'ın “Millî” kelimesine yüklediği anlamın ırki veya coğrafi bir birlikteliğe işaret etmediği açıktır, zira bu kelime ile kastedilen “Millet-i İbrahim” yani, Hazreti İbrahim'in soyundan gelenleri ve İslam inancına sahip olanları teşhis etmeye yönelik bir tabirdir. Objektif millet anlayışının din birliği kategorisine yaslanan bir tanım olduğu düşünülebilir.

Millî Görüş'ün ne olduğunu Erbakan 1989 yılında TRT'de yaptığı seçim konuşmasında şöyle açıklamıştır: “*Millî Görüş demek, bizim milletimizin kendi görüşü demektir. Sultan Fatih'in İstanbul'u fethederken kalbindeki inanç ne ise, Millî Görüş odur. Bizim milletimiz bin yıl Millî Görüş ile dünyaya hâkim oldu. Bugün de bütün dertlerimizin ilacı Millî Görüş'tedir*” (Uçar, 2001:77). Millî Görüş tarifine ilişkin soyut açıklamaların varlık sebebi hareketin maneviyatçı yönünden kaynaklanmaktadır. Millî Görüş fikriyatının yerleşmesi ve hâkim olması durumunda Adil Düzen'in sağlanmış olacağı hareketin iddiaları arasındadır (Erbakan, 2018:78).

Necmettin Erbakan'a göre pozitif ilimler tıkanmıştır (Erbakan, 2017a:73), dünya siyaseti sıkışmıştır ve insanlık bir kurtuluş kapısı aralanmasını beklemektedir. Dünya kutuplaşma halindedir ve bir tarafta Erbakan'ın “ezen güç” olarak tanımladığı kuvveti üstün tutan

emperyalizm ve Siyonizm, diğ er tarafta ise Hakkı  st un tutan Müslümanlarla diğ er ezilenler vardır (Erbakan, 2017c:97). Siyonizm'in dünyadaki varlığını sürdürmek için "faizci kapitalist sistem" ve "demokratur" araçlarını kullandığını belirtmektedir (Tuğrul, 2020:22). Bir başka görüş göre de Necmettin Erbakan'ın 1967'de verdiğı "  slam ve Bilim" ve "  slam ve Kadın" konulu konferanslar Millî Görüş hareketinin d    nce serüveninin başlangıcıydı ve Millî Görüş tarihsel zorunluluktan doğ  mu  tur (Yorgancılar, 2017:190). Millî Görüş hareketinin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğı d    n  cesi bir kesimde inanç halini almıştır.

Millî Görüş'  n diğ er zihniyetlerden farkının doğ ru hak anlayı  na bezenmiş olmasından kaynaklandığı dile getirilmiş ve insanlık tarihinde iki tür hak anlayışının var olduğı söylenmiştir: bir tarafta peygamberlerin insanlara g  sterdiğı doğ ru hak anlayış, öteki de firavunların tabi olduğı yanlış hak anlayış (Erbakan, 2016:23). Millî Görüş fikriyatında Batı ile ilişkinin ölçüsü teknolojik alet ve bilgilerin temini ile sınırlı kalmalı, kültürel ve ahlaki yapısından uzak durulmalıdır. Erbakan, insanlığa saadet getirecek dünyayı ancak Millî Görüş'  n kurabileceğini savunmuştur ve Millî Görüş anlayı  na sahip olmayan partilerin ancak ırkçı emperyalizmin ve kapitalizmin bekçiliğini ve tahsildarlığını yapacağını d    nmektedir (Erbakan, 2017b:36). Erbakan, Millî Görüş'  n hem Türkiye hem de tüm dünya için gerekli olduğunu   u hedeflerle betimlemiştir: Yaşanabilir Türkiye, Yeniden Büyük Türkiye, Yeni Bir Dünya (Tuğrul, 2019:12).

2.2. Millî Görüş Partileri

Millî Görüş hareketi sahip olduğı anlayış ve inandığı idealler doğ rultusunda savunduğı görüşleri siyasi bir zeminde dile getirmek amacıyla 1970 yılında siyasi bir parti haline gelmiş ve sonrasında parti kapatma davaları neticesinde farklı isimler altında yeni partiler kurarak siyasi hayatına devam etmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin ilk resmi kurulu  u kabul edilen Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin (ESAM) yayınlanmasına öncülük ettiğı eserlerde Millî Görüş Partileri başlığı altında sıralanan partiler MNP, MSP, RP, FP ve SP olmuştur. (Yalanız, 2021:1-45)

Millî Görüş Partileri, kendisinden önce   slam  ı siyaset geleneğini kısmen olu  şturan Demokrat Parti'nin ve Adalet Partisi'nin (Tunaya, 1991) söylemlerini önemli ölçüde geliştirmiş ve parti programlarında bu söylemlerin etkisini ortaya koymuştur.

2.2.1. Millî Nizam Partisi

Millî Görüş lideri Necmettin Erbakan'ı kurumsal olarak partileşmeye götüren siyasi sürecin başlangıcının Türkiye Odalar Birliği genel sekreterliğine seçilmesine rağmen görevini yapmasına engel olunması olduğu kabul edilmektedir. Necmettin Erbakan'ın siyasete giriş sürecinde öncelikle Adalet Partisi (AP) listelerinden seçime girmek için müracaat ettiği bilinmektedir. Necmettin Erbakan'ın hitap ettiği seçmen kitlesinin, Demokrat Parti ve 1960 askeri müdahalesi sonrası onun yerine konumlanan Adalet Partisi (Çavdar, 2000:118) içinde yoğunlaşmış olması bu müracaatın esas gayesi olmuştur. Adalet Partisi'nin adaylığı veto kararı üzerine Erbakan, Bağımsızlar Hareketi olarak adlandırılan ve kendisi ile birlikte 15 arkadaşının Türkiye'nin farklı illerinden bağımsız olarak milletvekili aday olmaları ile sonuçlanan girişimi başlatmıştır. 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan seçimlerde Erbakan ile birlikte hareket eden bağımsızlar grubundan Necmettin Erbakan dışında hiçbir aday seçimi kazanamamıştır. Necmettin Erbakan ise 21.512 oy alarak Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmiştir.

Adalet Partisi içindeki milliyetçi muhafazakâr bir kanadın varlığı ve bu kanada mensup siyasetçilerin AP'nin mevcut politikalarından rahatsız oluşları onları yeni bir siyasi parti kurma fikrine yönlendirmiştir. Aynı dönemlerde Erbakan'ın da ideolojisini kurumsal bir kimliğe büründürme arayışı vardır. Bu iki eğilim bir noktada birleşmiş ve süreç Millî Nizam Partisi'nin kuruluşu ile sonuçlanmıştır. MNP'nin isim babası ise dönemin önemli mütefekkirlerinden Eşref Edip Fergan olmuştur ve bu isimde bir partinin İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'un da hayali olduğunu ifade etmiştir (Yılmaz, 2022:136). Millî Nizam Partisi 26 Ocak 1970'te resmen kurulmuştur. Millî Nizam Partisi, 1969 milletvekilliği seçimlerinde bağımsız aday sıfatıyla Konya milletvekili olarak meclise giren Necmettin Erbakan ve 17 yol arkadaşı tarafından kurulmuştur. MNP'nin kurucu kadrosu aşağıdaki biçimdedir (Çalmuk, 2017:68):

Prof. Dr. Necmettin Erbakan

Hüsamettin Fadiloğlu

Ali Haydar Paksu

Ömer Çoktosun

Süleyman Arif Emre

Bahattin Çarhoğlu

Ali Haydar Aksoy

Saffet Solak

Ö. Faruk Ergin

Ali Oğuz

Ekrem Ocaklı

Dr. Fehmi Cumalioğlu

Hasan Aksay

Nail Gürel

Mehmet Satoğlu

H. Tahsin Armutcuoğlu

İsmail Müftüoğlu

Rıfat Boynukalın.

Parti, kuruluş kongresini ise 8 Şubat 1970 tarihinde Ankara’da yapmıştır. MNP kuruluş beyannamesinde, milletin genlerinde var olan ahlak ve erdemlerinden neşet ettiğini, Hakk’ın yardımıyla pek yakında Türk milletinin dünyaya model teşkil edecek bir medeniyet kuracağını ifade etmiştir: Partinin kuruluş gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir (MNP Kuruluş Beyannamesi, 1970b) :

“Aziz Milletimiz; Bugün, daima Hakk’a bağlılıkta, Hakkı tutmakta, iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahreki üzerinde yürüyen Büyük Milletimizin çeşitli tesirlerle kendi yolundan saptırılması gayretlerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür. Millî Nizam Partisi; milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürecektir, onu parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun. Ey daima hakkı tutmak, iyiyi sağlamak ve kötüyü men etmek yolunda bulunmak üzere seçilmiş mümtaz ve Aziz Milletimiz!

... Millî Nizam Partisi'nin kurulduğu bugünün mana âlemindeki yeri, millî heyecanın birikip, birikip coşun bir deniz halini aldığı bir anda, bu denizi kendi şeddinin arkasında zor zaptetmeye başlayan azametli barajın artık su kapaklarının açılmaya başladığı gündür. Milletimizin fitratındaki yüksek ahlak ve fazilet bu kapakların açılmasıyla kuvveden fiile çıkacak, Millî Nizam Partisi'nin muntazam kanallarından dört bir yana dağılarak bütün yurt sathında, her tarafa; refah, saadet ve selamet götürmeye başlayacaktır. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun.

Aziz Milletimiz;

Bugün, asırlarca insanlığı meyvalarıyla besleyen büyük medeniyet ağacımızın, son asırlarda içinden kemirilerek çürütülüp devrildiği elverişsiz iklim şartları muvacehesinde, her an yeniden insanlığa örnek medeniyetler kurabilme cevherinin bir tohum içinde saklı hale geldikten ve uzun yıllar çeşitli tesirler altında sadece içine çekilen millî cevherin bu mukaddes tohumunun büyük ve gür medeniyet ağacını yeniden meydana getirmek üzere kendi kabuğunu deldiği gündür. Bugün, bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun.

Aziz Milletimiz;

Bugün daima Hakka bağlılıkta, Hakkı tutmakta; iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahreki üzerinde yürüyen Büyük Milletimizin çeşitli tesirlerle kendi yolundan saptırılması gayretlerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür. Millî Nizam Partisi; milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürecektir, onu, parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir. Bugün, bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun...”

Partinin amblemi, işaret parmağı havada sağ bir yumruktur. Erbakan bu amblemi açıklarken anlamını da detaylandırmıştır; sağ el partinin sağcı bir parti olduğuna, işaret parmağı partinin tekliğine, yumruk halindeki 4 parmağın da kardeşlik, dostluk, birlik ve beraberliğe işaret olarak sunulmuştur. Millî Nizam Partisi TBMM’de 3 milletvekili ile temsil edilmiştir: Bağımsız seçilen Konya Milletvekili Necmettin Erbakan, Adalet Partisinden seçilip daha

sonra MNP'ye katılan Isparta milletvekili Hüsamettin Akmumcu ve yine AP'den seçilip MNP'ye katılan Tokat milletvekili Hüseyin Abbas.

MNP 1970 tarihli parti programında kuruluş gayesini şöyle sıralamaktadır (Kızıltaş, 2016:69):

“a) Partimiz, milletimizde mevcut olan yüksek ahlak ve erdemin, açığa çıkmasını ve toplumumuza düzen, huzur, vatandaşlarımıza refah, sosyal adalet ve huzur getirmeyi amaçlamaktadır.

b) Partimizin, vatandaşlarımızın pozitif bilim ve teknik bakımdan taklit eden anlayıştan kurtulması, keşif eden, yapıcı olabilen ve yenilikler icat edebilecek somut ve inanılır bir gelişime tüm alanlarda nitelikli kişiler yetiştirmeyi gaye edinmiştir.

c)Partimizin, ulusumuzun yaşadığı acı ve tatlı deneyimler, bu deneyimlerden çıkarmış olduğu derslerle, ulusal ve manevi erdemlerimize sahip çıkarak, demokrasiye inanmış ve bağlı bir hukuk devleti düzeni içerisinde, maddi ve manevi kalkınma hareketlerinin insanlığa yol gösterecek bolluk ve mutluluk getirecek, yeniden dünyaya örnek oluşturacak bir medeniyet kuracağını onaylar ve bu büyük amaca ulaşmak için var gücüyle çalışır.”

MNP'nin siyasi anlayışında demokrasi, sosyal adalet, din ve vicdan özgürlüğü, ortak geçmiş ve ortak gelecek tasvirine dayalı Milliyetçilik anlayışı ilkeleri istikametinde yaklaşımlar kabul edilmiştir. Parti insan haklarına bağlılık, millî iradeye saygı, eğitim sisteminin millileştirilmesi, insan merkezli bir devlet anlayışı, ahlak ve maneviyatı önceleyen bir toplum yapısı hedeflemiştir.

MNP kısa süren siyasi hayatında Meclis çalışmaları kapsamında Adalet Partisi'nin yerli sanayicilere karşı tutumunu eleştirmiş, Ortak Pazar'a girme girişimlerini odak alan gensoru vermiş ve insan haklarını merkezli düzenlemelerin yapılmasını talep edip, TCK'nın 163. Maddesinin kaldırılmasını istemiştir.

MNP kuruluşundan kısa bir süre sonra, 20 Mayıs 1971 tarihinde herhangi bir seçime giremeden Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. MNP'nin kapatılmasının gerekçeleri şöyle sıralanmıştır (Kıvrak, 2020:142-143); “Kurulu düzenin dini esaslara dayandırılması amacıyla faaliyette bulunmayı yasaklayan TCK'nın 163. maddesini

kaldırmayı talep etmek, hilafetin geri gelmesini mümkün görmek, partililerin, okullarda din derslerinin zorunlu okutulmasını savunmaları, din ve devletin ayrılamayacağı iddiası, son 50 yıllık laik dönemi dalalet olarak görmek.”

Buna rağmen Türk siyasi hayatında önemli bir geleneği temsil edecek olan Millî Görüş partilerinin ilki olması, partinin İslami söylemlere dayalı oluşuyla birlikte MNP'nin siyasi tarihteki önemi belirginleşmiştir. Bir görüşe göre MNP'nin, “o güne kadar merkez-sağ partilere oy veren İslamcılara merkez-sağdan ayrılarak kendi dünya görüşleri ile tutarlı bir siyasi örgütlenmeye katılma bilinci kazandırdığı söylenebilir” (Kıvrak, 2020:137).

2.2.2. Millî Selamet Partisi

Millî Nizam Partisi siyasi hayatı sona erdikten sonra yeni parti hazırlıkları hızla başlamıştır, fakat hareketin önderi Necmettin Erbakan geçirdiği kalp spazmı sebebiyle İsviçre’de tedavi görmekte olduğu için, kuruluş çalışmalarını yürüten ekip kurucu genel başkanlık görevini Erbakan’ın da onayı ile Süleyman Arif Emre’ye vermiştir (Şama, 2015:241). 11 Ekim 1972’de verilen dilekçe ile Millî Selamet Partisi resmen kurulmuştur, Necmettin Erbakan ise partiye 1973 mayıs ayında katılmıştır, Erbakan partiye katılmasından yaklaşık 5 ay sonra yapılan kongrede genel başkan seçilmiştir.

MSP parti amblemi baş kısmında kalp şekli bulunan bir anahtar figürüdür. MNP kurucularının hiç birisinin içinde yer almadığı MSP Kurucular Kurulu ise şu isimlerden oluşmaktadır:

Süleyman Arif Emre

Osman Nuri Önügören

M. Gündüz Sevilgen

Abdülkerim Doğru

Abdullah Tomba

Rasim Hancıoğlu

Zühtü Öğün

Sabri Özpala

M. Turhan Akyol

Hüseyin Erdal

Halid Özgüner

Hüseyin Kamil Büyüközer

Hüseyin Koçak

Abdurrahim Bezci

Mustafa Mamati

Hasan Özkeçeci

M. Emin Ayak

Mustafa Arafatoğlu

Mazhar Gürgen Bayatlı

Sami Baysal.

MSP'nin ana gayesi:

- 1. Partinin ana gayesi milletimizi manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir.*
- 2. Manevi kalkınmayı sağlamak için milletimizin millî şuur ve gayeler etrafında toplanmış bölünmez bir bütün teşkil etmiştir. Demokratik nizam içinde iç barışın tam kâmil manada tahakkuku ve devlet millet beraberliğinin sağlanması. Anayasanın 10 ve 14. maddelerinde ifadesini bulan insanın manevi varlığının gelişmesi ve yine anayasanın 11, 19, 22, 26, 29. maddelerinde hassasiyetle üzerinde durulan ahlak ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zaruretini kabul eden maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınması.*
- 3. Ve yine manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin muasır medeniyetin her bakımdan üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurulabilmesi için büyük şanlı tarihimizle iftihar eden, mazisine bağlı örflerine hürmet ve muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, millî şahsiyetini müdrik her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanıyoruz.*

4. *Partimizin maddi kalkınma bakımından ana gayesi, milletimizi medeniyet yarışında en müreffeh ve gelişmiş bir seviyeye çıkartmaktır.*
5. *Bu maddi kalkınmamızı sağlamak için içtimai ve ferdi refahı sağlamak, anayasanın ön gördüğü gibi herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesinin tahakkukuna çalışmak, meşru kazanç ve faaliyetlere teşvik etmek, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak temel prensiplerimizdendir.*
6. *Bu maksatla partimiz; israfın kaldırılması, her türlü istismar ve tefeciliğin terki, yaygın kalkınmanın hızla sanayileşerek gerçekleşmesi, yurdumuzdaki zümresel ve coğrafi dengesizliğin giderilmesi, vergilerin basit ve adil esaslara icrai. Birikmiş para ve imkânların tevcihinde, iktisaden ve sosyal yönden kalkınma bakımından en önemli olan sahaların yer almasını temin edecek verimli bir sistemin gerçekleştirilmesi ve yürütülmesidir. Kalkınma çabalarının millî şuur, hamleci ruh ve aşkla yapılmasının gerektiğine inanır” şeklinde açıklanmıştır (MSP Parti Programı, 1972).*

MSP Süleyman Arif Emre’nin genel başkanlığında girdiği 14 Ekim 1973 seçimlerinden %11 oy alarak 48 milletvekili elde etmiştir; parti senato seçimlerinden de 3 senatörlük elde etmiştir. Seçim sonuçları neticesinde tek başına hükümet kurulamaması durumu, 25 Ocak 1974 tarihinde CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulması ile sonuçlanmıştır. MSP bu hükümette 1 başbakan yardımcılığı ve 6 bakanlık almıştır. Genel Başkan Necmettin Erbakan Başbakan Yardımcısı sıfatıyla hükümette yer almıştır. Af yasa tasarısı üzerinde yaşanan uyuşmazlıklar neticesinde, 7 ay süren bu koalisyon hükümeti 16 Eylül 1974 yılında sona ermiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı CHP-MSP koalisyon hükümetinin en önemli icraatı kabul edilmiştir (Çelebi, 2021:117).

MSP 31 Mart 1975’te Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel başbakanlığında kurulan ve Milliyetçi Hareket Partisi ile Cumhuriyetçi Güven Partisi’nin de içinde yer aldığı 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde de 1 başbakan yardımcılığı ve 7 bakanlık ile yer almıştır; Erbakan yine başbakan yardımcılığı koltuğuna oturmuştur.

MSP 1977 yılındaki genel seçimler sonucunda ise oyların %8,6’sını almasına rağmen milletvekili sandalyesinde yarı yarıya kayıp yaşamış ve mecliste 24 milletvekili ile temsil edilmiştir. Seçim sonrası birinci parti çıkan CHP’nin oluşturduğu azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamamış, bunun neticesinde de 21 Temmuz 1977’de yine Süleyman Demirel

başbakanlığında AP, MHP ve MSP birlikteliğinden oluşan 2. Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur. Necmettin Erbakan'ın yine başbakan yardımcısı olduğu kabinede MSP ayrıca 8 bakan ile temsil edilmiştir ve bu hükümet 31 Aralık 1977 tarihinde güvensizlik oyu ile düşürülmüştür.

MSP hakkında 6 Eylül 1980 tarihinde Konya'da gerçekleştirilen Kudüs Mitingi gerekçe gösterilerek soruşturma başlatılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası siyasi faaliyetlerin yasaklanması ve Necmettin Erbakan'ın tutuklanması ile sonuçlanan süreç; Erbakan ve partinin 33 Genel İdare Kurulu üyesi hakkında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde dava açılması ile devam etmiştir. 16 Ekim 1981 günlü Millî Güvenlik Konseyi kararı ile tüm siyasi partilerle birlikte MSP de resmen kapatılmış, partinin mal varlığına el konulmuştur.

Parti'nin Ağır Sanayi Hamlesi kapsamında başlattığı yatırımlar ve sanayileşme hamlesi, Önce Ahlak ve Maneviyat söylemi siyasi tarih açısından kalıcı izler bırakmıştır. MSP döneminde 300 adet İmam-Hatip Okulu açılmış ve bu okullardan mezun olanların üniversitelere girişlerinin önündeki engeller kaldırılmıştır. Bütün okullarda din ve ahlak dersinin müfredata konulması sağlanmış, 3000'den fazla Kur'an Kursu açılmıştır (Uçar, 2001:150). MSP döneminde Türkiye İslam Konferansı Örgütü'ne tam ve aktif üye olarak kabul edilmiştir.

2.2.3. Refah Partisi

MSP'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda kapatılması ve hareketin öncü kadrolarının siyasi yasaklı olmaları sebebiyle Refah Partisi ancak 19 Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen genel başkanlığında kurulabilmiştir. Refah Partisinin amblemi bolluk, bereket ve refahı simgeleyen "Hilal-Başak" olmuştur. Kurucular kurulu birkaç kez Millî Güvenlik Konseyi'nce veto edilen RP, mevzuatların öngördüğü sürede, sayıda ve oranda teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için 1983 seçimlerine katılamamıştır. Parti, gerçekleştirdiği kongre ile Ahmet Tekdal'ı genel başkan olarak seçmiştir. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandum ile çoğu eski siyasetçilerin siyaset yasağının kaldırılması kararı ile Necmettin Erbakan'ın da siyasi yasağı sona ermiştir ve Erbakan 11 Ekim 1987 tarihinde yapılan kongre ile RP genel başkanı olmuştur.

RP, Parti Programında Temel Prensipler başlığı altında “fikir, laiklik, din ve vicdan” özgürlüğüne duyulan inanç ve bu özgürlüklere karşı yapılan çeşitli baskıların çağdışı ve laikliğe aykırı bulunduğu; aslında laikliğin din düşmanlığının aksine bahsedilen özgürlükleri çeşitli bozma veya zarar vermeye karşı koruyacak bir ilke şeklinde geliştirildiği ve uygulama konulduğuna dair birkaç cümleyle partinin temel mantalitesi ifade edilmiştir.

RP’nin katılma imkânı bulduğu ilk seçimler 25 Mart 1984 yerel seçimleri olmuştur, bu seçimlerde %4,44 oranında oy alan parti, Van ve Şanlıurfa belediye başkanlıklarını kazanmıştır. RP’nin Ahmet Tekdal genel başkanlığında katıldığı bir diğer seçim de 26 Eylül 1986 tarihinde yapılan milletvekili ara seçimleri olmuştur, parti bu seçimde ise %4,76 oranında oy alabilmiştir.

RP’nin Genel Başkan Necmettin Erbakan başkanlığında girdiği ilk seçim 1987’nin Kasım ayında gerçekleştirilen milletvekili seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde %7,16 oranında oy alan RP, %10 ülke seçim barajını geçemediği için milletvekili çıkaramamıştır. 1989 yılının mart ayında yapılan yerel seçimlerde ise parti oy oranını %9,8’e çıkarmış; Van ve Şanlıurfa belediye başkanlıklarının yanına Konya, Sivas ve Kahramanmaraş belediye başkanlıklarını da eklemiştir.

RP 20 Ekim 1991 genel seçimlerine Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi’nin (IDP) de yer aldığı üçlü ittifakla, RP aday listeleri ve parti amblemi altında katılmıştır. Bu seçimde %16,9 oranında oy alan ittifak toplamda 62 milletvekili elde etmiştir ancak seçimlerden sonra MÇP ve IDP’li milletvekilleri RP’den ayrılarak partilerine dönmüşlerdir.

Refah Partisi asıl yükselişini 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde göstermiş ve seçimlerde %19,14 oranında oy alarak başında Ankara ve İstanbul’un bulunduğu 6 büyükşehir, 22 il ve 400 civarında ilçe ve belde belediye başkanlığı (Uçar, 2001:270) kazanmıştır. RP, 24 Aralık 1995’te yapılan milletvekilli genel seçimlerinde ise zirveye çıkmış ve %21,38 oy oranı ile birinci parti olmuştur. Bu seçimlerde 158 milletvekilliği kazanan RP Genel Başkanı Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiş fakat Erbakan’ın diğer partilerle yaptığı hükümet kurma görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır. Birinci parti olmasına rağmen iktidara gelemeyen RP, ana muhalefette etkin bir siyaset üretmiş ve Doğru Yol Partisi ile Anavatan Partisi ikilisinin kurduğu koalisyon hükümetini güven oylaması neticesinde düşürmüştür.

Sonraki süreçte RP ile DYP arasında sağlanan mutabakat sonucu REFAHYOL koalisyon hükümeti 28 Haziran 1996 tarihinde TBMM'den güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Necmettin Erbakan'ın başbakan olduğu 54. Hükümet 11 ay görevde kaldıktan sonra, 28 Şubat post-modern darbesinin ardından, Erbakan'ın istifası sonrası dağılmıştır. RP hakkında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 21 Mayıs 1997 tarihinde açılan kapatma davası, 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi'nce verilen kapatma kararı ile sonuçlanmıştır. Kapatma kararı ile birlikte AYM tarafından; Necmettin Erbakan, İbrahim Halil Çelik, Şevket Kazan, Hasan Hüseyin Ceylan, Şevki Yılmaz ve Ahmet Tekdal hakkında 5 yıl süreli siyaset yasağı kararı verilmiştir.

Refah Partisi'nin iktidar olduğu dönemde memur, işçi, emekli, asgari ücretli maaşlarına ve öğrenci burslarına yapılan zamlar rekor seviyede olmuştur (Uçar, 2001:284-286). Erbakan'ın İslam Birliği idealini gerçekleştirmek üzere kurduğu D-8 Gelişmekte Olan Ülkeler birliği de dönemin dikkat çeken gelişmeleri arasında yer bulmuştur.

Refah Partisi de tıpkı MNP ve MSP gibi ahlak ve maneviyatı öncelemiş, maddi ve manevi kalkınmayı birlikte esas almış, dış politikada batı taklitçisi anlayışın terk edilip İslam ülkeleri ile iş birliğinin artırılmasını savunmuş, adil ekonomik düzen ile halkın refaha ereceği ekonomik bir yapı hedeflemiş ve savunma sanayiine yatırımlar yapılmasını amaçlamıştır. RP'nin “Adil Düzen, kimlik açıklaması, ait olma duygusu, ahlaki dürüstlük, değişik dış politika ve din kardeşliği” şeklindeki kendine has yol göstericiliği de RP'yi diğer partiler karşısında üstün konuma getirmiştir (Bulaç, 2009: 549).

2.2.4. Fazilet Partisi

Fazilet Partisi, Refah Partisi'nin kapatılması ihtimaline binaen 17 Aralık 1997 tarihinde İsmail Alptekin'in Genel Başkanlığı'nda kurulmuştur. Partinin amblemi “hilal içinden kalbe giden 5 çizgi” dir. FP kurucular Kurulu ise:

İsmail Alptekin,

Muzaffer Önder,

Ali Tandoğan,

Abidin Çetin,

Hüsamettin Demir,

Osman Öztürk,
Seyit Ahmet Taşlı,
Ömer Alemdar,
Mustafa Çetin,
Ömer Er,
Fikret Erçoban,
Ahmet Bozkurt,
Ethem Sertoğlu,
Davut Karagöz,
İrfan Erdoğan,
Ramazan Çiğci,
Muammer Mert,
Mustafa Yıllık,
Ferhat Ertürk,
Mustafa Çakır,
Rafet Çoşkun,
Mustafa Evcimik,
Celal Özkan,
Faruk Yüceler,
Aydın Bayar,
Ahmet Sevinç,
Eyüp Özben,
Celalettin Gürses,
Mehmet Özyol,
Celal Ayçicek

Harun Salbaş

Mustafa Kaynar,

Hacı Biner,

Mehmet Gürz, isimlerinden oluşmuştur.

Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından bu partinin bağımsız kalan milletvekillerinin kahir ekseriyeti Fazilet Partisi'ne geçmiştir. 14 Mayıs 1998 tarihinde alınan kararla partinin genel başkanlığına Recai Kutan getirilmiştir. FP'nin girdiği ilk seçim, Recai Kutan başkanlığında olmuş ve 17 Nisan 1999 tarihinde genel ve yerel seçimlerin birlikte yapıldığı seçim olmuştur. Bu seçimlerde FP %15,41 oy oranıyla 111 milletvekili; %18,40 oranıyla da toplamda 488 belediye başkanlığı elde etmiştir. Yerel seçimlerde gücünü gösteren FP, genel seçimlerde ise RP'nin aldığı oyların gerisine düşmüştür.

Partinin kapatma davası gölgesinde geçen 14 Mayıs 2000 tarihli 1. Olağan Kongre'si Millî Görüş geleneğinde ilk kez çift listeli kongre olma özelliği taşımıştır. Kongrede Recai Kutan ve Abdullah Gül genel başkanlık için yarışmış ve seçimi 633'e 521 oy ile Recai Kutan kazanmıştır. Millî Görüş hareketi içerisinde en derin ve kapsamlı çatlak bu kongre ile gün yüzüne çıkmış ve parti içinde "gelenekçiler" "yenilikçiler" ayrışması baş göstermiştir.

FP hakkında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 7 Mayıs 1999 günü açılan kapatma davası, partinin AYM kararı ile 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu karar dahilinde Merve Kavakçı, Bekir Sobacı, Nazlı Ilıcak ve Mehmet Sılay hakkında 5 yıl süreli siyaset yasağı kararı da verilmiştir.

2.2.5. Saadet Partisi

Saadet Partisi Recai Kutan genel başkanlığında 20 Temmuz 2001 tarihinde kurulmuştur. Millî Görüş partileri arasında en uzun soluklu parti olan SHP'nin amblemi 1 hilal ve 5 yıldızdan oluşmaktadır. Değiştirilen parti tüzüğüne göre partinin kısaltması "SAADET" olmuştur.

Kapatılan Fazilet Partisi'nin milletvekillerinin yarıya yakını 2001 yılında Saadet Partisi'ne geçiş yapmıştır. Partinin Kurucular Kurulu ise 51'i milletvekili olmak üzere 135 kişiden oluşmuştur:

Recai Kutan (milletvekili)
Fethi Acar (eski milletvekili)
Fehim Adak (milletvekili)
Oya Akgönenç (milletvekili)
Ali Akmaz (öğretim üyesi)
H. Olgun Akın (eski milletvekili)
Mustafa Akkaş (avukat)
Hasan Aksay (eski Milletvekili)
Tahir Akyürek (avukat)
Turhan Alçelik (milletvekili)
İsmail Alptekin (milletvekili)
Necmettin Altay (makina mühendisi)
Abdullah Arslan (eski milletvekili)
Oğuzhan Asiltürk (milletvekili)
Kazım Aslan (eski milletvekili)
M. Kemal Ateş (eski milletvekili)
Selami Ateş (işadamı)
İbrahim Atıcı (işadamı)
Doğan Aydan (öğretim üyesi)
Nezir Aydın (milletvekili)
A. Sever Aydın (milletvekili)
Necmettin Aydın (eski milletvekili)
Cevat Ayhan (milletvekili)
Mehmet Aykaç (eski milletvekili)
Nimetullah Ayte (işadamı)
Enver Bakırcı (avukat)
Mukadder Başeğmez (milletvekili)
Mehmet Batuk (milletvekili)
Muzaffer Baydar (emekli müsteşar yardımcısı)
Mehmet Bekaroğlu (milletvekili)
Saffet Benli (eski milletvekili)
Halis Bilge (öğretim üyesi)

Ahmet Bilgin (öğretim üyesi)
Yakup Budak (milletvekili)
Yaşar Canbay (milletvekili)
Veysel Candan (milletvekili)
Sıtkı Cengil (eski milletvekili)
İsmail Coşar (eski milletvekili)
H. İbrahim Çamlıdere (tüccar)
Süleyman Çalışkan (sanayici)
Turgay Çekin (işadamı)
Ahmet Çelik (eski milletvekili)
M. Zeki Çelik (milletvekili)
Hilmi Tanış (eğitimci)
Ahmet Demircan (milletvekili)
Musa Demirci (milletvekili)
Ahmet Derin (milletvekili)
Hayrettin Dilekcan (eski milletvekili)
Avni Doğan (milletvekili)
Ahmet Doğan (eski milletvekili)
Lütfi Doğan (milletvekili)
Ahmet Dökülmez (eski milletvekili)
D. Ali Düzenli (inşaat mühendisi)
Ömer Faruk Ekinci (eski milletvekili)
S. Arif Emre (milletvekili)
Fethullah Erbaş (milletvekili)
Fikret Erçoban (mali müşavir)
Hüseyin Erdal (eski milletvekili)
Lütfü Esengün (milletvekili)
Abdülillah Fırat (eski milletvekili)
Zülfikar Gazi (eski milletvekili)
Mustafa Geçer (milletvekili)
M. Yaşar Göçmen (eski milletvekili)
Ali Gören (milletvekili)

Fethi Görür (eski milletvekili)
Sacit Günbey (milletvekili)
Mete Gündoğan (öğretim üyesi)
Ali Güneri (tüccar)
T. Rıza Güneri (milletvekili)
Cafer Güneş (eski milletvekili)
Yasin Hatiboğlu (milletvekili)
Ömer Vehbi Hatipoğlu (milletvekili)
Cemalettin Hınıslioğlu (işadamı)
Osman Hazer (eski milletvekili)
Nedim İlci (eski milletvekili)
A. Fevzi İnceöz (eski milletvekili)
Cihangir İslam (öğretim üyesi)
Şerafettin Kabakçioğlu (avukat)
S. Metin Kalkan (milletvekili)
Mustafa Kamalak (milletvekili)
Fikret Karabekmez (eski milletvekili)
Hüseyin Karagöz (milletvekili)
Temel Karamollaoğlu (milletvekili)
Ahmet Karavar (milletvekili)
Ali İhsan Kenç (serbest)
Şerafettin Kılıç (mali müşavir)
Mustafa Kıraç (emekli genel müdür)
Mikail Korkmaz (eski milletvekili)
Zeki Korkusuz (emekli öğretim üyesi)
Hüsamettin Korkutata (milletvekili)
Alaattin Köksal (inşaat mühendisi)
Mustafa Köylü (eski milletvekili)
Fahrettin Kukaracı (milletvekili)
Numan Kurtulmuş (öğretim üyesi)
Cemalettin Lafçı (eski milletvekili)
Şeref Malkoç (milletvekili)

Abdulhaluk Mutlu (eski milletvekili)
Hüseyin Mutlu (çiftçi), Ali Oğuz (milletvekili)
Musa Okçu (eski milletvekili)
M. Zeki Okudan (milletvekili)
Abdülkadir Öncel (eski milletvekili)
Osman Nuri Gönen (işadamı)
H. Hüseyin Öz (eski milletvekili)
Mustafa Hasan Öz (eski milletvekili)
Mehmet Özalp (sanayici)
Tevfik Özalp (sanayici)
Abdullah Özbey (eski milletvekili)
Tuncay Özgönen (öğretim üyesi)
Murtaza Özkanlı (eski milletvekili)
Latif Öztek (milletvekili)
Suat Pamukçu (milletvekili)
Metin Perli (eski milletvekili)
Aslan Polat (milletvekili)
Muhammet Polat (eski milletvekili)
Ali Sezal (milletvekili)
İlhan Sungur (eski milletvekili)
Ahmet Sünnetçioğlu (milletvekili)
Şaban Şevli (eski milletvekili)
Sabri Tekir (eski milletvekili)
Naci Terzi (eski milletvekili)
A. Kadir Timurağaoğlu (eski milletvekili)
Abdullah Topçuoğlu (öğretim üyesi)
İsmet Toprak (öğretim üyesi)
Ziyaettin Tokar (eski milletvekili)
A. Cemil Tunç (milletvekili)
Rıza Ulucak (milletvekili)
Ali Vural (inşaat mühendisi)
Lütfi Yalman (milletvekili)

Niyazi Yanmaz (milletvekili)
Şinasi Yavuz (eski milletvekili)
Şemun Yılmaz (avukat)
Osman Yumakoğulları (milletvekili)
Ertan Yülek (eski milletvekili)
Mustafa Yünlüoğlu (eski milletvekili)
Bahri Zengin (milletvekili).

SP katıldığı ilk seçimler olan 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde umduğu sonucu elde edememiş ve %2.49 oy oranıyla parlamento dışı kalmıştır. 11 Mayıs 2003 tarihinde yapılan 1. Olağan Kongre ile Millî Görüş lideri Necmettin Erbakan, RP döneminin ardından yeniden Genel Başkan olmuştur. Buna mukabil Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, hakkında kesinleşmiş hapis cezası olduğu gerekçesiyle, 29 Aralık 2003 tarihli talebi üzerine Erbakan 30 Ocak 2004 tarihinde genel başkanlıktan ve parti üyeliğinden istifa etmiştir. Bu süreçte partinin genel başkanlığını vekaleten yine Recai Kutan üstlenmiştir.

Saadet Partisi Mart 2004 yerel seçimlerinde %4,77 oranında oya ulaşarak 63 belediye başkanlığı elde etmiştir. 8. Nisan 2006 tarihinde icra edilen 2. Olağan Kongre ile Recai Kutan yeniden Genel Başkan seçilmiştir. SP, Temmuz 2007 tarihindeki milletvekili seçimlerinde %2.34 oy almış ve yine parlamentoya girememiştir.

Genel Başkan Recai Kutan'ın yorgunluk gerekçesiyle aday olmadığı 26 Ekim 2008 tarihli 3. Olağan Kongre'de genel başkanlığa Numan Kurtulmuş seçilmiştir. Yaklaşık 2 yıl genel başkanlık yapan Numan Kurtulmuş döneminde SP bir kez seçimlere girmiş ve söz konusu yerel seçimlerde %5,13 oranında il genel meclisi oyu alarak kısmi yükselişe geçmiştir. 2010 yılında yapılan kongre ile parti üzerindeki "Erbakan Vesayeti"ni kırmak isteyen Numan Kurtulmuş; kongrede delegelerin 4'te birinin oyu ile seçilmiş ve meşruiyetinin tartışıldığı bir zafer elde etmiştir. Parti delegelerinin noter onayı içeren imzalı talebi ile, kısa bir süre sonra SP'de mahkeme kararı ile olağanüstü kongre kararı alınmıştır. 1 Ekim 2010'da istifa eden Numan Kurtulmuş'un yerine 17 Ekim 2010 tarihli kongre ile Necmettin Erbakan yeniden genel başkan seçilmiştir. Erbakan'a göre; istikametten sapsamak üzere olan parti, aslına dönmüştür. Erbakan vefat ettiği 27 Şubat 2011 tarihine kadar genel başkanlık

vazifesini sürdürmüştür. Erbakan, ölümünden sonrası için devlet töreni istememiştir (Yılmaz, 2020:113).

Necmettin Erbakan'ın vefatı üzerine, yapılacak seçimlere Mustafa Kamalak başkanlığında gidilmesi kararlaştırılmıştır. Haziran 2011'de gerçekleşen seçimlerde SP %1,2 oranında oy alarak 4. Parti oldu ve milletvekili çıkaramamıştır. Aynı yıl yapılan kongre ile Mustafa Kamalak Genel Başkan sıfatını devam ettirmiştir. Parti, 2014 yerel seçimlerinde il genel meclisi oylarında %2,78 oranında oy almış ve hiç birisi il düzeyinde olmayan 27 belediye başkanlığı kazanmıştır. SP, Büyük Birlik Partisi ile ittifak halinde girdiği Haziran 2015 tarihli genel seçimlerde %2,06 oranında oy alarak yine parlamento dışında kalmıştır. Hükümet krizi üzerine aynı yıl Kasım ayında yapılan seçimlerde ise SP %0,68 oy alarak düşüş yaşamıştır.

30 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirilen 6. Olağan Kongre ile genel başkan değişikliği yaşanmış SP genel başkanlığına Temel Karamollaoğlu getirilmiştir. SP Karamollaoğlu liderliğinde 2017 halk oylaması, 2018 genel seçimleri ve 2019 yerel seçimleri olmak üzere 3 kez seçim geçirmiştir. 2018 genel seçimlerinde %1,34 oranında oy alarak yeniden yükselişe geçen parti, 2019 yerel seçimlerinde il genel meclisi düzeyinde %2,84 oranında oy alarak yükselişini devam ettirmiştir. Seçim sistemlerinin ittifak ile seçimlere girme imkânı tanıdığı 2017 yılından bu yana SP kendisini “Millet İttifakı” içinde konumlandırmıştır. Parti halen Temel Karamollaoğlu genel başkanlığında siyasi hayatına devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ GÖRÜŞ PARTİLERİNİN ANAYASA YAKLAŞIMI

3.1. Millî Nizam Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı

Millî Nizam Partisi döneminde yürürlükte olan anayasa 1961 Anayasası'dır. MNP'nin 14 aylık siyasi hayatı boyunca mevcut anayasada herhangi bir değişiklik olmamıştır. Millî Nizam Partisi'nin kapatılmasından hemen sonra 12 Mart muhtırası verilmiş ve devamında 1971-73 değişiklikleri anayasada meydana gelmiştir. Bu sebeple Millî Nizam Partisi açısından anayasal yaklaşımın, 1961 anayasasına yönelik olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Millî Nizam Partisi'nin anayasa yaklaşımı hakkında incelemeye temel oluşturacak en önemli belge MNP'nin 1970 tarihli parti programıdır.

Parti programının ilk 3 maddesi “esas gaye” başlığı altında partinin amaçlarını saymıştır. Buna göre parti, milletin fitratında olan ahlak ve faziletin ön plana çıkarılmasını, gelişimini, toplumun huzur, saadet, düzen ve sosyal adalete kavuşmasını hedeflemektedir. Buradaki sosyal adalet vurgusu anayasal yaklaşım bakımından oldukça değerlidir ve 1961 anayasasının öngördüğü sosyal devlet anlayışına ilave bir katman üretmektedir. Manevi kalkınmanın yanı sıra pozitif bilimlerde ve teknolojiye taklitçilikten arınmış, icat ve yenilik eksenli bir gelişim öngörmektedir. Parti programının 3. Maddesinde ise doğrudan “demokratik hukuk nizamı” ifadesiyle, hukuk devleti ve demokratik devlet vurgusu yapılmaktadır. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:1-3)

Parti programının 4. Maddesi ise tamamen partinin demokrasi anlayışını ortaya koymaktadır. Anayasal bir kavram olarak demokrasi, MNP'ye göre devlet yönetimin ve kamu hizmeti veren kurum ve kuruluşların hangi vasıflara sahip kimselerce idare edileceğini tasvir etmektedir. Buna göre devlet idaresinde bulunacaklar, en uyumlu, bilgili ve liyakatli kimseler arasından seçilmelidir. Demokrasi “serbest imkanlar zemini” olarak tavsif edilerek,

milletin en adil, isabetli ve ilmi usullerle idare edilmesine işarette bulunulmuştur. Demokrasinin kontrolsüz bir serbestiyet öngörmemesi gerektiğini, insan kalitesinin en üst seviyeye çıkarılması için bir araç kabul edilmesi halinde mükemmeliyeti yakalayacağını ifade etmiştir. Parti, demokratik rejimin oluşumunda ahlak ve faziletin topluma hâkim olmasını bir zaruret olarak görmüştür. Ahlak ve faziletten ayrılan bir toplumda demokrasinin zamanla anarşizme evrilme olasılığını dile getirmiştir. Demokrasinin bir parçası olarak siyasi mücadelelerde benimsenmesi gereken metodun, yapıcı, uyarıcı, birleştirici, gerçeğin ifade edilmesinde cesur, ahlaka ve fazilete uygun, düşünceye karşı düşünceyle mukabeleyi esas alan; mesnetsiz, aşağılayıcı ve hakaretamiz yöntemlerin de reddine yönelik bir metoda ışık tutmuştur. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:4)

Anayasal içerik bakımından karşılığı bulunan bir diğer kavram olan sosyal adalet konusu ise parti programının 5. Maddesinde “içtimai adalet” başlığı ile ele alınmıştır. Buna göre parti, toplum ile birey arasında dengenin ve etkileşimin sağlanmasının önemine değinir. Sosyal adaletten kastının birey ile toplum, halk ile emek arasında adaletli bir dengenin varlığını sağlamak olarak ifade eder. Daha mutlu bir toplum için adaletin tek başına yetmeyeceğini, iyilik ve ihsan ile bunun takviye edilmesi gerektiğini savunur. Ahlaki ve manevi değerleri hiçe sayan bir toplumda sosyal adaletin ancak baskıyla sağlanmaya çalışılmasının ülkeyi baştan sona cezaevine çevireceğini ve bunun yüzeysel bir sosyal adalet anlayışı olacağını ileri sürer. Sağlıklı bir toplumda asıl olanın toplumun fertlerinin kendi içlerinden gelerek sosyal adaleti içselleştirmeleri olduğunu dile getirir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:5)

Parti programı, 6. Maddesiyle birlikte temel haklar ve hürriyetlere bakış açısını ortaya koymaya başlamış, bu minvalde laiklik ilkesine bakış açısını da ortaya koymuştur. Devamında ise 9. ve 10. Maddelerle hürriyet anlayışını tekmil etmiştir. 6. Maddede “vicdan hürriyeti” başlığıyla ele aldığı konuda; vatandaşın dini inanç, ibadet, telkin ve terbiye ihtiyaçlarını karşılayacak bir vicdan hürriyeti anlayışı benimsenmiştir. Laikliğin din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak algılanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Laikliğin dine baskı ve dindarlara saygısızlık olarak anlaşılmasına karşı çıkmıştır. Parti programının bu maddesinde laiklik konusunda partinin ölçüsü şöyle ifade edilmiştir: laiklik kurumunu din aleyhtarlığı şeklinde uygulayan her türden anlayışa karşı durulmalıdır. Orta çağ Avrupası’ndan örnekler vererek, engizisyon ve bağnazlık cephesiyle var olan bu anlayışa karşı; Osmanlının en mükemmel din ve vicdan hürriyeti uygulamalarını gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Laiklik öne sürülerek halkı dini bilgidan kısmen veya tamamen yoksun

bırakmaya yönelik politikalar yerine, dini duyguların istismarına imkân bırakmayacak şekilde bir eğitim ve öğretim politikasının inşa edilmesini arzulamıştır. Bu arzu ve öneri, ilerleyen yıllarda laiklik odağında, çeşitli kesimlerce dini inançların istismar edildiği iddialarına karşılık önceden verilmiş bir cevap mesabesinde olmuştur. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:6)

Millî Nizam Partisi, parti programının 9. Maddesinde açıkça İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni zikretmiş ve hem bu beyannamede hem de anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlerin en mükemmel, en insani şekilde tatbikinin ülke insanı nezdinde mümkün olduğunu belirtmiştir. 10. Maddede ise aile kurumunun önemine, mülkiyet kavramına, miras hakkına, özel teşebbüs hakkına inancını dile getirmiştir. Devletin, her bir bireyin can, mal ve namus güvenliğine kefil olmasının zarureti ortaya koymuştur. Gerek eğitim hizmetlerinden faydalanma konusunda gerekse girişimde fırsat eşitliğinden yararlanma konusunda tüm vatandaşlar arasında eşitlik sağlanmasına vurgu yaparak Nigel Ashford'un (2015) eşitlik tasnifinde yer alan fırsat eşitliğine kapı aralamıştır. Parti, emeğin sömürsüne net bir dille karşı çıkarak hem emeğin sermayeyi hem de sermayenin emeği istismarının önüne geçilmesinin gerekliliğini savunmuştur. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:9-10)

Parti programının 7. Maddesi partinin Milliyetçilik anlayışını ortaya koymaktadır ve Ernst Renan'ın dile getirdiği subjektif millet anlayışına (Gözler, 2019:59) MNP önem vermektedir. Milliyetçiliğin ortak mazi, ortak gelecek kaygısı etrafında tanımlaması yapılmıştır (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:7).

Parti programının 11. Maddesinden itibaren, 15. Maddeye kadar, devletin fiili idaresi konusunda partinin yaklaşımları görülmektedir. MNP parti programının 11. maddesinde, devletin vatandaşlarına karşı adil, korumacı ve şefkatli davranması gerekliliğine, yardım edici ve yol gösterici olmasının lüzumuna dikkat çekmiştir. Özel teşebbüsün desteklenmesi ve teşviki ile, bu yolda tıkanma yaşanması halinde devletin bizzat bu alanlara el atmasını önermiştir. 12. Maddede ise memuriyete alımlarda ahlakın, liyakatin, adaletin gözetilmesi gerekliliğinin, yasama, yargı ve yürütme organlarının fonksiyonlarını hakkıyla icra edebilmeleri için önemine değinmektedir. Memur alımlarında uzmanlık, mesleki tecrübe ve bilginin öneminin yanı sıra ahlak ve karakter yapısının eşdeğer öneme sahip olduğu belirtilmiştir. MNP, bürokratik hantallığı kaldırmak ve hizmetlerin zamanında ifasını sağlamak için ilmi yöntemleri kullanmayı teklif etmektedir. İdari alanda yapılacak reformun

özellikle bürokratik düzen üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Mülki idarede valilerin sorumluluk alanlarındaki diğer resmî kurumlar üzerindeki denetim yetkisinin arttırılması, kurumlar arası ahengin sağlanması, idarenin partizan yaklaşımlardan uzak tutulması tekliflerinin vazgeçilmez olduğunu ifade etmektedir. 13. Maddede devlet hizmetlerinde şatafatın, savurganlığın, gereksiz formalitelerin, kırtasiyeciliğin engellenmesi gerektiğini; devlet memurlarının saygınlığının arttırılması için rüşvet, irtikap ve iltimas türü hastalıkların kökünden kazınması gerektiğini ileri sürmektedir. Özellikle rüşvet, irtikap ve iltimas eylemlerinin ceza kanunlarında da suç sayıldığı, seçilme yeterliliği konusunda da bu suçların engel teşkil ettiği göz önünde bulundurulunca bu önerinin anayasal temelinin varlığı daha açık belirlenebilmektedir. MNP, idarede görevli memurların sayısının ihtiyaca göre belirlenmesini ve hakkıyla ücret ödenmesini gerekli görmektedir. 14. Maddede ise MNP'nin mevcut yürütme sistemini yetersiz gördüğü ve hükümetin işleyişi ve bakanlıkların verimliliği konusunda bir reformun zarureti dikkat çektiği görülmektedir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:11-14)

Millî Nizam Partisi'nin parti programının anayasal düzendeki yasama organına ilişkin yaklaşımı ise 15. Maddede yer bulmuştur. "Rejimin temel müessesesi ve millî iradenin tecelligahı" olarak nitelendirdiği Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde beşerî hiçbir gücün veya otoritenin olamayacağını ortaya koymuştur. Yasama organının itibarını zedeleyici hiçbir girişime imkân tanınmaması gerektiğini ifade etmiştir. Milletvekillerinin hizmet ve etkinliğinin arttırılması teklif edilmiş ve yasama organının yapısında bir düzenlemeye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:5)

Parti programının 16. Maddesi hayli ayrıntılıdır ve on adet alt maddeye yer vermiştir; zira maddenin başlığı "Anayasa"dır ve MNP'nin anayasal yaklaşımının en yoğun tespit edildiği yer bu bölümdür. Bu madde ile MNP açıkça anayasada yapılması gereken değişiklikleri sıralamıştır ve bu değişikliklerin kamu hizmetlerin verimliliği, hızlılığı, güçlü olması ve aksaklıkların giderilmesi için zarureti işaret edilmiştir.

MNP anayasa değişikliği alanında öncelikle yürütme organının daha güçlü ve süratli çalışabilmesi için Başkanlık sistemine geçilmesini ve başkanın tek dereceli seçim ile doğrudan halk tarafından seçilmesini önermektedir (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:16a). MNP, parlamenter sistemdeki Başbakanlık müessesesinin yürütme erki içerisinde hantal ve güçsüz kaldığını ileri sürerek, güçlü ve istikrarlı bir yönetim modeli olarak

başkanlık sistemini önermiştir (Yıldız, 2021:74). Sonraki yıllarda sıkça gündeme gelecek olan bu önerinin önemi, 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi uygulamasına kapı açmıştır. Hemen akabinde de 2017 anayasa değişikliği referandumu ile teoride başkanlık sistemine geçişi ifade eden yönetim sistemi değişimi 1970 tarihli MNP parti programının öngörü kapasitesini ortaya koymaktadır.

1970 yılında yönetim isteminde var olan ve 1961 anayasasına göre benimsenmiş olan çift meclisli yasama mekanizmasının tek meclisli hale getirilmesi de MNP parti programının teklifleri arasındadır. Yasama organının daha hızlı ve güçlü çalışabilmesi için Cumhuriyet Senatosu'nun kaldırılması önerilmiştir (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:16b). Gerçekten de 1961 anayasasının öngördüğü çift meclisli model, yasama faaliyetlerinin icrası sırasında geciktirici ve zorlaştırıcı evreler barındırmaktaydı. MNP'nin bu önerisinin 1982 anayasasında karşılık bulduğunu ve 1982 anayasası ile birlikte tek meclisli modele geri dönüldüğü görülmektedir.

MNP anayasa değişiklik teklifini içeren parti programında milletvekili sayısının da 300'e düşürülmesini önermiştir. Devletin tüm kademelerinde pratik kararlar almanın ve bunların uygulanması safhasında bürokratik engellerin aşılabilmesini önceleyen bu yaklaşımda seçimlerin fazlalığının devlete getirdiği yükün azaltılması, parti yapısındaki delege tahakkümünün sonlandırılması ve seçimlerde bizzat vatandaşların karma listeler oluşturmaya imkân tanınması suretiyle ideal demokrasiye ulaşılması yolunda adımlar önerildiği dikkati çekmektedir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:16c,d)

Parti programında, halk tarafından seçilecek cumhurbaşkanına referanduma gitme hakkının verilmesi önerilmekte ve yarı-doğrudan demokrasi anlayışına geçişin işaretleri verilmektedir (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:16e). Yarı-doğrudan demokrasinin araçlarından referandumu bu programda dile getiren Millî Görüş ideolojisinin bir sonraki partisi ile halk teşebbüsü ve halk vetosu araçlarını da gündemine aldığı görülecektir. Nitekim 1982 anayasası ile MNP'nin referanduma ilişkin yetkilendirme teklifi de kabul görmüştür.

Günümüzde devletin muhtelif kademelerinde benimsenmeye başlanan “başkanla gelen, başkanla gider” anlayışının ilk emarelerine MNP parti programında rastlanmaktadır. MNP, iktidar değişikliği halinde yeni gelen hükümetin devlet teşkilatının üst kademelerinde görevli müdürlerin, genel müdürlerin ve müsteşarların maddi haklarına zarar verilmeden

değiştirilmesine imkân verilmesini ve diğer bir deyişle yeni hükümetin kendi üst kadrolarıyla çalışabilmesine olanak tanınmasını arzulamıştır. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:16f)

MNP parti programında TRT'nin ve Üniversitelerin özerkliğinin korunarak, bu kurumların faaliyet sahasında millî ahlak ve ideallerin kuvvetlendirilmesi yönünde aşımalar atılması teklif edilmiştir. Millî idealler ve millî ahlaka vurgu yapan parti programı, eğitim sisteminin de bu doğrultuda kurgulanması istemiştir. Parti programının 16. Maddesinin son bendinde ise basın hürriyetine değinilmiş; basın denetim sistemi üzerinde toplumun ahlakının korunması, aile yapısının muhafazası öncelenmiş ve devamında basın faaliyetleri icra edilirken “masumiyet karinesinin” çiğnenmemesi gerekliliğine işaret edilmiştir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:16h,i,j)

MNP parti programında yargı organına ilişkin yaklaşımlar ise “adalet mekanizması” başlığı altında 35. ve 47. maddeler arasında genişçe düzenlenmiştir. 35. Maddeye göre yargı mekanizması kişisel, iktisadi, mali, idari, siyasi ve yasama ile ilgili organların tamamı üzerinde denetleme yetkilerine sahip çok önemli bir organdır. Adliye sisteminin bu sebeplerle mevcut statik yapısından kurtarılıp dinamik bir yapıya kavuşturulması gerektiği ileri sürülmüştür. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:35)

Hakimlik mesleğinin kutsallığına vurgu yapılmış ve bu mesleğin onur ve saygınlığının korunması için tedbirler alınması vazife addedilmiştir. Hakimlerin de tıpkı diğer devlet memurlarında olduğu gibi, yetiştirilmesi ve mesleğe kabulleri esnasında ahlak ve karakterlerinin, millî ideallere bağlılıklarının öncelikle dikkate alınması gerektiği; bunun yanı sıra hukuki bilgi ve mesleki tecrübenin ikincil kriterler olarak değerlendirilmesini önerdiği görülmektedir. Parti, adalet mekanizması olarak tanımladığı yargı organının vereceği önleyici, koruyucu ve cezai kararlarla ve hakların tayinine ilişkin vereceği kararlarla bir nevi sosyal yapıyı belirlediğini düşünmektedir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:36)

Hukuk fakültelerinde verilecek eğitimin hem teorik yönden hem de uygulama yönünden geliştirilmesini teklif eden parti programı devamında, adliyelerin fiziki yapısının da ifa ettiği görevin önemiyle mütenasip olmasının gerekliliğini ortaya koymuş ve adliyelerin mevcuttaki perişan görüntüsünün giderilmesini savunmuştur. Yargı organlarında görevli olanlar bakımından personel hareketliliğinin, dava süreçlerinin hızlandırılması adına seçimlik karar alma mekanizmaları sayesinde ihtiyaca göre belirlenmesi de partinin önerileri

arasında yer bulmuştur. Davaların uzamaması için usul kanunlarında değişiklik yapılarak gerek seri haberleşme gerekse ulaştırma imkanları bakımından gelişme sağlanması elzem görülmüştür. Dava taraflarının mahkemeyi kasten uzatmaya dönük girişimlerine engel olunması, harç ve diğer masrafların tahsili konusunda otomatik ve pratik yöntemlerle zaman kaybının önlenmesine yönelik tedbirler alınması istenmiştir. Davaların temyizi sürecinin de zaman kaybına mahal vermeyecek şekilde kurgulanması önerilmiştir. (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:37-41)

MNP mahkemelerin ihtisaslaşmasını gerekli görmüş ve bu ihtisaslaşmanın yeni bir ürünü olarak da zararlı ideolojik akımlarla mücadele edilebilmesi için bir nevi özel yetkili mahkemeler kurulmasını teklif etmiştir. Hakimler ve savcıların idari anlamda üst kuruluşları olan Yüksek Hakimler Kurulu'nun daha hızlı çalışarak denetim yetkisini etkinleştirmesini sağlamayı vaat etmiştir. Parti, ceza davalarında var olan Sorgu Hakimliği müessesesini gereksiz görmüş ve kaldırmayı önermiştir (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:42-44). Sonraki yıllarda yargı sisteminde bu öneri doğrultusunda yapılanmaya gidildiği görülmüşse de günümüzde tekrar eski sisteme dönülmüştür.

MNP cezaevleri ile tevkif evlerinin ayrılmasını ve bu müesseselerin mahkûm ve tutukluların ıslahına, sanat ve meziyet kazanmasına yarayan bir kimliğe büründürülmesini hedef almıştır (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:45). İcra dairelerinin de kesin sonuç alınıncaya kadar re'sen işlemler yapabilmesine olanak tanınacağı vaat edilmiştir (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:46).

Suçun ve suçlunun önlenmesi mahiyetinde önleyici bir yaklaşıma sahip olduğu görülen MNP, parti programında suçları ortaya çıkaran sebeplerin irdelenmesinin gerekliliği ortaya koyulmuş, suçların bölgelere göre dağılımını analiz edilmesi önerilmiş ve bireylere hem eğitim sistemi aracılığıyla verilecek bilinçlendirme hem de dini aydınlatma hizmeti kapsamında suça götüren saikleri bertaraf etme yolları önemsenmiştir (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:47).

Parti programının geri kalan maddelerinde ise gerek devletin bazı kurum ve kuruluşlarına ilişkin öneriler; gerekse eğitim sistemi, nüfus, savunma, ekonomi, maliye, kalkınma, ticaret, piyasa, işçi hakları, tarım, ormancılık, hayvancılık, ulaştırma, sağlık, su ürünleri, sanayileşme, iskân ve şehircilik, turizm, sosyal yardımlaşma, basın -yayın ve dış politika alanlarında hükümet politikalarına ilişkin partinin vizyonuna dair işaretler yer almıştır.

Temel haklar ve hürriyetler bağlamında din ve vicdan hürriyetine, çalışma hakkına, eğitim hakkına, sağlık hakkına, seyahat özgürlüğüne, ifade ve basın özgürlüğüne yönelik mesajların yer aldığı bu maddeler (MNP Program ve Tüzük, 1970a md:17-34, 48-100) ile birlikte parti programı da toplamda 100 maddeden teşekkül olmuştur.

3.2. Millî Selamet Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı

Millî Selamet Partisi dönemi kuruluşu ile kapatılışı esas alınır 1972- 1981 arasında faaliyet göstermiştir. Anayasa düzleminde ise MSP'nin siyaseten aktif olduğu dönemler 1961 anayasasında yapılan 1971 ve 1973 değişiklikleri üzerinden; 1972 tarihli MSP Parti Programı, 1973 tarihli Seçim Beyannamesi ve 1977 tarihli Seçim Beyannamesi baz alınarak değerlendirilmiştir. Meclis görüşmeleri esnasında yansıtılan görüşlerin tamamı, yapıldıkları dönemde yayınlanmış bulunan bu belgelere dayanmaktadır.

1972 tarihli MSP parti programı ilk 7 maddesinde partinin ana hedeflerini deklare etmiştir. Bu minvalde, partinin ana gayesinin milletin maddi ve manevi alanda kalkınması, saadet ve selamete erişmesi olarak belirtilmiştir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:1). Manevi kalkınma için millî idealler etrafında milletin bölünmez bütünlüğünün sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, devlet millet birlikteliğinin teşekkülü, insanın manevi varlığının geliştirilmesi, demokratik düzen içerisinde iç barışı, ahlak ve fazilete dayalı bir toplum düzenini işaret eden anayasa hükümleri doğrultusunda maneviyatçı ve ahlakçı bir görüşe sahip olunmasını esas almıştır (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:2). Maddi kalkınma açısından ana gayenin milleti medeniyet yarışında en yukarı seviyeye çıkarmak olduğu belirtilmiştir. Maddi kalkınmanın temini için de hem sosyal hem de bireysel refahın, insan haysiyetine yaraşır bir yaşam seviyesinin, hukuka uygun kazanç ve faaliyetlerin ve mülkiyet hakkına saygının benimsenmesini şart görmüştür (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:4-5). İnsan haysiyetine yaraşır bir yaşam seviyesi vurgusu MSP'nin de sosyal devlet anlayışını önemsediğinin kanıtı olarak ortaya çıkmıştır. İsrafın kaldırılmasını, her türlü istismar ve tefeciliğin önlenmesini, yaygın kalkınma için hızla sanayileşmeyi, sosyal adaletsizliğin ve coğrafi dengesizliklerin kaldırılmasını, vergilerin kolay ve adil yolla toplanmasını, hazine imkanlarının doğru sahalara aktarılmasını teklif etmiştir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:6).

Millî Selamet Partisi'nin anlayışına göre devlet; siyasi, adli, iktisadi ve sosyal alanlarda adaletin güvencesidir aynı zamanda vatandaşlar bakımından temel hak ve hürriyetlerin

kefilidir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:8). MSP, yürütme organının oluşumunda millî ahlak ve erdemi, ehliyet ve liyakati, basiret ve dirayet özelliklerini, teknik bilgi ve uzmanlık sahibi olmayı temel ölçüler olarak kabul etmiştir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:9).

Parti programında yasama faaliyetleri icra edilirken her hizmet bölümüne uygun kanunların çıkarılmasını önermekte, kanunlar konusunda da karışıklığı önleyici tanzim ve birleştirme işlemlerinin yapılmasını gerekli görmektedir. Yürütmenin uygulayıcısı olan hükümetlere tüzük çıkarma yetkisinin verilmesi önerisi de dönemine göre yeni ve dikkati çeken hususlardandır. (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:10-11)

MSP parti programı 12. Maddesinde “siyasi haklar” başlığı ile yönetim sistemine, seçme ve seçilme haklarına ilişkin yaklaşımını sergilemektedir. Parti, seçme ve seçilme hakkı üzerinde var olan antidemokratik sınırlamaların kaldırılmasını istemektedir. Parti burada 1971 muhtırası sonrası yapılan anayasa değişikliklerini ve buna bağlı olarak yapılan kanun değişikliklerini hedef almaktadır. Buna ilaveten tek meclisli sisteme dönülmesi, milletvekili sayısının azaltılması, devlet ve hükümet başkanlarının birleştirilmesi suretiyle başkanlık sistemine geçilmesi, başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi önerilerinin de yine bu programda yer bulduğu görülmektedir. Yine referandum müessesesinin getirilmesi önerilmekle birlikte bu sefer halk teşebbüsü ve halk vetosu araçlarının da teklif edildiği gözlemlenmektedir. (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:12)

MSP, kamu hizmetlerinin yürütülmesi hususunda ve yürütme alanında önemli bir teklif sunmuştur; bakanların devlet başkanı tarafından meclis içinden veya dışından seçilmesini önermiştir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:23).

MSP’nin yargı organına ilişkin önerileri ise “Adalet” başlığı altında ele alınmıştır. Adaletin tecellisi için mahkemelerin yeni araçlarla donatılması ve maddi imkanların zenginleştirilmesi önerilmiştir. Ceza yargılamasında jüri sistemi önerisi ise yargı sistemi içerisinde radikal bir teklif olarak ön plana çıkmıştır. Adalet çalışanları için sürekli eğitim modeli benimseyen parti; idari yargı mekanizmasının da günün koşullarına göre yeniden düzenlenmesini ve bölge idare mahkemeleri kurulmasını önermektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:26-29). MSP’nin 1972 yılında parti programında yer verdiği Bölge İdare Mahkemeleri kurma teklifinin; daha sonra 2576 sayılı kanun ile hayata geçirildiği ve 2014 yılında Bölge İdare Mahkemeleri nezdinde istinaf kanun yolunun açılmasıyla birlikte etkinliğini arttırdığı gözlemlenmektedir.

MSP parti programı, temel hak ve hürriyetler konusunda; anayasada ifadesini bulan temel hak ve hürriyetleri kabul ettiğini beyan etmekte ve mülkiyet, eşitlik, ticaret, haberleşme, konut dokunulmazlığı, seyahat, toplanma ve gösteri hak ve hürriyetlerinin korunması yolunda özen gösterilmesini şart saymaktadır (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:13). Vicdan ve düşünce özgürlüğünün insan haklarının ve demokrasinin temeli olduğunu işaret eden parti programı; insan haklarının, özellikle de vicdan ve düşünce hürriyetinin, devlet tarafından anayasanın temel esaslarına, ruhuna ve özüne aykırı olarak sınırlandırılmasını reddetmektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:14-15). Bu anlamda temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasında ölçülülüğün göz ardı edilmesini ilkel bir yaklaşım olarak tanımlamakta, fikre karşı fikirle karşılık verilmesini, düşünce ve inançların hiçbir surette baskılanmamasını gerekli görmektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:17). Parti, laikliğin düşünce ve vicdan özgürlüğünü teminat altına alan, bazı düşünce ve inanç sahiplerinin öteki düşünce ve inanç sahiplerine dolaylı veya dolaysız yollardan baskı yapmasına engel olan bir mekanizma olduğunu savunmaktadır (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:18). Uygulamada ise *“söylenebilecek tek şey laikliğin, belli bir fikri evrim bağlamında, elitist bir yöntemle halka empoze edildiği ve bugün hala gündemde bulunan sorunları beraberinde taşıdığıdır”* (Timur, 1994:273) ifadesiyle dayatılmış bir anlayış olarak belirmektedir.

Parti, basın ve yayın özgürlüğü konusunda yaklaşımını yine ahlaki, manevi ve millî değerlerin korunması koşuluna dayandırmaktadır ve aynı zamanda devletin basın kuruluşları karşısında hem ticari hem de iktisadi eşitlik prensibi doğrultusunda dengeleyici bir konumda olmasını gerekli görmektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:19-20).

Parti programı aileyi toplumun temeli saymaktadır ve aile düzeninin korunması için devlet tarafından bütün tedbirlerin alınmasını ve ailenin dış etkilerden korunmasını önermektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:21-22). Parti, sosyal adaletin tecellisi için de bireyin yetişme evresinde adil olma vasfına kavuşmasını öngörürken; ekonomik alanda da fırsat eşitliğini bozacak spekülâtif girişimlerin engellenmesini zaruri görmektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:24).

MSP'nin Milliyetçilik anlayışı ise parti programının 25. Maddesinde ele alınmıştır ve yine sübjektif millet anlayışı çerçevesinde ortak geçmiş, ortak gelecek vurgusu yapılmıştır (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:25).

MSP parti programı geri kalan kısmında ise eğitim, sağlık, çalışma, bayındırlık, dış işleri, iç işleri, enerji, imar ve iskân, köy işleri, mali hizmetler, din eğitimi, savunma, sanayi, tarım, hayvancılık, ticaret, turizm ve ulaştırma alanlarında partinin benimsediği politikalara yer vermektedir (MSP Program ve Tüzük, 1972 md:30-133). Bu maddeler ile birlikte parti programı da toplamda 133 maddeden oluşmuştur.

Millî Selamet Partisi'nin 1973 tarihli Seçim Beyannamesi de ana yaklaşım itibariyle parti programına paralel görüşler barındırmaktadır. Beyannamenin giriş kısmında ilk olarak "Milletimiz" başlığı ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına yönelik övgü dolu nitelendirmeler yapılmakta: ardından "Tarihimiz" başlığı altında, tarihsel süreç içinde 1946 yılına kadar gerçekleşen birtakım olayların ve düşüncelerin analizi yapılmaktadır. Bunu takiben, "Yakın Tarihimiz" başlığı çerçevesinde 1946 yılı sonrası Türkiye yakın tarihindeki çok partili dönem siyasi gelişmeleri yorumlanmaktadır. Daha sonraki bölümde o dönem dünya genelinde cereyan eden olaylar ve ideolojiler incelenmekte; hemen peşi sıra Türkiye'nin o günkü hali değerlendirilmektedir. (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:3-16)

MSP'nin 1973 Seçim Beyannamesi devletin şekline ilişkin parti programında açık bir başlık olarak vermediği yaklaşımındaki teklifleri yinelemekte, yönetim yapısına, yasama ve yürütme organlarına ilişkin öneriler sıralamaktadır: 1. Başkanlık sistemi getirilecek ve başkanı tek dereceli sistemle doğrudan halk seçecektir. 2. Senato bütünüyle kaldırılacak, tek meclisli sisteme dönülecektir. 3. Milletvekili sayısı 450'den 300'e indirilecektir. 4. Delege saltanatına yol açan parti içi yapılanma ve seçim sistemleri tasfiye edilip, karma listelerin seçimine imkân tanıyan bir model hayata geçirilecektir. 5. Önemli konularda Referandum (halk oylaması), Halk Teşebbüsü ve Halk Vetosu usulleri getirilecektir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:17-18). Parti, illerdeki işlerin hızlı yürütülebilmesi için valilerin yetkilerinin artırılmasını da öngörmektedir. (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:21)

1973 tarihli beyannamede partinin yargı sistemine ilişkin değişiklik vaatleri de yer almaktadır. Ceza yargılamasında jüri sistemi getirilmesi ve yargı sistemi içerisinde mahkemelerce içtihat haline getirilen kararlar üzerinde anayasaya uygunluk denetimi yapılması önerilmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:18-19). Partinin içtihat müessesesi konusundaki yaklaşımı yasama ve yargı ilişkisi bağlamında dönemine göre dünyaya da yeni bir bakış açısı sunmuştur. Kanunlardaki boşlukların, hiçbir kontrol mercii

bulunmayan içtihat organlarınca doldurulmasını, “yasama yetkisinin devredilmezliği” (Gözler, 2018:257) bakımından bir ihlal olarak görmüştür.

MSP hak kavramını kutsal görmekte ve hakların mutlaka sahiplerine verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hakkın yerini bulması bakımından renk, dil, din, ırk ve sınıf farkı gözetilmeyeceğini beyan etmektedir. Menfaatlerin gerekli kılması halinde devletin bazı haklar üzerinde sınırlamalar yapabileceğini kabul etmektedir. Devletin hiçbir fert, zümre ve zihniyetin; kendisi gibi düşünmeyenler üzerinde baskı oluşturmaya müsaade etmeyeceğini taahhüt etmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:20). İnsanların inançlarından ötürü zorlanamayacağı ve düşüncenin önünde oluşması muhtemel kaba kuvvete engel olunacağı ifade edilmektedir. Herkesin düşünce ve vicdan hürriyetine sahip olacağı; hangi dine bağlı olursa olsun bütün vatandaşların dinin gereklerini yerine getirme konusunda hür ve serbest olacağı vaat edilmektedir. Partinin 1961 Anayasası ile teminat altına alınmış temel hak ve hürriyetleri kâğıt üzerinde bırakmama ve bunları yaşanır hale getirme iddiası dile getirmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:22). Haberleşme hürriyetinin temini bakımından her eve haberleşme vasıtasının ulaştırılacağı taahhüt edilmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:24).

MSP 1973 tarihli seçim beyannamesinde eğitim konusunda değinirken, bir bölümde bu konu üzerinden demokrasi anlayışını da kısmen serdetmiştir. MSP’ye göre demokrasinin temeli hür seçimlerdir. Seçimlerin ahlak ve fazilet sahibi insanların iş başına getirilebilmesinde bir araç olabilmesi için seçmenlerin de ahlak ve fazilet düzenini istemeleri gerektiği beyan edilmiştir. Zira, demokratik rejimin ancak önce ahlak ve maneviyatı benimseyen bir anlayış üzerine kurulabileceğini savunmuştur. Materyalist felsefenin demokratik düzene hayat hakkı tanımayacağını ileri sürmüştür (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:27). Bunun yanı sıra eğitimde cinsiyet, bölge, ekonomik imkân ayrımı gözetmeksizin fırsat eşitliği sağlanacağı beyan edilmiştir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:30).

MSP tarafından, Ortak Pazar’a girilmesi halinde Türk Milliyetçiliğinin yok olacağı savunulurken (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:35); “Türklük” kavramını ırksal bir tanımlama olarak değil; “Türk Milleti” olarak, yine sübjektif millet anlayışı doğrultusunda, ele alınmıştır. Ortak Pazar’ın direktif verme yetkisinin, tarafı olunması halinde, Anayasadaki millî Egemenlik ilkesine aykırı olacağı ifade edilmiştir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:36)

ve böyle mühim bir konuda mutlak surette halk oylamasına gidilmesi gerektiği belirtilmiştir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:39).

MSP 1973 tarihli seçim beyannamesinde kadın hakları konusuna da genişçe yer verilmiş, kadınların toplum içerisinde ve sosyal yaşamda hak ettikleri konumda olabilmeleri için kadınların yüklerini azaltıcı; refahlarını arttırıcı öneriler sunulmuştur. Kadınların çalışma şartlarının hafifletilmesi, cinsiyetlerine uygun olmayan ağır işlerde çalıştırılmaması, emeklilik sürelerinin 20 yıla indirilmesi gibi somut öneriler yapılmıştır. (MSP Seçim Beyannamesi, 1973:65-66)

Seçim beyannamesinde yargı kolunda görev yapanların vasıflarına ve imkanlarına ilişkin dile getirilen vaatler, büyük ölçüde MNP'nin parti programından alıntı yapılarak kullanılmıştır. Seçim beyannamesinin geri kalan kısmında muhtelif konulara ilişkin partinin vaatleri ve değerlendirmeleri yer almıştır (MSP Seçim Beyannamesi, 1973).

Millî Selamet Partisi'nin anayasa yaklaşımını ortaya koyması bakımından 1977 Seçim Beyannamesi'nin; 1972 tarihli parti programından ve 1973 tarihli seçim beyannamesinden anlayış yönüyle pek farkı yoktur. Buna mukabil birkaç hususta kayda değer yeni vaatler serdetmiştir. Kanun boşluklarının doldurulmasının, anarşinin önlenmesi gerekçesiyle sınırlı olarak, insan haklarına bağlı kalınarak süratle gerçekleştirilmesi istenmektedir. Dini inançlara her ne surette baskı yapan olursa olsun cezai yaptırım getirilmesi talep edilmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1977:29). 1961 Anayasası'nın 10. ve 14. Maddesine atıf yapılarak toplumun fertlerinin millî ve manevi şuura sahip olabilmesi için imkanların tanınmasına ve eğitim verilmesine işaret edilmektedir ve anayasanın en fazla “genel ahlakın korunmasına” önem verdiği dile getirilmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1977:31-32). Müslüman ülkelerde yüksek öğrenim gören vatandaşların denkliklerinin kabul edilmesini insan haklarının gereği olarak addetmektedir (MSP Seçim Beyannamesi, 1977:38). “Herkese refah” söylemi ile sosyal devlet anlayışının ne şekilde ortaya konulması gerektiği ele alınmıştır (MSP Seçim Beyannamesi, 1977:64-74).

MSP'nin 1977 tarihli seçim beyannamesinin sonunda ayrı bir bölüm halinde “MSP'nin Anayasa'da Yapacağı Değişiklikler” başlığı altında; başkanlık sistemine geçilmesi, başkanın doğrudan doğruya millet tarafından seçilmesi, senatonun kaldırılması, milletvekili sayısının 300'e indirilmesi, referandum hakkının tanınması yönündeki vaatlerini yinelemiştir. Buna ilaveten seçim, nüfus ve planlama evrelerinin uyumlu hale kavuşturulması ile temel hak ve

hürriyetlerin eksiksiz bir şekilde sağlanması için yanlış uygulamalara sebep olan anayasa hükümlerinin değiştirileceği hususu ele alınmıştır. (MSP Seçim Beyannamesi, 1977:89)

3.3. Refah Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı

Refah Partisinin 1985 tarihli parti programının 1980 ihtilali sonrası oluşan askeri yönetim etkisinin izlerini bünyesinde taşıdığı gözlemlenmektedir. Millî Görüş partilerinin o tarihe kadar kavramsal olarak ön plana çıkarmadığı kimi ilkelere 1985 tarihli bu programda rastlanmaktadır. Şöyle ki parti programının giriş kısmına adeta anayasal bir başlangıç metni yerleştirilmiş ve manifesto niteliğinde temel yaklaşım ortaya koyulmuştur:

“Bu Program:

Anayasa ve Siyasi Partiler Kanununda yer alan, Atatürk ilkeleri doğrultusunda;

- *Tarih boyunca bağımsız yaşamış Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve Demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan yasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak. İnsanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak amacıyla,*
- *Türkiye Cumhuriyeti’nin her şeyden önce Atatürk Milliyetçiliğine bağlı. Yani bütün fertlerinin kaderde kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde diğer bir deyişle millî dayanışma ve adalet anlayışı içerisinde yaşayan bir toplum olduğu görüşüyle.*
- *Türk Devleti’nin bağımsızlığına önem veren, temel insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü prensibini benimsemiş kanun karşısında din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesi eşit sayan toplum huzuruna ağırlık veren bir inançla hazırlanmıştır” (RP Tüzük ve Programı, 1985:35).*

Refah Partisi’nin parti programının giriş bölümünde var olan anayasa vurgusu; devamında anayasal kavramlar boyutuyla, üniter yapıya işaret etmekte, cumhuriyet, demokrasi, sosyal devlet, hukuk devleti, temel haklar ve hürriyetler, adalet kavramlarına da yaslanmaktadır. Atatürk Milliyetçiliğine bağlılık parti geleneği ölçeğinde ilk kez dile getirilmekte, buna mukabil ilke, partinin savunageldiği sübjektif millet anlayışı ile açıklanmaktadır (RP Tüzük ve Programı, 1985:35). Keza, doktrinde de Atatürk’ün Milliyetçilik anlayışının, Ernst

Renan'dan esinlenme, sübjektif millet anlayışı ile örtüştüğü ifade edilmektedir (Özbudun, 2012:78). Devletin bağımsızlığı, temel insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, eşitlik gibi anayasal kavramlara da giriş bölümünde değinilmiştir (RP Tüzük ve Programı, 1985:35-36).

RP, parti programında temel prensiplerini sayarken partinin gerçek anlamda demokrasinin kurulmasına ve millî iradenin tecellisine çalışacağını dile getirmiştir. Devletin şeklinin cumhuriyet olduğunu düzenleyen Anayasa maddesine kayıtsız şartsız bir bağlılık da sergilenmiştir. Seçme ve seçilme haklarının düzenlenmesini ve referandum müessesesinin uygulanmasına daha geniş imkân tanınmasını hedeflemiştir (RP Tüzük ve Programı, 1985 md:2). Yine temel prensipler bağlamında temel hak ve hürriyetlerin tanınması ve korunması önde tutulmuştur. Kamu düzeni gerekçesiyle temel hak ve hürriyetlerden vazgeçilemeyeceği ilke olarak ifade edilmiştir (RP Tüzük ve Programı, 1985 md:3). Parti fikir, vicdan ve inanç hürriyetine inandığını ve bu özgürlüklere yönelik yapılması muhtemel baskıları ilkel ve laikliğe aykırı saydığını dile getirmiştir. Laikliğin din düşmanlığı olmadığını altı çizilmiş, bilakis laikliğin bu özgürlüklerin teminatı olduğuna yer verilmiştir (RP Tüzük ve Programı, 1985 md:4). Basın ve yayın özgürlüğünün demokrasi açısından değerine vurgu yapılmıştır. (RP Tüzük ve Programı, 1985 md:5).

RP parti programında, yargı sisteminin işleyişi ve yargı mensuplarının içinde bulunduğu şartlar bakımından öngörüsü daha önceki parti programlarıyla örtüşmekle birlikte, bu program özelinde “hakimlik teminatı” ve “işkence yasağı” gibi iki önemli anayasal kavram ilgili bölümde ele alınmıştır Basın ve yayın özgürlüğünün demokrasi açısından değerine vurgu yapılmıştır (RP Tüzük ve Programı, 1985 md:10).

Çalışma hakkına ilişkin teklifler yer almış ve işçi sendikalarına yönelik temel hak ve hürriyetlere dayalı yasal düzenlemeler vaat edilmiştir ve basın ve yayın özgürlüğünün demokrasi açısından değerine vurgu yapılmıştır (RP Tüzük ve Programı, 1985 md:12-13).

Parti programı geri kalan bölümlerinde partinin eğitim, sağlık, mali politika, imar ve iskân, köy kalkınması, ulaştırma, sanayi, enerji, ticaret, turizm ve tanıtma, dış politika, iç işleri, savunma, vakıf eserler, tarım ve hayvancılık konularında taahhütlerine yer vermiştir (RP Tüzük ve Programı, 1985).

Refah Partisi'nin 1985 tarihli parti programı temel alınmakla birlikte, partinin 1991 tarihli Seçim Beyannamesi, 1995 tarihli Seçim Beyannamesi ve 1996 tarihli Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi metinleri de anayasal yaklaşımı tespit etmek bakımından önem arz

etmektedir. Bu metinlerde süregelen diğer parti politikalarından ziyade anayasal yaklaşım içeren kısımlar ele alınmıştır.

RP'nin 1991 seçim beyannamesinde anayasal anlamda ilk ele alındığı görülen konu temel insan hakları olmuştur. Parti 5 temel insan hakkından söz etmekte olup; 1. yaşama hakkı, 2. inanç ve fikir hürriyeti hakkı, 3. aklın korunması hakkı, 4. neslin korunması, ırz ve namusun korunması hakkı 5. mülkiyet hakkıdır. İnanç ve fikir hürriyeti hakkının da ayrılmaz unsuru olarak 4 özgürlüğü saymıştır: 1. ifade ve yayma hürriyeti, 2. inancı yaşama hürriyeti 3. örgütlenme hürriyeti, 4. eğitim, öğrenim ve öğretim hürriyeti (RP Seçim Beyannamesi, 1991:6). Türkiye'de insan hakları ve temel hak ve hürriyetlerin anayasa ve diğer yasalarda "süslü sözler olarak durduğunu" ileri süren parti, ülkede halen insan hakları ihlallerinin devam ettiğine değinmiştir. RP, üniversitelerdeki başörtüsü yasağını zulüm olarak tavsif etmiş, örgütlenme özgürlüğünün henüz sağlanamadığına dikkat çekmiş; Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin kaldırılmasına rağmen, Terörle Mücadele Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, TRT Kanunu, Seçim Kanunu aracılığıyla çeşitli baskı alanlarının tahkim edildiğini savunmuştur (RP Seçim Beyannamesi, 1991:33). RP, herkese insan hakkı tanımayı, inanç ve düşünce hürriyetini yürürlüğe koymayı vaat eden bir yönetim modeli ortaya koyarken şu 4 unsuru da beraberinde taşıyacağını sloganlaştırarak ifade etmiştir: *"1. Kendi kanununu kendin yap, 2. İstedığın gibi inan, örgütlen, konuş, 3. İnanıldığın gibi yaşa, 4. İstedığın işi tut"* (RP Seçim Beyannamesi, 1991:34-35)

RP devletin yönetim tarzını da eleştirmiş; devletin başbakan tarafından "tıpkı bir holding veya bir çiftlik gibi" yönetildiğini iddia etmiş, TBMM'nin Bakanlar Kurulu'nun ve milletin devre dışı bırakıldığı keyfi bir idarenin var olduğunu ileri sürmüştür. "Tek seçici adamın" ülkenin en önemli meselelerini ayak üstü aldığı kararlarla idare ettiği gerekçesiyle, hükümet etme biçimini tenkit etmiştir (RP Seçim Beyannamesi, 1991:35-36). Anayasa'nın 40'tan fazla maddesinde devletin bağımsızlığının devrini açıkça yasaklayan maddeler olduğunu dile getiren parti, mevcut iktidarın Ortak Pazar politikasının devletin bağımsızlığını tehdit ettiğini ileri sürmüştür. Anayasa'nın 6. maddesinde yer alan *"egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, kullanılmasının hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamayacağı..."* hükmüne rağmen ve Anayasa'nın 7. maddesindeki *"yasama yetkisinin Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisine ait"* olduğuna dair hükmün karşısında Ortak Pazara giriş şartlarının hem egemenliğin kullanılması hem de yasama yetkisinin kullanılması yetkileri bakımından sakıncalı olacağı savunulmuştur (RP Seçim Beyannamesi, 1991:60-61).

RP, seçim beyannamesinde “adil sosyal düzen” vaat etmekte ve bunun kurulumu için gerçek manada huzur, hürriyet, adalet, refah ve saygınlık sağlanmasının gerekliliğine işaret etmektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1991:73).

Parti, Tevhidi Tedrisat Kanununa getirdiği eleştiriler kapsamında eğitimin tekelleştirilmesini benimsememekte; her vatandaşın çocuğuna istediği eğitimi verebilmesinin demokrasinin ve laikliğin gereği olduğuna dikkat çekmektedir. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğuna dair anayasa hükmünü onaylamakla birlikte; yerel meclisler tarafından verilecek kararla eğitim sisteminde Türkçe’nin yanında istedikleri yabancı dillerin de öğretilmesinin önünün açılması önerilmekte, yabancı dil öğrenimine ağırlık verileceği belirtilmektedir. (RP Seçim Beyannamesi, 1991:90-91)

RP, idarenin ve yerel yönetimlerin yapısına ilişkin yeni teklifler de sunmaktadır. Bucak yapılanmasının yeniden ihdas edileceği; bucak başkanlarının ve il valilerinin seçimle geleceği bir model ortaya konulmaktadır. Bunun yanı sıra ülkenin ekonomik bölgelere ayrılması, ilçe kaymakamlarını valilerin; bölge yöneticilerini ise merkezi hükümetin atamasını teklif etmektedir. (RP Seçim Beyannamesi, 1991:92-93)

RP seçim beyannamesinde, adaletin hızlandırılması gayesine bağlı olarak yargı erkine ilişkin de geçmişteki öneriler tekrar edilmiş; bunların yanında ceza ve tutukevlerinin ıslahevi olarak düzenlenmesi, Af Yasası çıkarılması, Ceza Yasası’nda hukukiliği önceleyen değişiklikler yapılması, işkence yasağı, yargılama usulünde tahkim yolu ihdas edilmesi, yeminli polis soruşturması sistemine geçilmesi, yasaların geç işlemesinden dolayı uğranılan zararın tazmini konularında yeni öneriler sunulmuştur (RP Seçim Beyannamesi, 1991:93-95).

Eğitimde fırsat eşitliği bağlamında isteyen her gence yüksek öğrenim imkânı sağlanması hedefi (RP Seçim Beyannamesi, 1991:98), RP seçim beyannamesinin vizyonunu ortaya koymaktadır. RP, üniversitelerin ise akademik açıdan özerk; idari yapı açısından demokratik kurumlar haline getirmeyi ve Yükseköğretim Kurumu’nu (YÖK) kaldırmayı vaat etmektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1991:106).

Sağlıkta fırsat eşitliği taahhüt edilmekte, devletin yoksulları bütün imkanlarıyla destekleyeceği belirtilmektedir. Herkese sağlık sigortası vaadi de RP’nin sağlık hakkı bakımından yaklaşımına örnek teşkil etmektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1991:111).

“Her insan toplumu bütün diğer toplumlardan farklıdır. Dolayısıyla yasalar, adlarına oluşturuldukları insanlara öyle uyarlanmalıdır ki bir ulusun yasaları başkasına uyarsa bu büyük bir tesadüf olmalıdır” (Berlin, 2016:216). Bu düşünce ile örtüşen RP’nin 1991 seçim beyannamesinde, “Hukuk Reformu” başlığı altında çeşitli önerilere yer vermektedir. RP, çoklu hukuk sistemine geçilmesini önermekte ve millî kodifikasyona önem verilmesi gerekliliğini belirtmektedir. Yabancı ülke kanunlarından alıntılar yapılarak yazılan kanunların milletin bünyesine uygun olmadığı ifade edilmektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1991:103-104).

Refah Partisi’nin 1995 tarihli Seçim Beyannamesi de ana hatlarıyla ve ayrıntılarıyla 1991 Seçim Beyannamesi’ni tekrar etmiştir. 1995 tarihli seçim beyannamesinde laiklik kavramının doğru anlaşılması için izahat yapılmış, devletin laik olmasının halkın dini ile mücadele etmesi veya halkın dinini yok sayması demek olmadığı ifade edilmiştir. RP’ye göre devlet, tahakküm ve baskı için değil; halka hizmet için vardır. Buna keza, anayasalar ve devlet; insan haklarını yok etmek için değil, bunları muhafaza edip güvence altına almak için vardır. (RP Seçim Beyannamesi, 1995:19)

RP, siyasi yapıya ilişkin sergilediği yaklaşımda, seçimlerin 4 veya 5 yılda bir yapılmasının demokratik katılım bakımından yeterli olmadığını savunmakta ve referandum sistemini tekraren önermektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1995:23-24).

Refah Partisi’nin anayasa değişikliği konusunda somut bir uzlaşma metni de vardır: 1996 tarihli Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi. Bu metin anayasanın tümü üzerinde madde madde görüş bildirmiş; kimi maddelerin aynen kalmasını, kimi maddelerin kaldırılmasını, kimilerinde ise kısmi değiştirme, ekleme, çıkarma işlemlerinin yapılmasını önermiştir.

RP’nin 1996 Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi “Sunuş” kısmı ile başlamakta ve anayasa vizyonunu deklare etmektedir. Sunuş kısmı anayasanın öncelikli fonksiyonunun ülkeye saadet getirmek olduğu hususunu içermektedir:

“Anayasalar bir ülkede düzeni tanzim eden önemli belgelerdir. Vatandaşların saadetleri ise her şeyden önce ve en büyük oranda düzene bağlıdır. Dolayısıyla Anayasaların amacı topluma ve onun bireylerine saadet getirmektir.

Biz Refah Partisi olarak toplumun ancak "Adil Düzen"le saadet ulaşabileceğine inanıyoruz. Bundan dolayı Anayasa "Adil Düzen"in kurulmasını ve yürümesini

gerçekleştirecek bir Anayasa olmalıdır. Milletimize saadet getirmek için demokratik düzen içinde ve yasalara uygun olarak Anayasayı değiştirecek imkana sahip olduğumuzda bütün yurttaşlarımıza ve ülkemize huzur, hürriyet, adalet, refah ve itibar getirme gayesini güden "Adil Düzen'e uygun Anayasa"yı hazırlamak ve vatandaşlarımızın tasvibi ile yürürlüğe koymak görevimizdir."
(RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:3)

Sunuş kısmı, ikinci olarak toplumsal antlaşma olarak nitelendirdiği anayasanın insan haklarını teminat alma sorumluluğuna dikkat çekmektedir:

"Anayasalar, bir ülkede yaşayan vatandaşlar arasında, onların arzusuna uygun olarak tanzim edilmiş bir "Toplumsal andlaşma" niteliğindedir. Anayasanın hazırlanmasında gaye, istisnasız bütün vatandaşların "Bizim ne güzel Anayasamız var" inancında olmalarını temindir. Bunun için de Anayasaların gayesi, insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almaktır. Yoksa bunları ortadan kaldırmak değildir. Bütün dünya ülkeleri anayasalarından derlenerek sunulan Ek: 1'den de görüldüğü gibi, bütün çağdaş anayasalarda insan hak ve hürriyetlerinin en önemlisi olarak din ve vicdan hürriyeti ele alınmış ve bu hürriyetin var olabilmesi için ayrılmaz dört unsuru teminat altına alınmıştır.

Din ve vicdan hürriyetinin ayrılmaz dört unsuru şunlardır:

- 1- İfade ve yayma hürriyeti*
- 2- Öğrenim ve öğretim hürriyeti*
- 3- Örgütlenme hürriyeti*
- 4- İnandığı gibi yaşama ve ibadet hürriyeti*

İnandığı gibi yaşama ve ibadet hürriyetinin içindeki "Hukuk seçme hürriyeti" en önemli insan hakkını teşkil eder. Bunun için toplumlara saadet getirecek anayasaların "Çok hukuklu sistem"e uygun anayasalar olması gerekmektedir."
(RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:3-4).

Uzlaşma teklifinin sunuş kısmının devamında, 82 anayasasının bir an evvel değiştirilmesi gerektiği ifade edilmekte; anayasa darbe ürünü ve batı etkisinde hazırlanmış bir anayasa olarak görülmektedir. Sunulan bu teklif metninin aynı zamanda toplumsal antlaşmaya matuf bir uzlaşma metni olduğu dile getirilmektedir. Aynı zamanda bu teklifin halkı oyalamak

maksadı gütmeyi; anayasanın özündeki hatalara ilişkin düzeltme önerileri barındırdığını savunmaktadır. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:4-6)

RP, anayasa hazırlamanın ön şartı olarak demokrasi ve insan hakları kavramlarının içselleştirilmesini şart görmekte ve devamında “Müslümanlığın yasaklanmasına yol açması”, “hile rejimine yol açması”, “tahakküme yol açması” şeklinde başlıklar halinde 1982 Anayasası’nın özünde gördüğü hataları sıralamaktadır (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:7-15). Bu kısımda anayasadaki laiklik kavramının tatbikattaki yansımaları eleştirilmekte, Diyanet İşleri Başkanlığı’na özerklik sağlanmasını talep etmektedir (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:9). İfade ve yayma hürriyetinin, öğrenim ve öğretim hürriyetinin, örgütlenme hürriyetinin ve inanç ve ibadet hürriyetinin mevcut anayasa hükümlerinin bazılarının tatbiki ile ya tamamen ortadan kaldırıldığını ya da özüne müdahale edildiğini ileri sürmektedir (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:11). Seçim kanunlarının keyfiliğine ve seçim sisteminin adaletsizliğine vurgu yapılmakta; bu seçimlerle teşekkül ettirilmiş bir mecliste, meclisin yapısı nedeniyle, azınlığın çoğunluğa tahakkümünün yürütülmesi tehlikesi işaret edilmektedir. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:11-13)

Teklif metninde “EK:1” olarak yer alan bölümde ise İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri, İsrail, Federal Almanya, İrlanda, İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Yunanistan, İsveç, Norveç, Danimarka, Lihtenştayn, Monako Prenslığı, Panama, Paraguay, Kolombiya, Kosta Rika, Arjantin, Bolivya, El Salvador, Brezilya, Doğu Uruguay, Şili, Honduras, Peru, Afganistan, İran, Endonezya, Ürdün, Suudi Arabistan, Suriye, Kore, Japonya, Hindistan, Lübnan, Filipinler, Liberya, Avustralya anayasalarından pasajlar ve maddeler aktararak; İngiltere Act of Settlement Belgesine, Yemen, Pakistan, Siam ve Tibet devletlerinin din devleti oluşuna, Avusturya ve Kanada’da din hürriyetinin varlığına dikkat çekilerek ve bir bölümünde başlı başına Vatikan adlı bir devletin hangi esaslar üzerine var olduğu sorgulanmakta ve Türkiye’deki laiklik uygulamasının ve inanç özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların mesnetten yoksun oluşu ispatlanmaya çalışılmaktadır. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:19-50)

Teklif metninde “EK:2” olarak ise anayasa profesörü Mümtaz Soysal tarafından kaleme alınan “100 Soruda Anayasanın Anlamı” adlı kitabının “Laik Devlet” başlıklı on ikinci bölümü yer almaktadır. Bu alıntıda laiklik kavramından ne anlaşılması gerektiği, Diyanet

İşleri Başkanlığı'nın konumu, Anayasada laiklik menşeli sınırlamalar konularına dair Mümtaz Soysal'ın yaklaşımları bulunmaktadır. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:53-62)

RP, Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi ile nasıl bir değişiklik hedeflediği iki bölüm halinde özetlemiştir. Birinci bölümde “özde değişiklikler” başlığı altında:

“1. Müslümanlığın tatbikatta yasaklanması yerine,

İnsan Haklarının tam, kâmil ve çağdaş manada teminat altına alınması.

2. Hile Rejimi yerine,

Gerçek demokrasi

3. Azınlığın çoğunluğa tahakkümünün yürütülmesi yerine

Gerçek çoğulcu demokrasi tatbikatını teminat altına almak amacıyla yapılan değişiklikler” olduğu açıklanmıştır (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:65).

İkinci bölümde ise “diğer önemli değişiklikler” başlığı altında 16 madde halinde anayasanın içeriğine ve metnine yönelik değişiklik hedefleri sıralanmıştır:

“1. Milletin isteğine tercüman olarak:

A) Milletimizin mümkün olduğunca en iyi şekilde TBMM'de temsilini sağlayacak nisbi temsilin önerilmesi. (Md. 67)

B) Temel hak ve hürriyetlerin özellikle insan haklarının kâmil manada kullanma imkanının gerekli kısıtlamalardan kurtarılması. (Md. 13,15, 17, 19-24).

C) Çoğulcu demokrasiye uygun olarak mahalli idarelerin güçlendirilmesi ve organlarının yargı denetimiyle teminata bağlanması. (Md. 127)

D) Özel radyo ve TV istasyonları kurulmasına imkân sağlanması toplumu kaynaştıran ilkelere bağlı olarak çalışmaya tabi tutulması. (Md. 132)

2. Devlet ile milleti yabancı ilkelerle çatışma haline düşürmek yerine toplum fertlerinin kaynaştırabilecek değerlere yer vermiş olması. (Md. 24)

3. Maddi imkanlardan yoksun öğrencilere EN YÜKSEK DERECEYE KADAR öğrenim desteğinin sağlanması (Md. 42)

4-A) Memurlara sendikal hak verilmesi (Madde 51), memurlar için eşel mobil sisteminin getirilmesi (Md. 55) ve milletvekilliği adaylığı için istifa şartının kaldırılması. (Md. 76)

B) Asgari ücretin 4 kişilik bir ailenin geçimi esas alınarak tespiti ve bu miktarın vergi dışı bırakılması. (Madde 55)

5. Gençliğin millî ve manevi değerlere bağlı olarak yetiştirilmesi esası. (Madde 58)

6.- Sosyal güvenlikten yaşlıların yanında düşkünlerin de yararlanması. (Madde 61)

7. Seçmen yaşının 18'e (Madde 68), seçilme yaşının 25'e (Madde 76) düşürülmesi.

8. Grubu olan Siyasi Partilerin ve beşte bir yerine onda bir üyenin Anayasa Mahkemesi nezdinde iptal davası açabilmesi (Madde 150), siyasi partiler hakkındaki davaların Anayasa Mahkemesinde duruşmalı olarak yapılması. (Madde 69)

9. Kimseye mali gücünün üstünde vergi ve benzeri külfet yüklenemeyeceği esasının getirilmesi. (Md. 73)

10. Seçimlerin 4 yılda bir yapılması (Md. 77) seçimlerde Geçici Bakanlar Kurulunun tespitinde yeni esaslar getirilmesi. (Md. 114)

11. Bir siyasi partiden diğer siyasi bir partiye geçen milletvekilinin Milletvekilliğinin düşmemesi. (Md. 84)

12. Meclis görüşmelerinin TV ile yayımı, (şeffaflık getirilmesi) (Md. 97)

13. Millî Güvenlik Kuruluna Meclis Başkanının ve grubu olan siyasi parti başkanlarının da dahil edilmesi. (Md. 118)

14. Devlet Güvenlik Mahkemesi yetkilerinin terör olaylarıyla sınırlandırılması (Madde 143)

15. Devlet fonlarının Sayıştayın denetimine tabi tutulması. (Md. 160)

*16. Yüksek Öğrenim Kurumlarının yönetiminde yeni düzenleme getirilmesi.
(Madde 103-13)'' (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:65-67)*

Bahse konu özet kısmında yer alan nispi temsil önerisi (md:67), özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasına imkan tanınması (md:133), maddi imkanlardan mahrum öğrencilere öğrenim desteği vaadi (md:42), memurlara sendikal hak verilmesi, memur maaşlarının hesaplanmasında eşel-mobil sisteminin benimsenmesi (md:55), memurların milletvekili adaylığı için istifalarının şart olmaktan çıkarılması (md:76), asgari ücretten vergi alınmaması (md:55), yaşlıların faydalandığı sosyal güvenlik güvencelerinden düşkünlerin de faydalanması olanağı (md:61), seçme yaşının 18' e düşürülmesi (md:67), seçilme yaşının 25'e indirilmesi (md:76), seçimlerin 4 yılda bir yapılması (md:77), anayasa mahkemesi nezdinde açılacak iptal davalarını açmaya yetkili organlar bakımından bu hakkın mecliste grubu olan tüm siyasi partilere ve meclis üye tamsayısının onda biri oranındaki milletvekillerine verilmesi önerisi (md:148,150), siyasi partilerin kapatılması davalarının duruşmalı olarak yapılması (md:69), milletvekillerinin parti değiştirmesi halinde vekilliklerinin düşmemesi (md:84), Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin yetkilerinin terör suçlarıyla sınırlandırılması (md:143), meclis görüşmelerinin televizyonda yayınlanması (md:97), Millî Güvenlik Kurulu'na TBMM başkanının ve mecliste grup kuran siyasi partilerin genel başkanlarının da eklenmesi (md:118), yüksek öğrenim kurumlarının yönetim yapısında değişiklikler yapılması (md:130) önerilerinin önemli bir kısmının zamanla anayasaya eklenmiş olması RP'nin taleplerinin zemininin kuvvetine işaret etmektedir.

Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi'nde ortaya koyulan önerilerin ne olduğuna dair karşılaştırmalı ve madde numaralı bir fihrist de tablo olarak metne eklenmiştir (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:68). Buna göre anayasanın 177 maddesinden 77 tanesinin aynen kalması öngörülmüş, 94 tanesinde değişiklik yapılması istenmiş, 1 maddenin teklif metninde değişiklik önerilmiş olsa da aynen de kalabileceği belirtilmiş, 1 maddenin aynı kalması öngörülmüş olsa da değiştirilebileceği de aktarılmış, 4 maddenin ise anayasanı tamamen çıkarılması teklif edilmiştir. Bunun yanı sıra anayasanın sonunda yer alan 16 adet geçici maddenin de kaldırılması önerilmiştir. Teklif metninde anayasa değişikliği kapsamında başlangıç metnine hiç değinilmemiş olması da dikkati çekmiştir.

RP'nin değişiklik uzlaşma teklifinde Cumhuriyetin niteliklerini düzenleyen Anayasanın 2. Maddesinde “insan haklarına saygılı” yerine, 1961 anayasasında olduğu gibi “insan haklarına dayalı” devlet anlayışına dönölmesi ve benzer şekilde “Atatürk Milliyetçiliğine bağlı” yerine, “Millî ” devlet olma anlayışına dönölmesi hususu ortaya koyulmuş, laik kelimesi madde metninden çıkarılmıştır, hemen peşî sıra alternatif olarak kabul edilebilecek maddenin yeni şeklinde “laik” kelimesi de eklenmiş ve madde metnine laikliğin anlamının 24. Maddede açıklandığı hususu ilave edilmiştir. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:69-70)

Devletin üniter yapısına, bayrağına, millî marşına ve başkentine ilişkin herhangi bir değişiklik öngörmeyen uzlaşma metninin, Anayasa'nın 3. Maddesine ilişkin tek önerisi ise “Devletin dili Türkçedir” ifadesini içeren kısmı “Resmî dil Türkçedir” şeklinde revize etmesi olmuştur. Bunun yanı sıra RP, anayasanın ilk 3 maddesini güvence altına alan 4. Maddeyi ise kaldırmayı teklif etmiştir. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:70-71) RP'nin anayasa maddelerinden çıkarılmasını teklif ettiği bu madde haricinde son bir madde ise anayasanın 134. Maddesidir ve bu madde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nu düzenlemektedir (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:126). RP, böylesine spesifik bir kurumun anayasada düzenlenmesi gerekli görmemiştir.

RP, teklif metninde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin anayasanın 13. Maddesine “Kanun temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz” cümlesini eklemiştir. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulmasına ilişkin 15. Maddeye ise “Din ve vicdan hürriyeti kısıtlanamaz” cümlesini eklemiştir. (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:73-74) RP din ve vicdan hürriyetine yönelik en kapsamlı ve özgürlükçü önerilerini ise anayasanın 24. Maddesi üzerinden yapmıştır (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:79-80).

RP, siyasi parti üyeliği için 18 yaşını doldurmuş olmayı yeterli görmekte, yükseköğretim kurumlarındaki akademisyenlerin siyasi partilere danışman olabileceğini öngörmektedir (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:96-97). RP teklif metninde, cumhurbaşkanının görev süresini 4 yıl olarak öngörmüş ve iki defadan fazla seçilememe şartı koymuştur (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:113).

RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Metni son bölümünde ise, maddeler üzerinden hangi anayasa maddesinde hangi değişikliklerin yapılmasını teklif ettiklerini sıralamaktadır:

“DEĞİŞTİRİLEN MADDELER

MADDE 2: Devletin niteliklerine, vatandaşlarına baskıyı önleyen ve hizmeti esas alan özelliği ilave ediliyor.

MADDE 3: Türkçe'nin resmi dil olma ilkesi getiriliyor.

MADDE 5: Devletin görevleri arasına (13. Maddeye aykırı özelliklerin kaldırılması) ilave ediliyor.

MADDE 6: Millet egemenliğinin kullanılmasında (Yetkili organları) yerine (Millî organlar) ibaresi konuluyor.

MADDE 13: Kanunla dahi temel hakların özüne dokunulmayacağı esası getiriliyor. Özel sınırlama yolu kapatılıyor.

MADDE 14: Hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması anlamında görülen lüzumsuz ifadeler kaldırılıyor.

MADDE 15: Savaş halinde hak ve hürriyetlerin durdurulmasında (Milletlerarası hukuk istisna) çıkartılıyor. Bu halde dahi din ve vicdan hürriyetinin kısıtlanamayacağı esası getiriliyor.

MADDE 17: Kişi dokunulmazlığında, yakalama ve tutuklama halleri için tanınan yetkilerin hiçbir şekilde kötüye kullanılamayacağı hükmü getiriliyor.

MADDE 19: Yakalanan kişinin hâkim önüne çıkarılması 48 saatten 24 saate; toplu suçlarda ise 15 günden 7 güne indiriliyor.

M. 20-2-22: Özel hayat, konut dokunulmazlığı ve haberleşme hürriyetlerinde yetkili merci emri için (yazılı olma) şartı getiriliyor.

MADDE 23: Yurt dışına çıkma hürriyetinin ancak soruşturma nedeniyle kısıtlanacağı kabul ediliyor.

MADDE 24: Laiklik açısından din ve vicdan hürriyetinin yapısı ortaya konuyor. Bu hürriyetin; açıklama, yayma, öğrenme, öğretme, yasama, ibadet hürriyetlerini kapsadığı ve bunların engellenemeyeceği, din ve dince kutsal şeylerin tahkir ve tezyif edilemeyeceği hükmü getiriliyor.

Din ve ahlak eğitiminin devlet kontrolünde ancak dinin temel ilkeleri doğrultusunda yapılacağı kabul ediliyor.

MADDE 26: Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetine konulan özel tahditler kaldırılıyor.

MADDE 27: Bilim ve sanat hürriyetinden özel tahditler kaldırılıyor.

MADDE 28: Basın hürriyetini sınırlayan dil yasağı kaldırılıyor, yetkili merci için (yazılı emir) şartı getiriliyor.

MADDE 29: Devletin süreli yayınların dağıtımına yardımcı olma ilkesi getiriliyor.

MADDE 30: Basın işletmeleriyle eklentilerinin hiçbir şekilde zabıt ve müsadere edilemeyeceği ve işletilmekten alıkonulamayacağı ilkesi getiriliyor.

MADDE 31: Kişi ve siyasi partilerin basın dışı kurum ve özel kitle haberleşme araçlarından yararlanabilecekleri ilkesi getiriliyor.

MADDE 33: Derneklerin izinsiz şube açabilecekleri hükmü maddeye ilave ediliyor.

MADDE 34: Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasının ancak kamu düzeni ile sınırlanacağı kabul ediliyor.

MADDE 35: Suç işlendikten sonra kanunla suç olmaktan çıkarılmışsa ceza verilemeyeceği ilkesi konuyor.

MADDE 42: Eğitim ve öğretim ihtiyacının sağlanmasının bir devlet görevi olduğu ilkesi getiriliyor.

MADDE 46: Kamulaştırma bedelinin ödenmesinde enflasyon kaybının telafisi imkânı kabul ediliyor.

MADDE 48: Makro plan ve projelerle özel sektörün, tekelleşmeye imkân vermeyecek şekilde desteklenmesi.

MADDE 49: Devletin iş bulamayanlara zaman zaman ne kadar yardımda bulunma imkânı getiriliyor.

MADDE 51: Memurlara sendika kurma hakkı getiriliyor.

MADDE 52: Sendikalardan siyaset yasağı kaldırılıyor.

MADDE 55: Asgari ücret tespitinde 4 kişilik ailenin esas alınacağı, bu ücretin vergiden muaf tutulacağı ve ayrıca memur maaşlarından Eşel-Mobil sisteminin uygulanacağı hükmü getiriliyor.

MADDE 58: Gençlerin bilgili, millî ve manevi değerlere bağlı olarak yetiştirileceği, kötü alışkanlıkların önleneceği ilkeleri getiriliyor.

MADDE 61: Düşkünler, sosyal korunma kapsamına alınıyor.

MADDE 63: Tarihi eser sahiplerini destekleme imkânı getiriliyor.

MADDE 65: Devlet görevlerinin yerine getirilmesinde ekonomik gelişmeler.

MADDE 66: "Vatandaşlık" kelimelerinin eklenmesi.

*MADDE 67: * Seçim sisteminin, millî iradenin TBMM'de adaletle temsiline imkân verecek nisbi temsil esasına dayanması* 10 milletvekiline kadar her il bir seçim çevresi. 10 milletvekilinden fazla illerde bölgelere ayırma.*

** Seçmen yaşının 18 olması.*

*MADDE 68: *Siyasi partilerin millî iradenin temsilcileri olduğu*

** Siyasi parti üyeliği 18 yaş*

** Üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilere danışman olabilecekleri.*

MADDE 69: Siyasi partilerin gençlik ve kadın kolları yasağının kaldırılması. Anayasa mahkemesinde davaların duruşmalı yapılması.

MADDE 73: Vergi ödemede kimseye mali gücünün nispetinde külfet yüklenemeyeceği esası.

MADDE 74: Milletvekilliğinde yaş sınırının 25 olması. Seçilme engellerinin daraltılması. Memur adayların istifa şartının kaldırılması.

MADDE 77: TBMM genel seçimlerinin 4 yılda bir yapılması.

MADDE 78: Milletvekili ara seçimlerinin 24 ila 30 ay arasında yapılması.

MADDE 81: Yemin metninin değiştirilmesi.

MADDE 84: Milletvekillerine parlamentoda parti değiştirme imkânı getirilmesi.

MADDE 88: Kanun müzakerelerinde çoğulcu demokrasi ilkelerine uyulması.

MADDE 90: Anlaşmaların anayasaya aykırılık iddiasının yapılamayacağı hükmünün metinden çıkartılması.

MADDE 91: KHK konusunda mutabakata göre yeni düzenleme.

MADDE 92: Yabancı kuvvetlerin yabancı ülke topraklarında faaliyetinin de TBMM iznine bağlanması ve bu yetkinin devredilmezliği.

MADDE 93: TBMM'nin Ekim ayında toplanması. Olağanüstü toplantı için 1/5 yerine, 1/ 10 milletvekili başvurusu.

MADDE 94: Meclis tartışmalarına sadece Meclis Başkanıyla Oturum Başkanının katılamayacağı.

MADDE 95: İçtüzük çoğulcu demokrasiyi esas alacak. TV yayınları dahil her türlü çalışmada buna uyulacak. Meclis'in TV ve radyosu olacak.

MADDE 96: TBMM'de toplantı yeter sayısı 2/5, karar yeter sayısı 1/3.

MADDE 97: TBMM Başkanı isterse, TV Meclis çalışmalarını yayınlamaya mecbur.

Bir parti grubu isterse, Meclis Başkanı TRT'ye müracaat zorunda.

MADDE 101: Cumhurbaşkanı görev süresi 4 yıl.

MADDE 110: Hükümet buhranını önlemek için istikrar puanı uygulaması.

MADDE 114: Seçim hükümetlerinin tarafsız başbakan ve altı tarafsız bakan ihtiva etmesi.

MADDE 118: Millî Güvenlik Kurulu'na TBMM Başkanı ile grubu olan siyasi parti başkanlarının dahil edilmesi.

MADDE 121: Olağanüstü halin onay ve uzatılmasının salt çoğunluk esasına bağlanması.

MADDE 122: Sıkıyönetim ilanının onay ve uzatılmasının salt çoğunluğun kabulüne bağlanması.

MADDE 127: Mahalli idarenin seçilmiş organlarının Bakan tarafından görevden alınmasının 10 gün içinde mahkemede karara bağlanması.

MADDE 130: Devlet üniversitelerinin kendilerince seçilmiş organları eliyle, özel üniversitelerin ise vakıf senedine göre yönetilmesi.

MADDE 133: Radyo ve TV Koordinasyon Kurulu teşkili. İzin almadan kurulma imkânı. Kamu düzeni, genel ahlaka uyma. Çoğulcu demokrasi ilkelerine uyma. Tarafsızlık, doğruluk.

MADDE 135: Meslek kuruluşlarından siyaset yapma yasağının kaldırılması.

MADDE 136: Diyanet İşleri Teşkilatının kamu kuruluşu haline getirilmesi.

MADDE 143: Devlet Güvenlik mahkemelerinin görev alanının dış güvenlikle ilgili suçlarla iç güvenlikle ilgili suçlara hasredilmesi.

MADDE 144: Adalet Bakanlığının hâkim ve savcılar teftişinin hâkim teminatı ve görev huzurunu ihlal etmeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi.

MADDE 145: Askeri yargıda ikinci fıkranın Tabii Hakim ilkesine göre yeniden düzenlenmesi.

MADDE 146: Anayasa Mahkemesi üyelerinin ön şartları haiz adaylar arasından millet tarafından seçilmesi ve Anayasa mahkemesi üyelerine siyaset yapma yasağının getirilmesi.

M.147-151: Gerek şekil gerek esas bakımından grubu olan siyasi partilere Anayasa mahkemesine müracaat hakkı tanınması, dava açma süresinin 90 güne çıkartılması.

M.153-154: Anayasa ve Yargıtay kararlarının mutlaka gerekçeli olması.

MADDE 160: KİT'lerin ve fonların Sayıştay denetimine tabi olması.

MADDE 166: Planlamada manevi kalkınmaya da yer verilmesi.

MADDE 169: Orman işletme hakkının orman köylüsüne devredilebilmesi.” (RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, 1996:142-150)

3.4. Fazilet Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı

Fazilet Partisi, Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından kurulmuş bir partidir ve 28 Şubat askeri müdahalesinin etkileri altında siyasi varlığını sürdürmüş ve kurulduktan yaklaşık 3,5 yıl sonra yine Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

Fazilet Partisi'nin anayasa yaklaşımına ilişkin belgeler; parti programı mesabesindeki 1998 tarihli Kalkınma Programı, 1999 tarihli Seçim Beyannamesi ve yine 1999 tarihli Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı'dır.

FP 1998 tarihli Kalkınma Programı'nın "Giriş" kısmında hukuk devleti ve demokrasi vurgusu yapmaktadır; ülkenin gelişimi için değişim ve yenilik programına ihtiyaç duyulduğunu dile getirmektedir (FP Kalkınma Programı, 1998:1-2). Parti amacını Atatürk ilke ve devrimlerinin Anayasada ifadesini bulduğu, Demokratik, Laik ve Sosyal Hukuk Devleti anlayışı içinde ifade etmektedir. Gerçek demokrasi, geniş anlamda insan hak ve özgürlükleri, millet iradesinin üstünlüğü, düşünce ve ifade, din ve vicdan, hür teşebbüs özgürlüğü, barış, dünya devletleriyle karşılıklı menfaatlere dayalı ilişki, sosyal ve ekonomik kalkınma, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedeflenmekte; dil, din, mezhep, meşrep, ırk ayrımı gözetilmemesi, haksızlığın, adaletsizliğin, çifte standardın, yolsuzluğun, insanlara zulüm ve baskının ortadan kaldırılması gaye edinilmektedir (FP Kalkınma Programı, 1998:3).

FP, millet iradesinin üzerinde hiçbir irade olmadığını kabul etmekte, TBMM'yi halkın serbest oyuyla seçilmiş üyelerden oluşan, millî iradenin tecelli ettiği en yüksek kuruluş olarak nitelendirmekte; temel hak ve özgürlükleri ise milletin ferlerinin vazgeçilmez hakkı olarak görmektedir (FP Kalkınma Programı, 1998:4). Parti, sosyal devlet anlayışını benimsemekte, insanların refah ve mutluluğunu hedef edinmektedir (FP Kalkınma Programı, 1998:5). Fazilet Partisi, icraat sahalarıyla ilgili kendisinden önce var olan Millî Görüş partilerinin temel yaklaşımlarını yinelemektedir (FP Kalkınma Programı, 1998:5-27, 31-36).

FP devlet anlayışında, devletin kutsallığı yerine insan hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığını ön plana çıkaran insan merkezli bir politika sergilemektedir (FP Kalkınma Programı, 1998:29). Yargı sisteminin verimli ve süratli hizmet verebilmesi için uzlaşma veya zorunlu tahkim önerilerini yeni bir teklif olarak ortaya koymaktadır (FP Kalkınma Programı, 1998:30).

FP 1999 tarihli Seçim Beyannamesi'nde de ana hatlarıyla kendisinden önceki Millî Görüş partilerinin vaatlerini, eleştirilerini, yaklaşımlarını yinelemiş; bunun yanı sıra daha demokratik, daha özgürlükçü ve daha birey merkezli öneriler getirmiştir. Bu beyannamede

benimsenen anlayışı özetleyen bakış açısı “devlet demokratik, yönetim temiz, toplum özgür olacak” sloganında vücut bulmuştur (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:6).

FP bu beyanname ile devlet anlayışını:

“• Bireylerin mutluluğunu sağlayıp, ülkenin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak üzere, ülke ve toplumun iç ve dış güvenliğini tesis etmek

• Adalet hizmetlerini temin etmek

• Temel hak ve hürriyetlerin hiçbir baskıya maruz kalmaksızın kullanılmasını sağlamak

• Kamu maliyesini düzenlemek

• Sosyal barış ve huzurun önündeki engelleri kaldırmak

• Eğitim-, sağlık, ulaşım, enerji ve güvenlikle ilgili altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek

• İktisâdi ve içtimai alanda özel girişim ve faaliyetleri kolaylaştırıcı tedbirleri almak

• Yardıma muhtaç kişi ve gruplara şefkat elini uzatmak

• Kamu düzeninin, hukukun üstünlüğü anlayışı çerçevesinde sürdürülmesini sağlamak” olarak sıralamıştır. (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:7-8).

FP, kendi iktidarlarında “Anayasalı devlet” anlayışından, “Anayasal devlet” anlayışına geçileceğini söylemiş (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:9), yerel yönetimler reformunu ise yönetim anlayışındaki merkezîyetçilikten kurtulma hedefiyle benimsemiştir (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:10-11).

FP seçim beyannamesinde de hukuk devleti ve demokrasi idealini güçlü bir şekilde dile getirmiştir:

“Türkiye gerçek anlamda bir hukuk devleti olmalıdır. Hiçbir gerekçe ülkemizde hukuk devletinin evrensel normlara uygun olarak tesisini ve hukuka bağlı bir yönetim tarzını engellememelidir. Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerini korumadan demokrasiyi koruma ve geliştirmenin de imkânı yoktur.

Hukuk devletinde bireyler inançlarına, düşüncelerine, hayat tarzlarına, ideolojik ve siyasi eğilimlerine göre bir ayırım yapılmaksızın kanunlar önünde eşittir. Fazilet Partisi de bütün vatandaşlarımızı eşit ve birinci sınıf vatandaş olarak görmektedir.

Demokratik hukuk devleti anlayışında, devletin yapılanması ve işleyişi, hukukun evrensel ilkelerine uygun olmalı ve halkın iradesini yansıtmalıdır. Bu itibarla Fazilet Partisi, bazı önemli kurumların oluşumları ile görev ve yetkilerinin yukarıda belirtilen ölçülere uygun olarak yeniden belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir.

Fazilet Partisi, Türkiye'nin gerçek bir hukuk devleti olmasını hedeflemektedir. Demokratik ve insan haklarına saygılı bir ülke olmanın önündeki engeller kaldırılacaktır. Demokrasinin ülkemizde çağdaş normlara uygun olarak işletilebilmesi Fazilet Partisi'nin en başta gelen hedefidir” (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:18-19).

FP anayasada değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif edilemeyeceği belirtilen hükümlerin dışında, yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve bu anayasanın Türkiye'nin gelişme ve hedeflerine rehberlik edecek “yeni yüzyıl Anayasası” olması gerektiğini savunmuştur. Parti, temsili demokrasiden doğrudan demokrasiye doğru geçişin teknolojik gelişmeler karşısında kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür. (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:19)

Beyannamede anayasanın temel bazı konularda radikal değişikliklere uğraması gerektiği belirtilmiştir:

“• Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerini hayata geçirmeye elverişli yeni bir Anayasa ihtiyacının ulaştığı zaruretler göz önünde bulundurularak, toplumsal bir uzlaşma ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki standartlara uygun, Cumhuriyeti ve halkımızın kazanımlarını koruyan yeni bir Anayasa hazırlanacaktır.

• Hukuk devleti ilkesi, idarenin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi tutulmasını gerektirmektedir. Bu itibarla, öncelikle Anayasanın 125. maddesi değiştirilerek, Cumhurbaşkanının işlemleri, Hakimler ve Savcılar Yüksek

Kurulu ile Yüksek Askerî Şûra kararları da dahil olmak üzere idarenin bütün eylem ve işlemleri yargı denetimine tabi kılınacaktır. Fazilet Partisi hukuka uygun davranma kararlılığını taşıdığından, idarenin bazı eylem ve işlemlerinin yargı denetimi dışında tutulması için hiçbir neden görmemektedir.

- *Anayasada ve kanunlarda hak aramanın önüne konulan bütün engeller kaldırılacaktır. Bu amaçla, yargıya başvuru kolaylaştırılacak ve özellikle son yıllarda, haklarını yargı organlarında aramak durumunda kalanları caydıracak ölçüde yükseltilmiş bulunan yargı harçları düşürülecektir.*
- *Bilgisayar ve kitle iletişim teknolojisinin ulaştığı seviye de dikkate alınarak, referandum kurumundan etkin bir biçimde yararlanılması sağlanacaktır. Bütün ülkeyi ilgilendiren temel sorunlar için ülke çapında; yerel sorunlar için mahalli düzeyde referanduma gidilebilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılacak ve halkımızın doğrudan demokrasinin bu imkanından sık sık yararlanması sağlanacaktır” (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:19-20)*

FP, 1999 tarihli bu beyanname ile yasama organına ilişkin de bir reform arzulamış ve seçimlerde halk etkinliğinin artırılmasını demokrasi açısından zorunlu görmüştür. Seçimlerde çok tercihli bir yapı hedeflemiş, bu meyanda siyasi partilerin iç yapısının da demokratikleştirilmesi gerekli görülmüştür (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:20-21).

Diğer Millî Görüş partileri gibi FP de milletvekili sayısının düşürülmesini istemiştir; bunun yanı sıra partinin hukuktaki boşluk durumlarına karşı “yasama yorumu” yönteminin tekrar işletilmesi teklifi ise, parti geleneğinde bir ilk olarak dikkati çekmiştir (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:21).

Fazilet Partisi, yasama reformu kapsamında şunları önermiştir:

- *Seçimin her aşamasında halkın önüne ne kadar çok tercih konulursa, sonuçların da o ölçüde sağlıklı olacağı düşüncesiyle, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri Hakkında Kanun değiştirilecektir.*
- *Siyasi partilerin iç işleyişlerinin demokratikleştirilmesini teminen, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu değiştirilecektir.*
- *Milletvekili sayısı azaltılacaktır.*

- *Evrensel bir kurum olan ve parlamenterleri gayrimeşru baskılara karşı korumak suretiyle, esasen halk için de bir teminat olarak öngörülen müesseselerin de sarsılmaması gerektiği göz önünde bulundurularak, milletvekili dokunulmazlığı yeni bir yaklaşımla ele alınacaktır.*
- *TBMM içtüzüğü değiştirilerek yasama çalışmaları hızlandırılacaktır.*
- *Yasama yorumu Anayasada ve TBMM İçtüzüğünde yeniden düzenlenerek, hukuk sistemimizde önemli bir boşluk doldurulacaktır.*
- *Parlamenter sisteme halkımızın doğrudan katılımını sağlamak amacıyla, belli sayıda bir vatandaş grubunun imza toplayarak TBMM ne kanun teklif edebilmesini sağlayan Anayasa ve içtüzük değişikliği yapılacaktır” (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:22-23).*

FP seçim beyannamesinde “yürütme reformu” da gündeme getirmiş ve yürütme yapısının fonksiyonel hale getirilmesini amaçlamıştır:

“• Bakanlar Kurulu, etkin ve verimli çalışmasını sağlamak üzere küçültülecek; 3046 sayılı Kanun değiştirilerek devlet bakanlarının sayısı yirmiden beşe indirilecektir. Ayrıca, 3056 sayılı kanun değiştirilerek, Başbakanlık da hizmet bakanlığı olmaktan çıkarılacaktır.

• Anayasanın "yürütme" ile ilgili bölümünde düzenlenen Millî Güvenlik Kurulu, yükseköğretim kurumları ve YÖK gibi kuruluşların örgütlenme biçimleri ile görev ve yetkileri batı tipi demokrasilerdeki eşdeğerlerine paralel bir şekilde yeniden düzenlenecektir. Bu amaçla 2945, 2547 sayılı kanunlarda değişikliğe gidilecektir. YÖK'ün oluşumuna halk iradesinin yansıtılmasını kolaylaştırmak amacıyla, RTÜK ve Sayıştay'da olduğu gibi. YÖK üyelerinin de TBMM tarafından seçilmesi sağlanacaktır” (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:24).

Fazilet Partisi, “yargı reformunu” da zorunlu görmüş ve yargıya her geçen gün azalan güveni bunun gerekçesi saymıştır. Bağımsız ve tarafsız bir yargı sistemi arzulayan parti, bu doğrultuda hakimlik teminatının güçlendirilmesini elzem kabul etmiştir. Parti, Anayasa Mahkemesi’nin ve Danıştay’ın üyelerinin bazılarını TBMM’nin seçmesini, sonraki süreçte ise yargı mensuplarının halk oylaması ile seçilmesini teklif etmiştir. (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:25-26).

Yargı alanında tahkim ve sulh müesseselerinin etkin kullanımı, mahkemelerin iş yükünün azaltılması, sadece adliyenin emrinde olacak adli kolluk biriminin kurulmasını da öneren parti yargı reformuna ilişkin tekliflerini şöyle sıralamıştır:

** 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu değiştirilerek, yargının bağımsızlığını güçlendirmek ve tarafsızlığını sağlamak amacıyla, hâkim ve savcıların terfî sistemleri yeniden düzenlenecektir. Hâkim ve savcıların terfilerinde esas ölçünün yüksek mahkemelerden aldıkları notlar değil, toplam dosya sayıları içinde karara bağlanıp kesinleşen davalar olması sağlanacaktır. Bu sistem, hâkim teminatın güçlendireceği gibi, mahkemelerin çalışmalarını da hızlandıracaktır.*

** Hâkim ve savcılarla diğer yargı mensuplarının mali hakları da iyileştirilecektir.*

** Yargı hatalarından zarara uğrayanların bu zararlarının, dava açmadan tazmin edilebilmesini teminen genel bütçeden kaynak ayrılacaktır.*

** Yargı mensuplarının halk oyuyla seçilmesi konusunda gerekli altyapı hazırlanıncaya kadar Anayasa Mahkemesi üyelerinin tamamının ve Danıştay üyelerinin cumhurbaşkanınca seçilen bölümünün TBMM tarafından seçilmelerini öngören düzenlemeler yapılacaktır.*

** Yargıda birliği bozan mevcut yapı düzeltilenecektir. Sivil kişilerin askeri mahkemelerde yargılanmalarını önleyici hukuki düzenlemeler gerçekleştirilecektir.*

** DGM'lerin kaldırılması; bunların görev alanına giren suçların genel yetkili ceza mahkemelerine bırakılması, terör ve örgütlü suçlar gibi konuların, bu alanlarda ihtisaslaşacak genel yetkili ceza mahkemelerinde yargılanması amacıyla gerekli Anayasal ve kanuni düzenlemeler gerçekleştirilecektir.*

** Genel mahkemelerin belirli konular üzerinde ihtisaslaşmalarını sağlayacak tedbirler alınarak, yargının hızlandırılması ve yargı hatalarının azaltılması sağlanacaktır. Bu çerçevede çocuk mahkemelerinin sayısı artırılacak ve aile hukuku ile ilgili davaları görmek üzere aile ihtisas mahkemeleri kurulacaktır.*

** Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usul Kanunları ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu değiştirilerek, mahkemelerin hızlı bir şekilde karar vermeleri kolaylaştırılacak; yargının geç işleminin önemli sebeplerinden biri olan yargı elemanlarının sayıları ile niteliklerini yükseltecek tedbirler alınacaktır.*

** Özellikle bilgisayar teknolojilerinden azami ölçüde yararlanılmasını sağlamak üzere bütün yargı kuruluşlarında otomasyon tamamlanarak, uzun zaman alan ve davaların uzamasına yol açan "talimatla ifade alınması", "bilirkişi raporunun beklenmesi" gibi problemlere son verilecektir.*

** Delillerin noksansız ve hızlı bir şekilde toplanması ve bu suretle yargılamanın hızlandırılması amacıyla, adli makamların emir ve denetimi altında adli kolluk kurulacaktır.*

** Gelişmiş batı ülkelerinde bilhassa özel hukuk problemlerinin çözümünde çok sık başvurulmuş tahkim kurumundan azami ölçüde faydalanmayı sağlayacak yeni düzenlemeler yapılacaktır. Ayrıca, Hukuk Yargılama Usulü Kanunundaki sulh kurumunun kullanılmasını kolaylaştıracak düzenlemeler yapılarak, mahkemelerdeki iş yükü azaltılacaktır.*

** Hakim, savcı ve diğer personel açığı kapatılarak, mahkemelerin daha etkin ve verimli bir biçimde çalışmaları sağlanacaktır.*

** CMUK'un savunma hakkı ile ilgili hükümleri yeniden gözden geçirilerek, savunmanın pozisyonu çağdaş ülkeler düzeyine yükseltilecek; özellikle savunma makamının duruşmalardaki durumu savcılık makamı ile paralel hale getirilecektir. Bazı suçlar ve*

İhtilaflar için zorunlu savunma sistemine geçilecektir” (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:27-30).

FP, af yetkinin sadece devlete karşı işlenen suçlarla sınırlı olması gerektiğini savunmuş; kişilere karşı işlenen suçlarda ise doğrudan ve dolaylı mağdurların rızasını af için ön şart koşturmuş (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:33).

Fazilet Partisi, anayasadaki “insan haklarına saygılı devlet” anlayışından, “insan haklarına dayalı devlet” anlayışına geçilmesini çağdaş anayasa mantalitesinin gereği olarak görmüş;

insan haklarının dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez oluşuna dikkat çekmiştir (FP Seçim Beyannamesi, 1999a:35).

Fazilet Partisi, 1999 yılında “Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı” sunarak; hem 1998 tarihli Kalkınma Programı’nda hem de 1999 tarihli Seçim Beyannamesi’nde ileri sürdüğü teklifleri gerekçeli olarak somutlaştırmıştır.

FP, bu değişiklik teklifi metin taslağında ilk olarak anayasanın başlangıç kısmını anayasadan çıkarmayı önermiştir, zira bu kısmın bir hukuk normu olmaktan çok ideolojik bir yapıda olduğunu savunmuştur (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:1). Parti, bu görüşüne rağmen her nasılsa, teklif metninde başlangıç kısmını anayasa metnine dahil gören anayasa maddesini “aynen muhafaza edilmiştir” kaydıyla değerlendirmiştir ((FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:121).

RP’nin 1996 anayasa değişiklik teklifinden büyük ölçüde yararlandığı görülen bu yeni taslak, RP teklif metninden farklı olarak, anayasanın 4. Maddesinin aynen muhafazasını teklif ederek bu düşüncesinde geri adım atmıştır ((FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:3).

FP temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ve kötüye kullanılamamasına ilişkin anayasanın 13. ve 14. Maddelerini tek bir maddede birleştirmiş ve daha özgürlükçü, sınırlamaları sınırlayan bir anlayış ortaya koymuştur ((FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:6-7). Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulmasını düzenleyen anayasanın 15. Maddesinde ise ölçülülük ilkesinin etkisini barındıran bir düzenleme önerilmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:8). Özel hayatın gizliliğine müdahale şartını içeren, anayasanın 20. Maddesindeki “*adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır*” hükmünü, “kanunun gösterdiği istisnalar dışında hiçbir şekilde ve hiçbir yolla dokunulamaz” ibaresiyle tahkim etmeyi öngörmüş; konut dokunulmazlığının ancak yetkili merciin yazılı emri şartıyla sınırlı olarak ihlal edilebileceğini düzenlemiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:12-13). Düşünce ve ifade hürriyetini, basın özgürlüğünü sınırlayıcı ibareleri mevcut anayasa metninden çıkarmayı önermiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:16-19). Basın araçlarının korunmasını öngören anayasa maddesindeki tüm kayıtları, değişiklik metni ile kaldırmayı önermiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:20). Anayasanın toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme

hakkını içeren 34. Maddesindeki sınırlayıcı kayıtların tümü bu taslak ile devre dışı bırakılmak istenmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:23-24). Eğitim ve öğrenim hakkının da en geniş şekilde kullanılmasını öneren parti, eğitim öğretim dili olarak Türkçeyi benimsemiş; yabancı dille eğitim imkanını zorlaştıran anayasa maddesini yumuşatmıştır (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:27).

FP taslak metin ile Anayasa'dan devletleştirme kavramını çıkarmayı, özelleştirmeyi ise muhafaza etmeyi öngörmüştür (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:30-31). Asgari ücretten vergi alınamayacağı teklifi bu taslakta da yer bulmuştur (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:35). Konut hakkı konusunda sadece devletin değil, yerel yönetimlerin de inisiyatif kullanmasını önermiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:36).

Mahkumların oy kullanamayacakları hususunu düzenleyen anayasanın 67. Maddesinin ilgili kısmında “taksirli suçlardan mahkûm olanlar hariç” ibaresi teklif edilmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:40), bu husus ilerleyen yıllarda anayasa değişikliğinin de konuları arasında yer almıştır. Siyasi partilerin kapatılma şartlarında da özgürlükçü bir yaklaşım sergileyen FP, partinin kapatılmasına sebebiyet veren kişinin parti üyeliğinden yasaklanmasını 4 yıl ile sınırlamayı teklif etmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:42-43).

FP, milletvekili seçilme yaşını düzenleyen anayasanın 76. Maddesindeki 30 yaş sınırını, 25’e indirmeyi ve memurların da istifa etmeksizin aday olmasına imkan tanımayı teklif ederken; milletvekili seçilme yeterliliğine dahil olan “*taksirli suçlar hariç bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar*” ifadesini, hapis cezaları bakımından 2 yıl, ağır hapis cezaları bakımından da 1 yıl ile alt sınıra tabi tutmuştur (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:45-46). FP, milletvekili seçimlerinin de 5 yıl yerine 4 yılda bir yapılmasını önermiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:47). Parti uzlaşma teklifinde milletvekilliği andını da değiştirmeyi önererek: “*Devletin bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü koruyacağıma; milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, hukukun üstünlüğüne, demokratik ve laik Cumhuriyete, Atatürk ilke ve inkılaplarına ve Anayasa’ya bağlı kalacağıma ve halkın mutluluğu için çalışacağıma namusum üzerine and içerim*” yeni and içme metnini de ortaya (FP Anayasa

Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:50). Yasama dokunulmazlığını düzenleyen anayasa maddesine “*milletvekillerinin ceza yargılamalarının Yargıtay’da yapılmasına*” ilişkin hüküm eklenmesini önermiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:52). Milletvekilliğinin düşürülmesi şartlarını da sınırlayan parti, eylemleri sebebiyle partinin kapanmasına sebep olan milletvekillerinin TBMM üyeliklerinin düşürülmesini uygun bulmamıştır (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:54-55).

FP, değişiklik taslağında referandum müessesesini yine gündeme getirmiş, TBMM’ye yönelik anayasanın 87. Maddesine “temel hak ve özgürlüklerin dışında gerekli gördüğü konuları referanduma sunmak” yetkisini içeren bir ekleme yapılmasını teklif etmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:56-57). FP, “*kanunlar ile milletlerarası andlaşmalar arasındaki uyumsuzluklarda milletlerarası andlaşmalar esas alınır*” (FP Anayasa Değişiklik Uzlaşma Teklif Metni Taslağı, 1999b:58) demek suretiyle, bu konuda MSP dönemi yaklaşımından tamamen uzaklaşmıştır. Fazilet Partisi, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini düzenleyen anayasa maddesinde de sınırlayıcı koşullar öngörmüştür (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:59-60).

Fazilet Partisi’nin yürütme alanına ilişkin ilk önerisi cumhurbaşkanının niteliklerine ilişkin olmuştur:

“Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde grubu bulunan siyasi partiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden en az yirmi milletvekili, son genel seçimde aldıkları oy oranları ayrı ayrı veya birlikte %5 veya daha fazla olan siyasi parti veya siyasi partiler ve en az 30 seçim bölgesinin il genel meclisi, belediye başkanı, belediye meclis üyesi toplamının üçte birinin teklifleri ile, 40 yaşını doldurmuş ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından dört yıllık bir süre için halk tarafından seçilir. Süresi dolan Cumhurbaşkanı, aynı usulle yeniden seçilebilir, ancak bir kimse iki dönemden fazla Cumhurbaşkanı seçilemez.” (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:67).

FP, cumhurbaşkanının görev süresi ve dönem süresi ile ilgili teklifinde RP’nin teklifi ile uyumlu hareket etmiştir, cumhurbaşkanı seçimi usulünde ise sürelerle ve oranlara yönelik

yeni teklifler sunmuştur (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:68-69).

FP, cumhurbaşkanının yetkilerine ilişkin teklifinde Yükseköğretim Kurulu üyelerini, üniversite rektörlerini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı vekilini, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Üyelerini seçmek yetkilerini çıkarmıştır; dayanak noktası olarak da üniversitelerin özerkliği ve yargı organlarının bağımsızlığı ilkelerini işaret etmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:72).

FP, yürütme erkinin diğer kanadını temsil eden Başbakan'ın yasama dokunulmazlığına ilaveten yasama sorumsuzluğu zırhına da bürünmesini gerekli görmüştür (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:76). Parti, Millî Güvenlik Kurulu'nun yapısına ilişkin de RP'nin teklifini benimsemiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:80-81).

FP taslak metinde, yargı erkinin görev sahasına ilişkin bazı tekliflerde de bulunmuştur. Örneğin, Cumhurbaşkanının yalnız karar vereceği işlemler ile Yüksek Askeri Şura'nın kararlarını yargı denetimi haricinde bırakan anayasa hükmüne yer vermemiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:86). Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni düzenleyen, Anayasa'nın 143. Maddesinin kaldırılmasını önermiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:99). Hakimlerin ve savcılarının görevleri sebebiyle işledikleri suçlar yönünden Adalet Bakanlığı'nı yetkili kılan anayasa hükmünün değiştirilerek, bu yetkinin Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na verilmesi teklif edilmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:100).

FP, Anayasa Mahkemesi denetimi dışında tutulmuş olan olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerini de hem esas hem de şekil yönünden Anayasa Mahkemesi denetimine sokmayı istemiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:103). Parti, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin seçim usulünü de değiştirmeyi önermiştir: *“Kurulun 5 asıl ve 3 yedek üyesi Yargıtay Genel Kurulunca kendi üyeleri arasından; 2 asıl ve 1 yedek üyesi Danıştay Genel Kurulunca kendi üyeleri arasından; 4 asıl ve 3 yedek üyesi birinci sınıfa ayrılmış, Yargıtay üyesi olmayan Hâkim ve Savcılar arasından 4 yıl için gizli oyla seçilirler. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilirler. Kurul, seçimle gelen asıl üyeleri arasından bir başkan, bir başkanvekili seçer. Adalet Bakanlığı Müsteşarı,*

kurulun tabi üyesi olup, ancak oy kullanamaz” (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:111).

Parti, üniversite rektörlerinin ve fakülte dekanlarının ilgili birimlerdeki öğretim üyelerince seçilmesini önermiş ve gerek yöneticilerin gerekse öğretim elemanlarının üniversite dışında hiçbir merci tarafından görevden uzaklaştırılamayacağı esasını benimsemiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:91). Parti taslak metinde ilgili maddede Yükseköğretim Kurulu ibaresine hiç yer vermemiştir, YÖK’ü kaldırma vaadini hayata geçirmiştir; YÖK yerine nitelikleri farklılaştırılmış “Yükseköğretim Planlama Koordinasyon ve Denetleme Kurulu” oluşturulmasını öngörmüştür (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:92-93).

FP taslak metni, RP’nin uzlaşma metninden farklı hareket ederek Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu’nu düzenleyen, anayasanın 134. Maddesine dokunmamayı seçmiştir (FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı, 1999b:94).

3.5. Saadet Partisi Dönemi Anayasa Yaklaşımı

Saadet Partisi’nin kuruluş yıllarından itibaren özellikle 1996 tarihli RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Metni’ni ve 1999 tarihli FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Teklif Metni Taslağı’nı benimsediği ve yeni radikal öneriler getirmediği gözlemlenmiştir. Saadet Partisi’nin anayasa yaklaşımına ilişkin incelenmesi gereken en önemli belge partinin 2019 tarihinde yenilediği parti programıdır.

SP 2019 tarihli parti programında siyaset anlayışını “kutuplaştırıcı değil, kucaklayıcı”, “ayrıştırıcı değil, birleştirici”, “kuvveti değil, Hakkı üstün tutan”, “siyasi rantı değil, halka hizmeti esas alan” anlayış olarak ortaya koymuştur (SP Parti Programı, 2019:6-7). SP, yönetim anlayışını ise “*adalet, liyakat, istişare, ahlak, şeffaflık ve denetim, plan ve program*” ilkeleri temelinde açıklamıştır (SP Parti Programı, 2019:7-9). Partinin vizyonu “tam bağımsız bir Türkiye, özgürlüklerin teminat altına alındığı bir Türkiye, müreffeh bir Türkiye, güçlü bir Türkiye, öncü bir Türkiye” hedefleriyle belirtilmiştir (SP Parti Programı, 2019:9-10). SP’nin 2019 tarihli parti programı “Türkiye Vizyonumuz” başlığı ile demokrasi, insan hakları ve özgürlükler, hukuk ve adalet, seçim sistemi ve siyasi partilere ilişkin açılımlarını ortaya koymuştur.

SP insan hakları ve özgürlükleri, demokrasinin kâmil manada uygulamanın garantisi olarak görmekte; doğal haklar teorisine yaslanan bir anlayışla bu hakların ve özgürlüklerin kişiye doğuştan bahşedildiğini kabul etmekte, bunların evrensellik, devredilemezlik, bölünmezlik, birbirine bağlılık, eşitlik ve sorumluluk özelliklerine vurgu yapmaktadır (SP Parti Programı, 2019:11). Devletin ve erkleri olan yasama, yürütme, yargının en temel görevinin insan hakları ve özgürlükleri korumak olduğunu ifade eden SP, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeden bu hakların ve özgürlüklerin tatbikini istemektedir (SP Parti Programı, 2019:11). Parti programı:

“• Demokrasinin tam anlamıyla teşekkül ettirilmesi için gerekli düzenlemeler hızla gerçekleştirilecektir.

• İnancı, ırkı, mezhebi ne olursa olsun bütün vatandaşlarımıza temel insan hakları hiçbir pazarlık konusu yapılmadan teslim edilecektir.

• Bir fikir ya da düşüncenin ifade edilebilir olmasının ölçütü hakaret ve şiddet içermemesidir. Hiçbir iktidarın, hoşuna gitmeyen düşüncelerin ifade edilmesini kısıtlama ve bu düşüncenin sahiplerini cezalandırma hakkı yoktur. Düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki bütün engeller kaldırılacaktır.

• Halkın haber alma hakkının ve özgürlüğünün garanti altına alınabilmesinin yanı sıra şeffaf ve hesap verebilen bir yönetimin olabilmesi için radyo, televizyon ve gazeteler başta olmak üzere medyanın objektif ve tarafsız olması, medya sahiplerinin de sadece medya ile ilgili alanlarda faaliyet göstermesi sağlanacaktır.

• Milletimizin tüm fertlerinin vergileriyle finanse edilmesine rağmen iktidarların halk üzerindeki propaganda aracına dönüşen kamu yayın kuruluşları gerçek anlamda kamu yararı için çalışan kurumlara dönüştürülecektir. Bu iletişim kuruluşlarının bütün toplumu ve kamuoyunu doğru bilgilendirecek şekilde hareket etmesi sağlanacaktır.

• Fiili olarak hiçbir suça karışmamış tutuklu ve yargı baskısı altındaki siyasilerin ve gazetecilerin hakları korunacaktır” (SP Parti Programı, 2019:11-12) şeklinde bir yaklaşımla insan hakları konusunda geniş bir yelpaze aralamıştır.

Parti, hukuk ve adalet anlayışını ortaya koyarken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini eleştirmiş ve bu istemin ciddi yapısal sorunlar içerdiğini, bu sistemle birlikte yasamanın yürütme nezdindeki denetim gücünün kaybettiğini, yürütmeyi denetlemesi icap eden yargının da yürütmenin etkisi altına girdiğini savunmuştur. Yargıda mevzuata dair sorunların yanı sıra gereksiz iş yüküne de dikkat çeken parti, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yeniden yapılandırılmasını zaruri görmüştür:

“• Kamu yararını, halkın menfaatini, insanların temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almak amacıyla birbirinden ayrı fakat birbirini denetleyen ve dengeleyen kuvvetler ayrımı sistemini tesis edecektir.

- Adaletin hızlı ve tam olarak tecelli etmesi için gerekli tedbirleri alacaktır.*
- Merkezi yönetimin işlemlerinde etkin, şeffaf ve israftan uzak bir hizmet kalitesi sağlanacak, vatandaşlarımızın ihtiyaçları ve memnuniyetleri gözetilerek gerekli bütün düzenlemeler hayata geçirilecektir.*
- Geniş bir toplumsal uzlaşma ile insan haklarını teminat altına alan, hak ve adalet merkezli yeni bir anayasa hazırlanacaktır.*
- Yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı tam anlamıyla tesis edilecektir.*
- Yargı reformu yapılacaktır. Yargı reformu vatandaşların, baroların, hâkimlerin, savcılarının, uzmanların ve akademisyenlerin görüş, öneri, talep ve şikâyetleri dikkate alınarak hayata geçirilecektir.*
- Adaletin hızlı işletilmesi için usul kanunlarında gerekli düzenlemeler yapılacaktır.*
- Yapısal reformlar sayesinde siyaset ve yürütme, yargıya müdahale edemeyecek; yargının siyasallaşması yolu bir daha açılmamak üzere kapatılacaktır.*
- Halkın oyları ile seçilmiş olan milletvekilleri ve belediye başkanları hakkında herhangi bir iddia varsa gereği hukuk devleti çerçevesinde yapılacaktır. Haklarında suçlamalar bulunan milletvekilleri ve belediye başkanlarının mahkeme kararıyla kesinleşen hüküm bulunmadığı müddetçe tutuksuz yargılanmaları için gerekli kanuni düzenlemeler yapılacaktır.*

• *Hâkim ve savcılarının meslek içi eğitimlerine önem verilecek ve mesleklerindeki ihtisaslaşmaları teşvik edilecektir*” (SP Parti Programı, 2019:12-13).

SP parti programında seçim sistemi ve siyasi partilere ilişkin önerilerde eşitlik ve adalet vurgusu yapılmıştır:

“• *Seçim sistemi adil bir yapıya kavuşturulacaktır.*

• *Seçim sistemi sosyal adalete ve milletimizin beklentilerine uygun hale getirilecektir.*

• *Seçim barajı kaldırılacaktır.*

• *Siyasi partilere devlet yardımının seçime katılan partiler arasında hiçbir ayırım yapılmadan aldığı oy oranına göre adil bir şekilde paylaştırılması sağlanacaktır.*

• *Siyasetin finansmanı şeffaflaştırılacak, bu yönde gerekli her türlü yasal düzenleme ivedilikle gerçekleştirilecektir.*

• *Hiçbir merci tarafından seçim döneminde denetimsiz ve hesap verilmeyen kamu harcaması yapılmaması için gerekli tedbirler alınacaktır. Seçim kampanyalarında kamu kaynaklarının siyasi partiler tarafından kullanılmasını engelleyecek yasal düzenlenmeler yapılacaktır.*

• *Seçimlerin güven ortamında gerçekleştirilmesi için seçim süresince içişleri, ulaştırma ve adalet bakanları değiştirilecek, vali ve kaymakamların seçimlere müdahale etmesinin önüne geçilecektir.*

• *Referandum müessesesine daha fazla işlerlik kazandıracak önemli yasalar milletimizin onayına sunulacaktır. Referandumun güvenli, kolay ve hızlı yapılmasını sağlamak için e-devlet dâhil bütün bilişim alt yapısından istifade edilecektir*” (SP Parti Programı, 2019:14).

SP parti programı Türkiye vizyonunun geri kalan kısmında icraat alanlarına değinmiş; üretim ve yatırım, para ve finans, maliye ve vergi, esnaf, zanaatkar ve KOBİ’ler, dış ticaret, tarım, orman ve hayvancılık, enerji, madencilik, ulaşım ve iletişim, teknoloji ve inovasyon, turizm, eğitim, sağlık, aile, çevre, şehircilik, mahalli idareler, spor, medya, kültür ve sanat,

sosyal güvenlik, çalışma hayatı, iç göç, sivil toplum, kadın, genç, çocuk, engelli, iç güvenlik, dış güvenlik ve savunma sanayi politikalarını ele almıştır (SP Parti Programı, 2019:15-52).

Parti programı SP'nin dünya vizyonunu ise son bölümde çeşitli yönleriyle bölgeler ve ülkeler bazında değerlendirmelerle ve atılması gereken adımları ifade ederek ortaya koymuştur (SP Parti Programı, 2019:53-69).

Parti programı, SP'nin sahip olduğu ruhu son cümlelerinde şöyle aktarmıştır:

“Bu programın ruhunda;

- *Ahlak ve Adalet*

- *Huzur, Barış ve Kardeşlik,*

- *İnsan Hakları ve Özgürlükler,*

Gövdesinde;

- *Hukukun öncülüğüne dayanan “Gerçek Demokrasi”,*

- *Milletin emir ve hizmetinde “Güçlü Adil Yönetim”,*

- *İnsan onur ve haysiyetine yaraşır “Sosyal Güvenlik”,*

- *Üretim ekonomisi temelli kalkınmanın sonucu “Herkes Refah”,*

- *“Yeni Bir Dünya”nın kurulmasına etkin katkıda bulunan “Öncü Türkiye” vardır”* (SP Parti Programı, 2019:70).

SONUÇ

Devletlerin örgütleniş biçimini ortaya koyan anayasa kavramı, tarihsel süreçte değişen toplumsal ihtiyaçlara göre evrilerek günümüze kadar uzanmaktadır. Siyaset arenasının temel konularından biri olan anayasa, bu örgütlenişin dışında toplumun iktidar karşısında sahip olduğu hakları da içerdiğinden toplumun da yakından ilgilendiği konuların başında gelmektedir. Siyasilerin anayasaya ilişkin görüşleri, genel itibari ile sahip oldukları ideolojiye bağlı olarak şekillenmekte ve bu durum parti programlarında ifade edilmektedir. Bu ifade biçimi aynı zamanda partilerin toplumsal yapıya, din ve vicdan özgürlüklerine, güçler ayrılığına, bireysel özgürlüklere ve diğer temel konulara olan bakış açılarını da ortaya koymaktadır.

Çalışmaya konu olan Millî Görüş partilerinin anayasa yaklaşımı kurdukları partilerin parti ve hükümet programlarında, parti yöneticilerinin açıklamalarında belirtilen ifadeler esas alınarak incelenmiştir. Millî Görüş partilerinin anayasa anlayışı incelendiğinde göze çarpan ilk özellik, ortaya çıkışından günümüze kadar anayasal kavramlara bakış açılarının bazı alanlarda sabit kalırken bazı alanlarda ise zamana ve şartlara göre birtakım değişimlerin olduğudur. Millî Görüş partilerinin belli dönemlerde ileri sürdüğü tekliflerin önemli bir kısmı daha sonraki yıllarda anayasa değişikliklerinin konusu olmuşken, diğer bir kısmı ise hala anayasa değişikliği tartışmalarının öznesi konumunda bulunmaktadır.

Kurulduğu yıllardaki siyaset iklimi ve henüz partileşme yolunda öncülleri olmayan bir parti olarak MNP dönemine göre oldukça cesur yaklaşımlar sergilerken; 1971 muhtırası sonrası kurulan MSP de sivil söylemlerini arttırarak daha radikal önerileri de ilave edilmiştir. 1980 ihtilalinde sonra uzun süre siyaset sahnesinde temsilcisi olmayan Millî Görüş'ün; siyasi yasakların yumuşamasıyla ortaya çıkardığı parti olan RP ise önerilerinde kısmen ihtilalin etkisinde kalsa da süreç içerisinde halktan gördüğü teveccühle anayasa üzerinde köklü değişiklikler önermeyi ihmal etmemiştir. 28 Şubat post-modern askeri müdahalesi sonucunda RP'nin iktidar olmasına rağmen kapatılmış olması, sonraki dönemde kurulan FP'nin anayasa anlayışını da etkilemiştir. Daha özgürlükçü ve daha demokratik söylemlerle meşruiyet zemini arayan FP ne kadar uzlaşmacı bir tavır sergilese de kapatılmaktan

kurtulamamıştır. Hareketin son siyasi partisi ve günümüzdeki temsilcisi olan SP ise ilk yıllarında önceki partilerin temel yaklaşımlarını benimser gözüke de zamanla anayasal yaklaşımını teori düzeyinden, uygulamaların aksaklıklarını ifade etme düzeyine indirgemıştır. Geline noktada SP'nin kendisinden önceki Millî Görüş partileri gibi somut ve kapsamlı anayasa değişikliği öneri metni bulunmamaktadır. Anayasanın değiştirilmesinden ziyade yeni bir anayasa yapılması üzerinde duran ve kurullar halinde çalıştaylar yapmak suretiyle yeni bir anayasa üzerinde çalışan parti, hali hazırda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine eleştiriler yöneltmekte ve Güçlendirilmiş Parlamenter Sisteme geçilmesi konusunda söylemler ortaya koymaktadır.

Millî Görüş partilerinin anayasa yaklaşımı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının geçirdiği evrim sürecinde oldukça etkili izler bırakmıştır. Öteden beri teklif ettiği pek çok önerinin zamanla anayasaya dahil olduğu gözlemlenmektedir. Yürütme alanına ve hükümet modeline ilişkin Millî Görüş partilerinin hayata geçen önerileri oldukça fazladır. MNP ve MSP döneminde net ifadelerle teklif edilen Başkanlık sistemi önerisi bire bir olmamakla birlikte 2017 referandumu ile hayata geçirilmiştir. Başkanın tek dereceli sistemle, doğrudan halk tarafından seçilmesi önerisi de MNP ve MSP döneminin ortak talepleriyle 2007 anayasa değişikliği ile bu teklif de fiilen 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte uygulama alanı bulmuştur. Yine yönetim modelinde MNP'nin çerçevesini çizdiği “başkanla gelen başkanla gider” anlayışı, 2017 referandumu ile birlikte önemli boyutlarda hayata geçirilmiştir. MSP'nin önerdiği; yürütme organına tüzük çıkarma yetkisi 1982 anayasası ile tatbik edilmeye başlanmıştır. Yine MSP döneminde önerilen “bakanların devlet başkanı tarafından, meclis içinden veya dışından atanması” öngörüsü de bakanlıkların bakanlar kurulu gibi kolektif bir yapı arz etmemesine rağmen, 2017 referandumu ile mevcut hükümet sisteminde gerçeklik kazanmıştır. RP ve FP'nin Cumhurbaşkanı'nın 4 yıl için ve en fazla 2 dönemle sınırlı seçilmesi önerisi de bu referandumla kısmen hayat bulmuş ve 5 yıl, 2 dönem olarak düzenlenmiştir.

MNP ve MSP'nin tek meclisli parlamento yapısı öngörüsü de 1982 anayasası ile hayat bulmuş ve her iki partinin de talep ettiği üzere Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır. RP ve FP tarafından teklif edilen TBMM seçimlerinin 4 yılda bir yapılması önerisi de bir dönem hayata geçirilmiş, sonrasında yine seçim aralıkları 5 yıla çıkarılmıştır. RP ve FP'nin seçme yaşının 18'e indirilmesi teklifi kabul görmüş, yine RP ve FP'nin seçilme yaşının 25'e indirilmesi talebi de hayat geçirilmiş, sonrasında bununla da yetinilmeyip 2017 referandumu

ile seçilme yaşı da seçme yaşıyla eşitlenerek 18'e indirilmiştir. SP'nin seçim barajının kaldırılması yönündeki teklifi ise başka bir oranla, %10 olan ülke barajının yüzde 7'ye indirilmesi suretiyle yankı bulmuştur. Millî Görüş partilerinin yasama organına ilişkin zamanla anayasalarda uygulama alanı bulan bazı teklifleri ise; RP'nin TBMM görüşmelerinin televizyondan yayınlanması önerisi ve parti gençlik kolları ve kadın kolları kurulmasına ilişkin yasakların kaldırılması talebi, FP'nin oy kullanma şartları konusunda taksirli suçların kapsam dışı bırakılması önerisi, yine RP'nin milletvekillerinin parti değiştirmesi halinde vekilliklerinin düşürülmemesi yönündeki teklifleri olmuştur.

Millî Görüş partilerinin yargı istemine ilişkin kimi önerileri de gelişen süreçte anayasa metinlerinde karşılık bulmuştur. MNP ve FP'nin ihtisaslaşmış mahkemeler önerisi, MSP'nin Bölge İdare Mahkemeleri kurulması teklifi, RP ve FP'nin hakimlik teminatı ve işkence yasağına ilişkin öngörüler, yine RP ve FP'nin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılmasına ilişkin teklifleri, FP'nin uzlaşma ve tahkim müesseselerinin hayata geçirilmesi önerileri uygulama alanı bulmuşlardır.

Millî Görüş partilerinin tamamının sistematik bir şekilde tüm belgelerde ve konuşmalarda ifade ettiği referandum müessesesi ise henüz bu partilerin öngördüğü yoğunlukta uygulanmasa da yarı-doğrudan demokrasi aracı olarak anayasa değişikliklerinde kullanılabilmektedir. MNP ve MSP tarafından önerilen halk vetosu ve bu iki partiye ilaveten FP'nin de daha sonra önerdiği halk teşebbüsü araçları ise anayasalarda yer bulamamıştır. MSP'nin yurtdışında yüksek öğrenim gören öğrencilerin denkliğinin tanınması talebi, RP'nin her gence yüksek öğrenim imkânı sunma hedefi, RP'nin memurlara sendikal haklar tanınması önerisi, yine RP'nin herkese sağlık sigortası vaatleri sonraki yıllarda karşılık bulmuş durumdadır.

Millî Görüş partilerinin keskin sayılabilecek kırılmalar yaşadığı bazı konular da olmuştur. RP döneminde anayasadan tamamen çıkarılması öngörülen 4. Maddenin kaldırılması teklifi, FP döneminde aynen muhafaza edilmesi önerilen maddeler arasında yer almıştır. Yine RP döneminde Ortak Pazar'ın statüsü nedeniyle uluslararası anlaşmaların anayasa mahkemesi denetimine tabi tutulması isteği varken; FP döneminde milletlerarası anlaşmaların kanunlarla çatışması halinde kanunlara üstün sayılması önerisi vardır. Anayasa aykırılık ile kanunlarla çatışma denkleminde partilerin neyi öncelediği müphem kalmıştır. Refah Partisi ve Fazilet Partisi ölçeğindeki söz konusu kırılmaların bu iki partinin içinde bulunduğu

konjonktür ile ilintili olduğu kabul edilegelmiştir. Zira her iki parti hakkında da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca açılmış kapatma davalarının etkisi gözlemlenmiştir.

Millî Görüş partilerinin kimi dönemlerde gündeme getirdiği bazı öneriler ise fiiliyatta hayata geçme olanağı bulamamış, bazı öneriler bakımından geriye gidiş gözlemlenmiştir. Yargı faaliyetlerini hızlandırmak maksadıyla FP tarafından önerilen ihtisaslaşmış bir adli kolluk birimi, RP ve FP'nin yüksek yargı organı mensuplarının halk tarafından seçilmesi önerisi, MSP'nin yargı sisteminde jüri önerisi, RP'nin AYM nezdinde iptal davası açmaya yetkili gruplara ve dava açma süresine ilişkin öngörüsü, yine RP'nin siyasi partilerin kapatma davalarının duruşmalı yapılması isteği, MSP'nin içtihat sisteminin niteliği konusundaki eleştirisi ile FP'nin 1924 anayasasında var olan yasama yorumu müessesesinin geri getirilmesi arzusu, FP'nin OHAL KHK'larına yönelik AYM denetimi getirilmesi teklifi, RP'nin çoklu hukuk sistemi önerisi, FP'nin anayasanın başlangıç kısmının çıkarılması teklifi, MNP, MSP ve RP'nin milletvekili sayısının azaltılması yönündeki teklifi, yine FP'nin milletvekillerinin ceza yargılamasının Yargıtay tarafından yapılması önerisi, RP ve FP'nin milletvekili andı üzerindeki değişiklik teklifi, RP'nin TBMM toplantı yeter sayısının 5'te 2, karar yeter sayısının 3'te 1 olması önerisi, RP ve FP'nin memurların milletvekili adaylığı için istifa şartının kaldırılması önerisi, yine RP'nin seçim dönemlerinde 6 bakanın ve Başbakan'ın tarafsız isimlerden teşekkülü talebi, SP'nin tüm siyasi partilere aldıkları oy oranında hazine yardımı verilmesi teklifi, RP'nin idari yapıda bucak yapılanması önerisi, RP ve FP tarafından sunulan YÖK'ün kaldırılması ve yüksek öğretim kurumlarının yönetim yapısına ilişkin teklifleri, RP ve FP'nin asgari ücretten vergi alınmaması önerisi, FP'nin af yetkisine ilişkin öngörüsü, RP ve FP'nin MGK'nın yapısına ilişkin düzenleme önerileri hayata geçirilemeyen öneriler olmuşlardır.

Millî Görüş partilerinin bazı kavramlar üzerinde anlayış ve söylem birliği içinde olduğu gözlemlenmektedir. Millî Görüş partilerinin temel haklar ve hürriyetler konusundaki yaklaşımı her zaman özgürlükçü olmuş ve bu hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasını istisna tutmayı ilke edinmiştir. Yine Millî Görüş partileri sosyal adalet, sosyal devlet, hukuk devleti, fırsat eşitliği kavramlarını her dönem içselleştirmişlerdir. Aileye verilen önem, yargıda reform arzusu, yargının iş yükünün azaltılması çağrısı, bürokrasi ve kırtasiyecilik zihniyetinden kurtulma çabası Millî Görüş partilerinin tamamının ortak gündemi olmuştur.

Millî Görüş partilerinin bazı kavramlar üzerinde ise güçlü veya zayıf değişkenlikler sergilediği anlaşılmaktadır. Laiklik kavramı üzerinde, laikliğin nasıl anlaşılması gerektiği hususu MNP'den FP'ye ilk 4 partide titizlikle ele alınmışken; SP bu kavram üzerinde herhangi bir yaklaşım sergilememiştir. Milliyetçilik kavramına MNP ve MSP tarafından getirilen yorum resmî ideolojinin uzağındayken, RP ve FP döneminde dönemin makbul söylemi olan “Atatürk Milliyetçiliği” anlayışı bu partilerce de tekrar edilmiştir, anayasa değişiklik teklif metinlerinde ise bu ilke “millî olma” olmanın bir gereği olarak görülmüştür. İlk dönem MNP ve MSP parti programlarında sayılan hakimlerin ve memurların ahlaki yapılarına göre göreve alınmaları teklifi, sonraki dönemlerde telaffuz edilmemiştir. Kadın haklarına ilişkin Millî Görüş'ün son 4 partisi ortak yaklaşımla geniş bir vizyon ortaya koymuşken; MNP parti programında kadın haklarına değinmemiştir. RP ve FP tarafından dile getirilen “insan haklarına saygılı devlet olma” yerine “insan haklarına dayalı devlet olma” isteği, dönemselsel olarak MNP ve MSP zamanında 1961 anayasasının meri olması ve “insan haklarına dayalı devlet olma” ilkesi zaten benimsendiği için dile getirilme ihtiyacı doğmamıştır. FP ve SP'nin insan haklarının niteliklerine ilişkin söylemlerine diğer 3 partide rastlanmamıştır.

Millî Görüş partileri olarak adlandırılan Millî Nizam Partisi, Millî Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi'nin anayasa yaklaşımlarının anayasa literatürüne sağladığı katkı yadsınamaz. Bu partilerin geçmişte meydana gelen anayasa değişikliklerine yaptığı etki kadar; gelecekte yapılması muhtemel anayasa değişikliklerine de ışık tutması öngörü dahilindedir. Bütün siyasi partilerin kuvvetle telaffuz ettiği “yeni anayasa” yapma isteğinin de Millî Görüş partilerinin anayasa yaklaşımlarından faydalanması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz (2016). *İttihatçılıktan Kemalizme* (F. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

AHMAD, Feroz (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

ASHFORD, Nigel (2015). *Özgür Toplumun İlkeleri* (C. Madenci, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

BARRY, Norman P. (2018). *Modern Siyaset Teorisi* (M. Erdoğan, Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

BASTIAT, Frederic (1997). *Hukuk* (Y. Arsan, Çev.). Ankara: LDT Yayınları.

BERKES, Niyazi (2018). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BERLIN, Isaiah (2016). *Akıntıya Karşı* (E. Erbatur, Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.

BİLGİLİ, Fatih, DEMİRKAPI, Ertan (2018). *Hukukun Temel Kavramları*. Bursa: Dora Basım-Yayın.

BULAÇ, Ali (2009). *Göçün ve Kentin Siyaseti MNP'den SP'ye Millî Görüş Partileri*. İstanbul: Çıra Yayınları.

CHANDRAN, Kukathas (1999). *İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum (21-44, İ. Dalmış, Çev.)* İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi (Ö.Demir, Ed.) Ankara: Liberte Yayınları.

ÇALMUK, Fehmi (2004). *Necmettin Erbakan*. (Y. Aktay, Ed.) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık (550-575) İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAVDAR, Tevfik (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*. Ankara: İmge Yayınları.

ÇELEBİ, Mustafa B. (2021). *Millî Selamet Partisi (95-129)*. Milli Görüş Partileri (M.Maruf, Y.Yalanız, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

DOEHRİNG, Karl (2002). *Genel Devlet Kuramı* (A. Mumcu, Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınları.

ERBAKAN, Necmettin (2016). *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*. Ankara: MG V Yayınları.

ERBAKAN, Necmettin (2017a). *İslam ve İlim*. Ankara: MG V Yayınları.

ERBAKAN, Necmettin (2017b). *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: MG V Yayınları.

ERBAKAN, Necmettin (2017c). *İslam Birliği*. Ankara: MG V Yayınları.

ERBAKAN, Necmettin (2018). *Adil Ekonomik Düzen*. Ankara: MG V Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa (2001). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

EROĞUL, Cem (1991). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*. Ankara: İmge Kitabevi.

FAZİLET PARTİSİ, (1998). *FP Kalkınma Programı*. Ankara.

FAZİLET PARTİSİ, (1999a). *FP Seçim Beyannamesi*. Ankara.

FAZİLET PARTİSİ, (1999b). *FP Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı*. Ankara.

FUKUYAMA, Francis (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.

GÖZLER, Kemal (2018). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.

GÖZLER, Kemal (2019). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınları.

HAMİDULLAH, Muhammed (1995). *İslam Anayasa Hukuku* (V. Akyüz, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları

HAMİDULLAH, Muhammed (2017). *İslam’ın Hukuk İlmine Katkıları* (V. Akyüz, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları

HEYWOOD, Andrew (2015). *Siyasi İdeolojiler* (A.K. Bayram vd., Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

HEYWOOD, Andrew (2018a). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.

HEYWOOD, Andrew (2018b). *Siyaset* (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.

HEYWOOD, Andrew (2018c). *Siyaset Teorisine Giriş* (H.M. Köse, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

HUNTINGTON, Samuel P. (2018). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (M. Turhan, Y.Z.C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayın.

KARPAT, Kemal (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

KAZAN, Şevket (2017). *Yoldaki İzler*. Ankara: MGV Yayınları.

KIVRAK, Ensar (2020). *Millî Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme*. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 133-153.

KIZILTAŞ, Ekrem (2016). *Herkesin Hocası Erbakan*. İstanbul: Hayat Yayınları.

KYMLICKA, Will (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

LEWİS, Bernard (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (B.B. Turna, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

LIJPHART, Arend (1997). *Çağdaş Demokrasiler* (E. Özbudun, E. Onulduran, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.

MİLL, John Stuart (2014). *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar* (A. Ertan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

MİLLÎ NİZAM PARTİSİ (1970a). *MNP Program ve Tüzük*. Ankara.

MİLLÎ NİZAM PARTİSİ (1970b). *MNP Kuruluş Beyannamesi*. Ankara.

MİLLÎ SELAMET PARTİSİ (1972). *MSP Program ve Tüzük*. Ankara.

MİLLÎ SELAMET PARTİSİ (1973). *MSP Seçim Beyannamesi*. Ankara.

MİLLÎ SELAMET PARTİSİ (1977). *MSP Seçim Beyannamesi*. Ankara.

- ÖZBUDUN, Ergun (2012). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- RAWLS, John (2018). *Bir Adalet Teorisi* (V.A. Coşar, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- REFAH PARTİSİ, (1985). *RP Tüzük ve Programı*. Ankara.
- REFAH PARTİSİ, (1991). *RP Seçim Beyannamesi*. Ankara.
- REFAH PARTİSİ, (1995). *RP Seçim Beyannamesi*. Ankara.
- REFAH PARTİSİ, (1996). *RP Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi*. Ankara.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2020). *Toplum Sözleşmesi* (S.D. Atışkan, Çev.). İstanbul: Kapra Yayıncılık.
- SAADET PARTİSİ, (2019). *SP Parti Programı*. Ankara.
- SAİD, Edward W. (2016). *İktidar, Siyaset ve Kültür* (S. Özer, Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- SAKALLIOĞLU, Ümit C. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ Ordu İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ŞAMA, Ekrem (2015). *Allah Dostu Erbakan*. İstanbul: Gonca Yayınevi.
- TİMUR, Taner (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TUĞRUL, Talip (2019). *Millî Görüş Hareketinin Temel Karakterleri*. Ankara: MG V Yayınları.
- TUĞRUL, Talip (2020). *Millî Görüş Hareketi ve İslam Birliği*. Ankara: MG V Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Z. (1991). *İslamcılık Akımı*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- UÇAR, Sebahaddin (2001). *Savunan Adam*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- USLU, Cennet (2017). *İnsan Hakları (357-418)*. Siyaset Bilimi (H.Çetin, Ed.). Ankara: Orion Kitabevi.
- YALANIZ, Yusuf (2021). *Millî Görüş Partileri Kronolojisi (1-45)*. Milli Görüş Partileri (M.Maruf, Y.Yalanız, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

YAYLA, Atilla (2000). *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları

YAYLA, Atilla (2001). *Demokrasiyi Koruma Kılavuzu*. Ankara: Liberte Yayınları.

YILDIZ, Murat (2021). *Millî Nizam Partisi (53-89)*. Milli Görüş Partileri (M.Maruf, Y.Yalanız, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

YILMAZ, Fatih (2020). *Necmettin Erbakan'ın Söylemlerinde Mantık*. İstanbul: Yenidevir Yayınları.

YILMAZ, Mustafa (2022). *Son Tanık Temel Karamollaoğlu*. Ankara: Millî Gazete Kitap Kulübü.

YORGANCILAR, Serkan (2017). *Cumhuriyet İslamcılığının Seyri*. Ankara: MG V Yayınları.

ZÜRCHER, Eric J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası